

ИНСТИТУТ ПО СОЦИАЛНИ
ДЕЙНОСТИ И ПРАКТИКИ

ДОБРО ОТНОШЕНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ИНСТИТУЦИИ: МРЕЖА НА РЕЗИЛИАНС

НАРЪЧНИК ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИ

ИНСТИТУТ ПО СОЦИАЛНИ
ДЕЙНОСТИ И ПРАКТИКИ

ДОБРО ОТНОШЕНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ИНСТИТУЦИИ: МРЕЖА НА РЕЗИЛИАНС

НАРЪЧНИК ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИ

Наръчникът „Добро отношение в образователните институции: мрежа на резилианс“ е създаден за професионалистите от помагащите професии и от сферата на образованието, както и за всички, които в ежедневието си се грижат за възпитанието, познанието, израстването и оформянето на детето като личност. В наръчника са осмислени и обобщени подходите и практиките, приложени от Институт по социални дейности и практики и партньори в рамките на проекта „Биентретанс – мрежа на резилианс“ в периода 2012 – 2015 г., насочени към превенция на насилието в различните му форми чрез създаването на алтернатива – доброто отношение в семейната и образователната среда на детето. Наръчникът съдържа програми за работа с деца и родители, които могат да се прилагат във всяко училище или детска градина, както и от специалисти в системата за социална грижа, които работят с приемни семейства или осиновители.

Доброто третиране в училища и детски градини стана възможно благодарение на финансовата подкрепа на фондация ОУК.

Издава:

Институт по социални дейности и практики

София 1606

ул. „Виктор Григорович“ №1, ет.1, ап.1

тел: +359 2 852 47 13

sapi@sapibg.org

www.sapibg.org

ISBN 978-954-2956-16-7

София, 2015

Съдържание

Доброто третиране в училище, проф. Нели Петрова-Димитрова	5
1. Защо е необходимо да говорим за добро третиране на децата	5
2. Малтретиране в училище – феноменът институционално малтретиране	6
Доброто третиране в училище – изследователски измерения, проф. Нели Петрова-Димитрова, Надя Денева	11
Раздел 1: Оценка на ситуацията в училищата	13
Раздел 2: Възпитателни практики на учители към деца	29
Изводи	41
Една идея за промяна, проф. Нели Петрова-Димитрова	43
Практически измерения, Гая Савчева	44
Програма „Нашият проект за училище“	44
Акценти в работата	44
Нуждата от стандарти за добро отношение в училище и в детската градина проф. Нели Петрова-Димитрова	49
Принципи на доброто третиране в училище	49
Стандарти за добро третиране в детската градина	55
Акценти от практиката в детските градини	58
„Философия за деца“, Веселин Дафов, Меги Попова, Инес Райчева	58
„Приказни ателиета“, Деяна Жечева, Добринка Стоянова – програма за работа с деца на възраст между 4 и 7 години	63
Подход и предназначение на програмата	63
Същност и специфика на „Приказно ателие“	63
Ателие 1 „Трите прасенца“	65
Ателие 2 „Вълкът и седемте козлета“	68
Ателие 3 „Златокоска и трите мечки“	71
Ателие 4 „Червената шапчица“	74
Ателие 5 „Снежанка“	77
Ателие 6 „Грозното патенце“	80
Ателие 7 „Пепеляшка“	83
Ателие 8 „Рибарят и златната рибка“	85
Ателие 9 „Котенцето Минка“	87
Акценти от практиката в училищата	89
„По-добре да поговорим“, д-р Надя Стойкова – програма за работа с деца за превенция на различни форми на насилие и тормоз между връстници и между дете и възрастен	89
1. Въведение в програмата	89
2. Структура на програмата	90
Сесия 1. Доброто и лошото отношение	90
Сесия 2. Феноменът насилие – тормоз между децата в училище или извън училище	94
Сесия 3. Междудличностните отношения – доверие, обида, обич, гняв, агресия	98
Сесия 4. Емоционалното насилие и свидетел на насилие	103

Сесия 5. Аз и моето тяло	107
Сесия 6. Интимност и сексуалност – подходящо и неподходящо поведение	111
Сесия 7. Безопасност в интернет – възможно ли е това?	114
Сесия 8. Време за инвестиции – обобщаваща сесия	118
3. Допълнителни рисувателни игри, предназначени за децата от малките групи.....	120
1. „Предаване на групов картина“	120
2. „Нарисувай гняв“	120
3. „Нарисувай подарък за друг участник от групата“	120
4. „Измислете групов почивка“	120
„Как да подготвим наш проект“, <i>Гая Савчева, Николина Ангелова</i> – програма за съвместно обучение на деца и възрастни за подготовка на проекти за добро отношение в училище	122
1. Въведение в програмата	122
2. Метод на работа: материал за обучители, родители и учители	124
3. Структура на програмата	126
Сесия 1	126
Сесия 2	130
Сесия 3	133
Сесия 4	136
4. Приложения	140
Библиография	148

Доброто третиране в училище

проф. Нели Петрова-Димитрова

1. Защо е необходимо да говорим за добро третиране на децата?

Терминът *bienveillance* навлиза чрез ценностите на професионалната етика в помагащите професии. Като алтернатива на термина малтретиране, доброто третиране обозначава един подход на хуманизиране на хуманитарната сфера на третиране, поради което е много свързан като концепция с хуманистичното възпитание и обучение и хуманистичната клиент-центрирана терапия и консултиране на Карл Роджърс (Rogers, C., 1972). Естествено този термин се съотнася към социалната работа и третирането на хората в институциите за социални услуги, които могат да бъдат и малтретиращи. Той навлиза заедно с термините грижа, благосъстояние, като има тенденция да се осмисля и артикулира през „достатъчно доброто отношение“. Отношението на грижа, на подкрепа се анализира през взаимодействието, споразумяването между хора, т.е. през едно професионализиране, основано на постиженията на науките за човека.

През последното десетилетие терминът *bienveillance* много често обозначава стандартите за качество като набор от норми, които надхвърлят грижата и обхващат отношението между хората и всички аспекти на третирането. Тази промяна не се приема еднозначно, от една страна, разширяването на обхвата и поставянето на ясни норми е една превенция срещу малтретирането, но от друга – може да намали творчеството, субективността на отношенията (Rouzel, J., 2014), да ориентира работата към доказване на изпълнение на нормите, не към добруването на хората.

Като сфера на отношения между хората, обучението и образованието също стават обект на анализ в отношението малтретиране – добро третиране или на стандарти за качество на отношенията в училище.

1.1. Образованието и правата на детето

Стимул за тази дискусия в много страни в Европа е ратифицирането на Конвенция за правата на детето на ООН. Необходимостта да се преосмисли образователната дейност, обучението и възпитанието в училище през погледа на спазване на правата на детето въведе и промяната в използваната терминология – добро третиране, най-добър интерес на детето, образователни услуги. Връзката между права на хора и услуги, които да отговарят на техните потребности, е видима.

У нас подходът за преосмисляне на обучението и възпитанието през правата на детето е доста противоречив, лута се между некомпетентността и несериозността. Почти задължителната фраза след споменаване за права на детето в педагогическата общност на всички нива е някакво противопоставяне на задълженията и отговорностите на децата. Този твърде опростенчески подход към темата за правата на детето е по-разпространен, отколкото претенциите ни за цивилизованост предполагат. Най-често лансирането на връзката права – задължения се дължи на непознаване на залегналите в Конвенцията на ООН за правата на детето права и принципа за най-добър интерес на детето, в противен случай щеше да е ясно, че става дума за понятия от различен порядък. Правата на детето на живот, на живот в семейна среда, на достъп до здравеопазване, образование и пр., няма как да бъдат интерпретирани и в контекста на задължения, тъй като гарантирането на тези права зависи от възрастните.

1.2. Необходимост от социално-педагогическа работа в училище

На пръв поглед обяснението за такава необходимост е може би защото в училище съществуват *много проблеми*, които често се дискутират на обществено, политическо, по-рядко на професионално методическо и организационно ниво. На политическо ниво все по-често се поставят въпросите за *ниското качество на образованието*, за *липсата на връзка между познанията в учебните заведения и „изискванията“ на живота*.

В общественото пространство образът на ученика е все по-дискредитиран, има все повече данни за все по-малки деца, които бягат от училище, имат неприемливо поведение. Все повече се поставят проблемите за „отчуждението“ на децата от училището, от „ценностите“, за тяхната конфронтация с учителите, проблемите за насилието между децата, неангажираността на родителите.

В тази ситуация учудващото е, че са твърде малко данните за *саморефлексия* върху ситуацията от страна на училището. Повечето проблеми се адресират към децата, родителите, обществото. На различни форуми по проблемите на отпадането на деца от училище причините никога не се свързват с училището, с начина, по който там се „третират“ децата. Сякаш предварително е ясно, че училището, обучението, учителите са добри и правят всичко възможно, но децата днес са други, не се интересуват от нищо, родителите не се интересуват, обществото не зачита труда на учителите, политиката не им осигурява достойно възнаграждение и пр.

Без да подценявам всички тези причини ми се иска да поговорим за „причината училище“. Дали е „добро третирането“ или това, което приемаме за изначално добро, не е всъщност малтретиране?

1.3. Доброто третиране всъщност е отговор на необходимостта от психо-педагогическа „нормализация“

Педагогиката на послушанието и дисциплината твърде дълго се приема у нас като единствената педагогика. Каквито и творчески подходи и иновации да се обсъждат, те не излизат от рамките на водещата парадигма за училището като място за въздействие от страна на „правилните“ възрастни към все още „неправилните“ деца, чиято мисия е да ги доведе до „правилни възрастни“ по „единствения правилен начин“, чрез обучение.

В действителност педагогиката, науките за възпитанието и обучението са развили познания за детето и смисъла на връзките му с възрастните в процеса на неговото развитие, които далеч надхвърлят този опростен модел. Поставянето на проблемите на доброто третиране в училище може да се разглежда в контекста на едно връщане към смисъла и целите на училището, към рефлексия за действителната роля на учителите и училището в живота на едно дете. Поставянето на този въпрос може би ще постави въпроса за педагогиката и нейното развитие у нас.

Доброто „третиране“ на детето най-общо съчетава уважение и граници. То е отношение на уважение към неговите потребности, зачитане на неговото достойнство, гарантиране на правата му, подкрепа на неговата автономия и субектност в условия на ясни, смислени, гъвкави рамки.

2. Малтретиране в училище – феноменът институционално малтретиране

Малтретирането в отношенията между хората обикновено предполага отношения на връзка, означава лошо третиране. Лошо третиране предполага някаква форма на насилие – физическо, психическо, сексуално или negliжиране на човека и неговите потребности. В този смисъл малтретирането обикновено е проява на властта в отношенията. Ако говорим за професионална връзка на малтретиране, това означава, че говорим за малтретиране от страна на професионалиста, на екипа, на институцията. В тях е властта да определят характера на отношенията и рамките, правилата, границите, в които те се развиват. Когато учителите твърдят, че са малтретирани от децата или от техните родители, в повечето случаи възникват много въпроси за рамката на отношенията, която е поставена от училището, от учителите и ако тя допуска насилие в отношенията изначално, кой всъщност е малтретиращият? Отговорността за третирането, добро или лошо, е в този, който има властта да определя отношенията. В крайна сметка именно третирането, било то помощ, грижа, възпитание е основата на професионалното отношение, но от „страната“ на професионалистите.

2.1. Насилие и конфликти между децата

Прояви на конфликти и насилие съществуват в училище и много често учителите и директорите не могат да се справят с тях. Насилието се обяснява със семейното възпитание и обикновено се търсят прости отговори на сложни проблеми.

Случай от практиката

При разговор с деца от трети клас какво е най-добре да се прави, когато децата се бият, не се разбират, обиждат се, повечето от тях казваха „Да се изгонят побойниците, да се накажат, да се преместят“ и други идеи от този порядък.

Децата възпроизвеждат начините на действие на възрастните и сякаш е ясно, че на насилието се отговаря с насилие, правото е на страната на по-силния. „Лошото дете“ пораста като „лош юноша“ и този лош юноша може да избере да бъде силният. Училищният тормоз успешно вирее в тази нормативна среда.

Една от ситуациите, в които има прояви на насилие между децата, е в случаите на negliжиране към тях от страна на възрастните, заедно с липса на ясни и осмислени правила и граници, има противоречиво прилагане на противоречиви норми, нормите не предполагат отговорност у децата. Това е ситуация на незаинтересованост или привидна заинтересованост от страна на възрастните към нуждите на децата, което по същество е negliжиране. Привидната заинтересованост може да функционира като „приятелство“, фамилиарничене, липса на дистанция, привилегироване, вседозволеност и пр. В тези случаи възрастните се интересуват от своята „популярност“, предпазват се от действително отношение на възрастен с дете, което не предполага вседозволеност. В рамките на подобен тип отношение са възможни прояви на т.н. „малтретиране“ от страна на децата. Липсата на ясни правила и граници провокира тяхната проба по един деструктивен начин.

Друга ситуация е при наличие на отношение на свръх-дисциплина, на твърди, непроменими и много често лишени от смисъл извън този на властта, правила. В тази ситуация отношението към децата е на незачитане и неуважение, съзнателно „мачкане“, за да е ясно кой командва. Насилието между децата е по-скоро резултат от йерархизиране и на детските групи чрез използване на по-големите, най-често, да „помагат“ при поддържане на дисциплината при по-малките.

2.2. Феноменът институционално малтретиране

Малтретирането от страна на институциите е интересен феномен, чието съществуване не би могло да се оспорва в нашата страна. Ние живеем в условията на една твърде бавна демократизация на държавните институции по посока на себе-осмислянето им от носители на властта към услуги за хората. Навлизането на понятията образователни услуги, здравни услуги, социални услуги носи и смисъла на отношение към потребностите на хората. Отсъствието на респект към потребностите на хората, към които услугата е насочена, към тяхното участие в нейното функциониране, както и наличието на твърде много ограничения, изисквания, забрани към потребителите са сред най-ясните признаци за малтретиране.

Твърде често срещана проява на феномена малтретиране е адресирането на всички трудности, проблеми, неуспехи към потребителите. Институцията е правилната във взаимодействието, грешките са при клиентите, ползвателите и, в този контекст, промените трябва да се търсят в тях.

Училището като образователна услуга е твърде ярък пример в това отношение. Има твърде много неграмотност сред децата след завършване на началното училище, има твърде голям относителен дял на деца, които отпадат от училище, и пр. Едновременно с това няма професионална рефлексия за осмисляне на причините в самата услуга, вероятно защото тя не се мисли като услуга и в битуването ѝ като тоталитарна институция не се предполага осмисляне на своята дейност, а на властта и нейното поддържане.

Училището носи много белези на тоталитарна институция – наличието на места на оценка на входа на началното училище; колективният педагогически модел на работа, при който интересите на групата са над тези на индивида; инструментализирането на децата като обект и средство за изпълнение на създадени без тях и техните родители планове, програми; правила, правилници, определени от институцията без участието на децата и техните семейства, практически закрепени прояви на психическо насилие и пасивно negliжиране към различните деца, прояви на насилие между децата, манипулиране на родителите срещу отделни деца, които не се вписват в нормата и други.

2.3. Училищният персонал и малтретирането

Причините са както в самите авторитарни традиции, които трудно се променят, така и по един парадоксален начин в самата некомпетентност, засягаща подготовката на учителите, на директорите, на педагогическите съветници. Липсата на достатъчно добре квалифициран персонал, който може да развие една активна методика на обучението, вътрешните правила и организация на обучението, определят малко или повече „добрата среда“ за превръщане на осъждането, саркастичните вербални обиди, подигравки, заплахи, злоупотреба с власт и други, в характеристика на училищната среда. Същите тези „педагози“ смятат за напълно професионално и естествено да определят оценяването на постиженията през поведението и да „дадат“ на послушното дете, а пък да „отнемат“ от детето с неприемливо за тях поведение. Интересното е, че никой не разпознава в това отношение злоупотреба с власт.

Случай от практиката

Две деца от ДДЛРГ, с много отсъствия и изоставане в ученето, имат различна санкция от страна на училището. Едното, което се държи агресивно с тях, обижда ги, извършило е кражби, отпада от училище. Другото дете, което те описват като послушно, продължава. При всички молби да дадат шанс на първото да се яви на изпити следват откази, аргументирано основно с „Точно пък той ли, дете ни окраде, в никакъв случай...“.

Белезите на психично насилие от страна на някои учители не се разпознават като такива, често се приемат като естествена последица от трудностите в обучението на „днешните деца“ и контактите с „днешните родители“, при което определението „днешни“ носи изцяло негативен смисъл. Днешните деца не уважават учителя по презумпция, а в зависимост от неговата личност и отношение към тях. Често учителите ги определят като „глезени“, което най-често означава, че имат определени желания, не приемат всички правила безусловно и пр.

Ако наистина днешните деца и техните семейства са различни, то не следва ли и училището да е различно, съобразено с тази различност, каквато е една услуга? Наистина има очакване за изцяло нагаждане на учениците към училището, което на фона на развитие на науките за обучение и възпитание в световен мащаб изглежда, меко казано, некомпетентно. Често зад тези характеристики се крие непознаване на проявите на развитие на детето и тотална липса на умения за предефиниране на „трудното поведение“ като проява на емоционални трудности на детето, като последица на травматични събития, които пораждаат тревога, безпокойство, страх и които детето не може да изрази по друг начин. На мястото на разбиране на това, което детето „казва“ с поведението си, идва реакция на „лично приемане“ от страна на учителя. Воюването на учители с деца е сякаш нещо естествено, макар и войната да е неравна и да е ясно кой ще е жертвата. Дори когато в крайна сметка детето или тийнейджърът реагират с агресия към учителя, пак жертвата е детето. В учителя и в училището е цялата власт да дадат рамката на отношенията, да определят правилата и когато те са въвели правото на по-силния, не бива да се оплакват, че някое от децата е действало чрез това право.

2.4. Правилници, норми и малтретиране

Това, което „определя дали една институция е тоталитарна или щедра, са правилата, правилниците (Cyrulink, B., 2001) за нейното функциониране. При тоталитарните институции обикновено преобладават **забраняващи, ограничаващи, едностранчиви правила и норми**. Те подробно описват какво потребителите на техните услуги не могат да правят, какво са длъжни да правят и какви са последиците, ако има нарушения. За сметка на това, по отношение на институцията преобладават правомощията и отсъстват задължения. Съдържанието на правилата отразява недвусмислено интересите на институцията и на нейните служители. Достатъчно е да се погледне, например, един график на времето, в което родителите могат да посетят някой учител, за да се види чии интереси отразяват тези правила. Обикновено посоченото време е по средата на деня, когато учителят има свободен час, което е и единственият аргумент. Обяснението е „Ако искат, ще намерят начин да дойдат“. Липсата на респект към интересите на родителите и приемането им като пълноправен партньор е очевидна, парадоксалното е приемането му като естествено. Важно е също как се определят тези правила, само от институцията

или с участието на ползвателите на нейните услуги. Тоталитарната институция ги определя сама и чрез тях упражнява своята власт.

2.5. Неадаптирана организация на обучението

Малтретираща също може да бъде и **организацията на обучението**, нейната неадаптираност към индивидуалния темп на учене на децата, класовете с голям брой ученици, материалните условия, отсъствието на учители и пр., все по-очевидната пропаст между съвременното познание, което се развива изключително динамично и непроменените форми и методи на учене от преди повече от петдесет години в повечето училища и в повечето класове. Образованието като научаване и възпроизвеждане на познания сякаш е невъзможно да бъде променено у нас.

Наличието или отсъствието на жалби също може да е признак за тоталитарна институция. В такава институция обикновено няма жалби. Интересно би било да се види статистика за жалби от училищата, от детските градини, от учителите.

2.6. Малтретиране на „различните“ деца

Особено характерно за образователните институции е малтретирането на различните деца, децата с увреждания, децата в социален риск, деца с поведенчески трудности и пр. . Тези деца са особено уязвими за малтретиране. Те много често стават обект на т.н. *пасивно неглижиране*, както го нарича Ален Пуе (Pouhet, A., 2010). В познатата концепция за нагаждане на децата към училището, а не обратното, посрещането на тези деца не може да не бъде малтретиращо. Всички изброени трудности на училището при тях имат още по-силен негативен ефект и те биват систематично отхвърляни.

Пасивното неглижиране се проявява в липса на очакване на постижения от тези деца, липса на интерес и респект към специфичните потребности на детето, в липса на специални усилия за информиране на детето, за вписването му в групата, недостиг на комуникация с него и други. Пасивното неглижиране на тези деца има ефект на:

- увеличаване или некомпенсиране на когнитивните и емоционални трудности;
- продължаващо изоставане в ученето, в което се отразява на мотивацията за учене;
- аутсайдер в групата на връстниците;
- ниска самооценка и липса на самоуважение;
- проблеми в поведението;
- отпадане от училище.

С проявите на трудности в поведението пасивното неглижиране често е замествано от активно неглижиране. Тези последици могат да се видят при повечето деца в риск. Може да се проследи статистиката на отпадане на децата от училище през втория срок на четвърти клас и вероятно ще се види сериозен ръст на отпаднали деца. Това е време, което е много удобно за училището, тъй като то не губи делегирания бюджет за детето и заедно с това детето няма да участва в т.н. външно оценяване, където има риск да повлияе твърде зле на нивото на представяне на училището.

Случай от практиката

Дете, което отпада във втория срок на четвърти клас поради отсъствия и лошо поведение, не може да чете и да пише, не знае таблицата за умножение. Същото дете е преминало от трети за четвърти клас с успех 5.40.

Една от най-тежките прояви на малтретиране на „различните“ деца е мобилизирането на всички срещу тях. Манипулирането на деца и родители е драстична проява на малтретиране на „различните“ деца. Има твърде много случаи на местене на „хиперактивни“ деца от едно училище в друго с „пълната“ подкрепа на родителите на другите деца, на децата от класа и училището.

Разпознаването на феномена институционално малтретиране в училище, приемането на факта, че то съществува, е първата стъпка към неговото „заменяне“ с добро третиране. Обвинителното отношение към всякакво поставяне на обсъждане на този проблем в професионалната сфера е част и проява на самия феномен и затруднява неговото решаване. Няма как да се опитваме да се справим, ако твърдим, че няма такъв проблем. Неприемането на този проблем като съществуващ е и защитна реакция в една обвинително-отбранителна комуникация, характерна за ниските нива на компетентност по професионални проблеми.

Би трябвало да сме наясно, че при всяка реална власт има риск от малтретиране и представителите на тази власт е добре да полагат усилия да управляват този риск. Рискът при различните деца се засилва от някои особености на ситуацията в българското училище като:

- непознаване на особеностите на децата в риск и тяхното поведение, неподготвеност да се различават проявите на психично страдание зад различните поведения. По-скоро неприемливите поведения на детето се приемат лично и се отговаря лично;
- претовареност на учителите, в същото време едно такова дете иска индивидуален подход с години, т.е. индивидуализиране на подхода продължително време, а не индивидуален подход. Това означава сериозно задълбочено проучване на психо-педагогическите ресурси и дефицити на детето;
- необходимост от повече техники и подходи за включване на децата с трудности, което изисква повече ресурси. Не е достатъчно да се предложи ресурсен учител, има нужда от промяна на методиката на учене за всички деца;
- няма дискусии, изначално се приема, че учителят е прав и добър и темата е табу.

Важно е да приемем, че училището може и често е малтретиращо. За да го направим, е необходимо да се опитаме да излезем от обвинително-защитния модел на комуникация и взаимодействие и на негово място да поставим професионализма.

Доброто третиране в училище – изследователски измерения

проф. Нели Петрова-Димитрова, Надя Денева

Училището – водещ ресурс за изграждане и развитие на силни страни и опори у децата

Един от основните критерии за добро третиране/отношение в училище са усещането за сигурност и за принадлежност на децата към него. Училището е повече от място за учене за децата, за тях то е основна среда за живот, за социализация, за себеостойностяване, за идентификация. Училището има почти толкова значима роля в т.н. училищна и юношеска възраст, каквато има и семейството, и тази роля то играе през отношенията с възрастните и с връстниците, независимо от специфичния характер на дейностите, в рамките на които то се осъществява.

Приемането на едно дете и инвестирането в него от учителите има огромно значение за неговото емоционално развитие и за изграждане на принадлежност към училището, което е стъпка към принадлежността му към общността, града, страната, света. Това се случва през отношението – отношение на уважение към личността на детето, зачитане на достойнството на детето, уважение към неговото семейство, очакване на постижения от него, придружаване в откриването и ученето, както и в трудностите.

Отношенията с връстниците придобиват все по-голямо значение с израстването на детето и приемането от тях. Приятелствата, съперничествата, конфликтите и начините на тяхното решаване разширяват себепознанието, себеуважението, самооценяването и заедно с това създават капацитета за социален интегритет на младия човек.

В контекста на тези разсъждения легитимно възникват въпроси, които за съжаление рядко си задаваме – Как се чувстват децата в училище? Училището сигурно място ли е за децата? Споделят ли децата за своите трудности с възрастните? Какво знаят възрастните за живота на децата в училище?

Струва ни се, че тези въпроси са много различни от обичайните – Как се държат децата в училище? Какви оценки имат? Имат ли забележки? Бият ли се с други деца? Училището е за децата и те идват там да учат, не да ги изпитваме и проверяваме. Резонен въпрос е – успя ли училището, успя ли този или друг учител да ги научи това, което обществото му е възложило – въпрос който не задаваме. Имаме си готов отговор – учениците не стават, мързеливи са, не учат и пр.

Институт по социални дейности и практики развива и утвърждава ново понятие *bientraitance* или *добро третиране/отношение*, основано на *подхода резилианс*.

В рамките на проекта „Биентретанс – мрежа на резилианс“ ние се опитахме да проведем набор от изследователски дейности, които да ни позволят по-добре да оценим ситуацията, в която се реализира проектът и влиянието на неговите дейности. Концепцията за *доброто отношение* е в основата на цялостната му реализация – всички дейности, интервенции, документация са фокусирани върху различните елементи на този подход, който поставя детето, родителите и учителите в партньорска връзка. Крайната цел на проекта е превенция на насилието в училище и „превръщане на училището в сигурно и приветливо за място“.

Настоящото изследване е проведено в рамките на този проект и обхваща четири училища и четири детски градини в периода декември 2012 – август 2014 г., включени в проектните дейности, в градовете София, Шумен и Пазарджик. Екипът на Институт по социални дейности и практики използва изследователския подход, който обединява по същество две основни изследвания:

- констативно изследване, насочено към оценка на ситуацията в училище през индикатори като отношение на децата към насилието, участие на децата и техните родители в училищния живот и възпитателни практики на родителите, по отношение на училищния живот на децата им.
- участващо изследване в действие¹, което отразява промяната не като резултат, а като *проява на различно отношение* по време на самото реализиране на дейностите по проекта.

За оценка на първоначалната ситуация са използвани анкетни карти (резултатите са обобщени в Раздел 1, Оценка на ситуацията в училищата). В хода на изпълнението на дейностите са разработени и попълвани листове за измерване на детското участие и въпросници за родители и учители (резултатите са обобщени в Раздел 2 – Възпитателни практики на учители към деца).

1. превод от английски език, „participatory action research “

РАЗДЕЛ 1. Оценка на ситуацията в училищата

1. Въведение в изследването

Наличието на агресия и насилие в училище е феномен, който привлича интереса на обществото чрез неговите структури по различен начин. Нашата основна хипотеза е, че насилието е феномен, *който съществува в контекста на лошото третиране/малтретиране на децата в училище, т.е. в контекста на училището като малтретираща институция.*

Целта на оценката е да очертае основните характеристики на ситуацията в четирите училища преди старта на проекта. Основните задачи на изследването са:

- проучване на взаимоотношенията на децата с възрастните, учители и родители;
- проучване на отношението на децата към насилието и агресията в училище;
- проучване на участието на децата и родителите в училищния живот;
- проучване на родителски практики по отношение на училищния живот на децата.

Основни критерии за третиране в училище са:

- наличие на агресия, насилие, тормоз;
- участие на децата в училищния живот;
- участие на родителите в училищния живот;
- отношение на родители и учители към училищния живот на децата.

Методологията на това проучване обхваща въпросници за деца, учители и родители.

Участниците в изследването са избрани чрез покана към изчерпателна извадка от всички училища. В резултат са анкетирани 627 деца, 886 родители и 111 учители.

2. Взаимоотношения между деца и възрастни в училище

Взаимоотношенията в училище са изключително важни и трудно се изследват. Ние се опитахме да ги проучим през отношението към училището, учебния процес, отношенията с учителите. Отговорите на въпросите не могат да дадат пълна и изчерпателна картина, доколкото имат ограничени възможности и доколкото децата имат умения да отговарят на въпроси. Трябва да имаме предвид, че децата по-често отговарят на въпросите като ученици, т.е. като изпитвани, а не питани. Ето защо в някои интерпретации ще си помагаме и с данни от качествено участващо изследване в действие.

2.1. Взаимоотношенията между възрастни и деца в училище през погледа на децата

Първата група въпроси (Таблица № 1) се отнасят повече към взаимоотношенията на децата с родители и учители. Според дадените отговори от тази група, по-скоро е налице е степен на доверие към учители и родители и възможността на децата да споделят трудности и проблеми. Все пак около една четвърт от децата, 25% са отговорили, че никога или по-скоро не биха споделили свои проблеми с учителите. Близък до такъв относителен дял е и този на децата, за които разбирането на новите уроци е трудно.

Таблица № 1

	Твърдо не	По-скоро не	По-скоро да	Твърдо да	Не мога да отговоря (вкл. без отговор)
Когато имам проблеми ги споделям с учителите си/един учител	8.6	17.4	40.4	29.2	4.4
Разказвам на родителите си какво правя в училище	3.5	7.5	29.3	58.5	1.1
Мога да разговарям с учителите си спокойно, ако имам проблеми	6.5	12.1	28.9	47.8	4.7
Учителите ми ме уважават	2.7	4.5	22.2	63.0	7.7
Обичам да ходя на училище	7.5	8.6	32.2	46.3	5.5
В училище се обсъждат теми, които са важни и интересни за мен	4.8	9.4	31.6	52.3	2.0
Когато имам затруднения с материала, учителите ми помагат	2.7	5.3	28.1	60.8	3.2
Трудно ми е да разбирам новите уроци в клас	38.6	31.1	17.9	6.9	5.6
Има неща, които бих променил/а в учителите и в начина им на преподаване	43.5	15.8	14.5	12.3	13.9

Около 15% от децата по-скоро не обичат да ходят на училище, а около 5% не могат да отговорят на този въпрос. Близък до този е дялът на децата, за които темите в училище не са интересни. Заслужава внимание и фактът, че около 28% от децата биха искали промяна в начина на преподаване и този резултат също би следвало да се интерпретира и в контекста на най-високия отговор „не мога да преценя“ в тази таблица – близо 14% от децата.

Според получените данни се очертава група деца, които изглежда не се чувстват достатъчно добре в училище и в отношенията с учителите. Относителният дял на тази група е между 15 и 25%, което е повече от обезпокоително, на фона на предполагаемото желателно отговаряне на въпросите от страна на децата. Получените данни могат да се интерпретират в контекста на две водещи парадигми:

- в парадигмата на първенство на интересите на колектива и на мнозинството изглежда всичко е наред, по-голямата част от децата обичат да ходят на училище, интересно им е там, споделят с учителите, не искат нищо да се променя и пр.
- в парадигмата на важността на отделното дете, на центрирането към нуждите на малкия човек сега, а не като порасне, данните са силно обезпокоителни. Има около 20% деца, за които изглежда, че *училището не е място, където те се чувстват сигурни, приети, успяващи, разбирани и пр.*

2.2. Взаимоотношенията между възрастни и деца в училище през погледа на родителите

Първата група въпроси (Таблица № 2) показва, че според по-голямата част от родителите, над 90%, децата им посещават с желание училище и имат доверие на учителите. Не толкова категорични, но все пак положителни са данните за познаване на методите на работа в училище от страна на родителите, което на фона на не голямото участие на родителите, както се вижда по-надолу, в живота на училището изглежда не съвсем логично.

Таблица № 2

	Твърдо не	По-скоро не	По-скоро да	Твърдо да	Не мога да отговоря (вкл. без отговор)
1. Детето ми ходи с желание на училище	0.7	3.6	36.6	57.3	1.8
2. Познавам повечето му съученици ако не наживо, то поне от разкази	.9	8.8	45.4	43.5	1.5
3. Детето ми има доверие на учителите си и това си личи и от нещата, които разказва	0.8	6.2	32.6	54.5	5.9
4. Познавам методите на преподаване на учителите на детето ми	3.3	16.7	37.2	35.4	7.3
5. Училището дава възможност на детето ми да развива личните си таланти/интереси/хобита	4.4	15.2	32.7	37.6	10.0

Първата група въпроси (Таблица № 2) показва, че според по-голямата част от родителите, над 90%, децата им посещават с желание.

Според данните от проучването около 20% от родителите не смятат, че училището дава възможност за развитие на индивидуалните интереси на децата им, като тук прави впечатление и наличието на сравнително висок дял, 10%, които посочват, че не могат да отговорят. Категорично са съгласни с това твърдение около една трета от отговорилите. Вероятно причина за това е и фактът, че според тях децата им участват в извънкласни занимания веднъж седмично (виж Таблица № 3).

Участието на родителите в живота на училището се проучва чрез следващата група въпроси (Таблица № 3). Родителите смятат, че децата им споделят какво се случва в училище. Те обаче изглежда не правят усилие по друг начин да разберат живота на детето си. Прави впечатление, че тяхното участие в различни инициативи се случва по-рядко от веднъж в годината. „Участвам в организирането на инициативи за децата, съвместно с учители/други родители“ – 57.9%; „Участвам в организирането на инициативи заедно с децата“ – 60.4%. С други думи вероятно за голяма част от изследваните споделянето се изразява в разказа на детето дали са го изпитвали, какви оценки има, има ли забележки и пр. Дори и при наличие на добър контакт между родители и дете, споделянето само от детето едва ли дава възможност за получаването на ясна картина за отношенията в училище, за това как детето се чувства, има ли проблеми и пр. *Тези данни могат да доведат по-скоро до извода, че родителите не познават училищния живот и вероятно живота на детето си в училище.*

Таблица № 3

	Веднъж седмично	Веднъж месечно	Веднъж в годината	По-рядко от веднъж в годината	Не се случват	Без отговор
1. Детето ми споделя как е минал денят му в училище	95.9	1.1	0.5	1.4	0.5	0.7
2. Детето ми има извънкласни занимания, които се състоят в училище	57.2	7.0	4.4	28.8	.2	2.4
3. Детето ми има извънкласни занимания, които се състоят извън и независимо от училището	57.7	7.0	5.0	27.7	.7	2.0

4. Участвам в организирането на инициативи за децата, съвместно с учители/други родители	5.4	8.1	24.2	57.9	.9	3.5
5. Участвам в организирането на инициативи заедно с децата	6.3	6.8	22.1	60.4	.7	3.7

Направеният по-горе извод изглежда валиден и в контекста на отговорите в Таблица №4, които се отнасят до различни аспекти от взаимоотношенията родители-учители. Почти половината (49,5%) от анкетираните не смятат, че родителите трябва да участват в по-голяма степен в училищния живот на децата си. Повече от половината изследвани родители (51,7%) споделят, че не посещават родителските срещи.

Таблица № 4

	Твърдо не	По-скоро не	По-скоро да	Твърдо да	Не мога да отговоря (вкл. без отговор)
Мисля, че родителите трябва да участваме в по-голяма степен в училищния живот на децата си	26.6	22.9	17.6	27.5	5.3
Контактите с учителите са установени в ясна договорка/договор	16.6	27.4	19.0	20.8	16.2
Контактуваме с учителите само на родителски срещи или ако има проблем	27.7	26.3	22.6	22.2	1.2
Системно съм информиран(а) за ситуацията на моето дете в училище	29.2	23.9	17.5	27.0	2.4
Приемно време за посещения на учителите е извън работно време (след 17,30 ч.)	16.7	22.0	13.1	19.0	29.2
Редовно посещавам родителските срещи	36.1	15.6	5.3	40.6	2.4
Винаги, когато има проблем, заедно с учителите търсим най-доброто за детето ми решение	35.9	15.2	12.3	32.6	4.0

Данните от Таблица №4 показват по-скоро проблем в отношенията между учители и родители – почти една трета изглежда не знаят кога и дали учителите имат приемно време, повече от половината родители не са информирани за живота на детето им в училище, при проблем повече от половината не разчитат на учителите. Дори да има и позитивна интерпретация на данните, те по много ясен начин показват нещо, което наблюденията на практиката отдавна са показали – *няма истинско взаимодействие между училището и семействата на децата, които учат там. Съществуващите задължителни форми като родителските срещи не играят ролята, която им е дадена.*

2.3. Взаимоотношенията между възрастни и деца в училище през погледа на учителите

Изглежда и учителите, както и родителите смятат, че децата им имат доверие и споделят с тях, те се интересуват от индивидуалните им способности, таланти, и се стараят да наблягат на силните им страни. Едновременно с това, учителите категорично смятат, че насърчават децата да споделят за трудности в учебния материал и да търсят тяхната помощ. Според почти всички изследвани учители, те успяват да обърнат индивидуално внимание на дете, което има затруднение с материала. Тази категорично висока самооценка на учителите е твърде контрастираща на фона на споделеното от децата за желанието им да ходят на училище, за трудностите, които срещат в ученето. Твърде голямо е изкушението тези данни да се интерпретират в контекста на тотално отсъствие на саморефлексия и търсене на връзка между работата

на учителите, тяхната психопедагогическа компетентност и трудностите на децата в училище. Обикновено тези трудности се адресират към децата или към техните родители.

От отговорите в Таблица № 5 прави впечатление, че учителите контактуват с родителите по време на родителските срещи или ако има проблем – 56.7%. Тази информация е особено притеснителна, след като се съпостави с данните за повече от половината от родителите, които споделят, че по-скоро не посещават родителските срещи.

Таблица № 5

	Твърдо не	По-скоро не	По-скоро да	Твърдо да	Не мога да отговоря (вкл. без отговор)
Учениците споделят с мен лични проблеми	0.9	5.4	62.2	30.6	0.9
Интересувам съм се от личните интереси/хобита/таланти на учениците си и се старая да им обръщам внимание и да наблюдавам на силните им страни		0.9	41.4	56.8	0.9
Насърчавам учениците си да споделят трудностите си с учебния материал и да не се притесняват от това			20.7	79.3	
Успявам да обърна нужното лично внимание, когато някое дете има затруднение с материала		2.7	49.5	46.8	0.9
Родителите не обръщат достатъчно внимание на проблемите на децата си, докато нещата не станат сериозни	7.2	17.1	45.9	21.6	8.1
Родителите трябва да участват в по-голяма степен в училищния живот на децата си		2.7	36.9	59.5	0.9
Контактите с родителите са установени чрез ясна уговорка/ договор	4.5	17.1	33.3	39.6	5.4
Контактувам с родителите само на родителски срещи или ако има проблем	22.5	19.8	43.2	13.5	0.9
Системно информирам всеки родител за ситуацията с детето му	0.9	12.6	44.1	40.5	1.8
Когато има проблем, заедно с родителите търсим най-доброто за детето им решение	0.9	1.8	29.7	65.8	1.8
Приемното ми време за срещи с родителите е извън работно време (след 17.30 ч.)	16.2	15.3	19.8	42.3	6.3

Вижда се също, че има сериозно разминаване между твърденията на учителите и родителите относно информираността на родителите за тяхното дете в училище. Над 80% от учителите твърдят, че системно информират родителите, докато едва около 45% от родителите се чувстват системно информирани. Такова е съотношението приблизително и по отношение на решаването на възникнали трудности и проблеми. Близко 70% от тях смятат, че родителите не обръщат сериозно внимание на проблемите на децата, докато не станат сериозни.

Обобщение:

За децата училището е изключително важно място и те изразяват доверие и очакване за подкрепа от страна на учителите и родителите си. Едновременно с това около една пета от децата не се чувстват достатъчно свързани и принадлежащи към училището.

Родителите по-скоро имат доверие в училището по отношение на дейностите му с децата им, като това не се отнася за дейности, свързани с индивидуалното развитие на детето. Родителите не участват в дейности заедно с училището и с децата, не посещават дори родителските срещи.

Учителите интерпретират тези трудности като отговорност на самите родители. Добре е да се направи по-задълбочено проучване на неефективността на родителските срещи. Учителите показват висока самооценка и удовлетвореност от своето отношение към децата.

Ясно се очертава недостиг на участие на родителите и взаимодействие с учителите, което изглежда не се разбира като проблем от страна на родителите.

3. Агресията и насилието в училище

Въпреки, че цялата концепция на проекта е да се говори за училището като едно сигурно и дружелюбно към детето място, за нас беше важно да видим „входната“ ситуация по въпроса с насилието и тормоза. Важността се определя както от целите на проекта, така и от самия феномен, който често се описва като изключително сериозен и прогресиращ. Едновременно с това за нас беше важно и до колко са информирани децата да потърсят помощ, ако станат обект на насилие.

3.1. Има ли насилие и агресия в училище?

Следващата група (Таблица № 6) въпроси се отнасят до наличието на насилие и тормоз в училище. Данните показват, че 79,3% от децата отговарят положително на въпроса дали в училище има деца, които тормозят други деца. Изглежда, че тормозът е разпознат като съществуващ в училище от повечето деца. Важно е същото, че над 20% от децата са споделили, че изпитват страх от друго дете, т.е. всяко пето дете в училище се страхува от друго дете. Тези данни не са изненадващи и все пак очертават ситуация на *несигурност и страх*, която е твърде тревожна.

Таблица № 6

	Да	Не	Без отговор
1. В училище има деца, които тормозят другите	79.3	20.6	0.2
2. Има ли в училище някой, от когото се страхуваш	22.3	77.5	0.2
3. Имаш ли информация за телефон, на който може да се обадиш анонимно и да подадеш сигнал за насилие над теб или твой съученик?	30.9	68.6	0.5
4. Имаш ли информация за институция, към която можеш да се обърнеш при проблем с тормоз и насилие в училище?	47.2	51.5	1.3
5. Има ли правила за работа в твой клас (да не се шуми, да не се говори, да не се обиждаме)?	87.7	11.3	1.0
6. Ако да, ти участвал/а ли си в изработването на тези правила?	34.1	63.2	2.7

Според повече от половината анкетирувани родители (53,8%), децата им споделят, че има насилие в училище.

Таблица № 7

	Твърдо не	По-скоро не	По-скоро да	Твърдо да	Без отговор
1. Детето ми е споделяло вкъщи за случаи насилие в училище	17.0	22.6	19.1	34.7	6.70
2. Учителите са споделяли с мен за такива проблеми	13.8	23.7	24.1	25.6	12.8
3. Имате ли информация за телефон, на който може да се обадите, и да подадете сигнал за насилие над вашето дете?	21.9	26.0	16.1	27.0	9.0
4. Познавате ли институциите/ органите на местната власт, които работят в сферата на образованието	23.0	26.4	19.0	23.7	7.9

От всички анкетирани родители само 139 души (16%) дават повече информация за формите на насилие – „Ако детето ви е споделяло вкъщи за случаи на насилие, дайте пример?“. Мненията са обобщени в следните тематични групи:

Графика 1

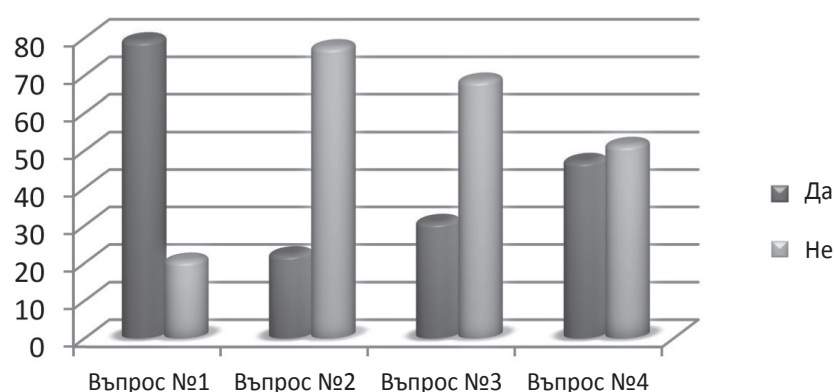

3.2. Информираност за сигнализиране и търсене на помощ

Отговорите на въпроси 3 и 4 (Таблица № 6) дават входящи данни за информираността на децата относно възможностите за сигнализиране при проява на насилие и тормоз.

По отношение на информираността на децата за възможности за сигнализиране на насилие, данните показват наличие на проблем. Почти 70% от децата не знаят на кого да се обалят, за да сигнализират или да потърсят помощ, а повече от половината не разпознават и институция, към която да се обърнат. Вероятно това се дължи на липсата на активна позиция, но и на липсата на очакване от възрастните, че децата трябва да информират и сигнализират. Едновременно с това се потвърждава и липсата на информираност на децата за институциите и техните функции и услуги към хората, за социалния живот изобщо. Непознаването на институциите за сигнализиране и търсене на помощ е индикатор, който не е специфичен тематично, а по-скоро отразява недостига на връзка между образованието и реалните потребности на хората. Очертава се необходимост от по-центрирано информиране на децата за горещите телефонни линии, за системата за закрила и пр.

Графика 2

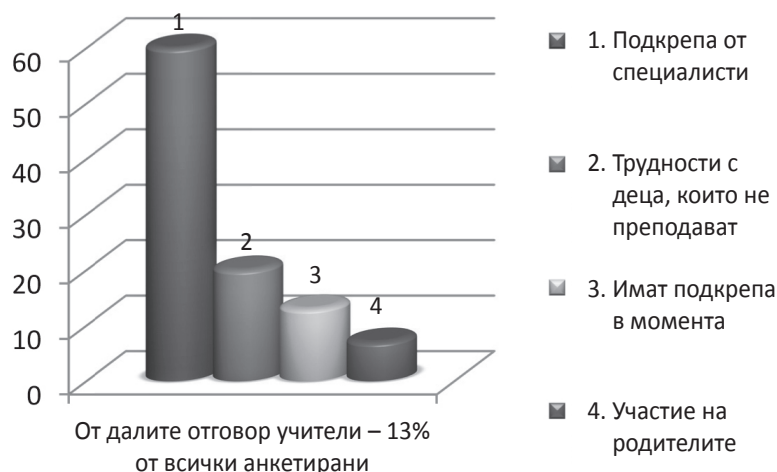
И при родителите, както и при децата е притеснителен делът на тези, които не знаят къде и как да потърсят помощ. Учителите изглежда са по-информирани за сигнализиране, голямата част от тях смятат, че в училище има дейности насочени към гарантиране на сигурността на децата. Близко 70% от учителите смятат, че могат адекватно да се намесят при случай на насилие между деца. Парадоксално е, че почти същият процент смятат, че агресивните деца трябва се преместят в друго училище.

Таблица № 8

	Твърдо не	По-скоро не	По-скоро да	Твърдо да	Без отговор
1. Познавате ли институциите/органите на местната власт, от които може да получите съдействие ако има проблем с насилие в училище?	2.7	9.0	39.6	46.8	1.8
2. Има ли в училище политика (програма, план) за превенция на агресията, на насилието?	1.8	3.6	25.2	64.9	4.5
3. Във вашето училище имате ли специални дейности, насочени към гарантиране на безопасност и сигурност на децата?	0.9	2.7	41.4	46.8	8.1
4. Чувствате ли, че можете да помогнете адекватно, ако се сблъскате със ситуация, в която дете извършва насилие над друго дете, или мислите, че имате нужда от допълнителна помощ?	2.7	7.2	57.7	20.7	11.7
5. Трябва ли агресивните деца да се преместват от училище?	13.5	33.3	21.6	18.0	13.5
6. Има ли правила за работа във Вашия клас (напр. Да не се шуми, да не се говори, да не се обиждаме)?	0.9	3.6	22.5	70.3	2.7
7. Ако да, децата участвали ли си в изработването на тези правила?	6.3	9.9	34.2	42.3	7.2

В рамките на въпросите в тази таблица се съдържа и един отворен въпрос „Чувствате ли, че можете да помогнете адекватно, ако се сблъскате със ситуация, в която дете извършва насилие над друго дете? Обяснете каква“. Отговорили са 13% от всички анкетирани учители. Отговорите са обобщени в следните тематични зони:

Графика 3

3.3. Информираност за сигнализиране и търсене на помощ

Основен инструмент за добро третиране е наличието на ясни, споделени осмислени правила на поведение. Според данните от проучването в училище изглежда има висока толерантност към грубо отношение, използване на обидни думи, висок тон и пр.

Когато децата са поканени да споделят своето поведение Таблица № 9, прави впечатление големият брой неотговорили. На предположенията „Обиждам или удрям мои съученици“ – 60.4% неотговорили; „Мои съученици ме обиждат или удрят“ – 60% неотговорили. Неотговорилите на останалите въпроси са около 35%. Това са групата въпроси, където броят на неотговорилите е най-голям.

От отговорите на въпроси 8-9 става ясно, че и според децата участието на родители в училищните дейности е изключително рядко или изобщо не се случва.

Таблица № 9

	Веднъж седмично	Веднъж месечно	Веднъж в годината	Не се случват	По-рядко от веднъж в годината	Без отговор
1. Обиждам или удрям мои съученици	6.9	5.3	3.8	23.0	0.6	60.4
2. Мои съученици ме обиждат или удрят	13.1	4.9	5.3	15.8	1.0	60.0
3. Наричам с обиден прякор мои съученици	4.0	4.3	5.9	50.6	0.3	34.9
4. Съученици ме наричат с обидни прякори	12.6	4.8	5.7	41.6	0.5	34.8
5. Учителите повишават тон в клас	38.1	8.8	5.1	11.6	1.3	35.1
6. Обиждам някой учител	2.1	0.3	1.3	61.1	0.6	34.6
7. Някой учител ме обижда	2.4	2.2	3.8	55.8	1.0	34.8

8. Родителите ми участват в организирането на празници и други събития в училище заедно с учители	2.6	8.9	20.6	32.1	1.0	34.9
9. Родителите ми участват в организирането на празници и други събития в училище заедно с децата от класа	3.5	4.9	21.4	34.6	0.8	34.8
10. По време на часовете, учителите ми използват игри, снимки, рисунки, презентации	38.0	19.8	8.6	22.0	1.8	9.9

Данните в Таблица № 9 показват също и атмосферата в училище, наличието на често повишаване на тон от страна на учителите, на обиди към децата и пр. Изглежда, че и методиката на работа не предполага достатъчно ползване на активни методи на обучение, които са сред индикаторите за добро третиране в училище.

Учителите споделят, че повишават тон в клас (Таблица № 10): веднъж седмично – 62.2%; веднъж месечно – 18%.

Таблица № 10

	Веднъж седмично	Веднъж месечно	Веднъж в годината	Не се случват	Без отговор
Повишавам тон в клас	62.2	18.0	5.4	8.1	6.3
Ученици нарушават сериозно дисциплината в клас	23.4	31.5	11.7	29.7	3.6
Изпращам ученик при директора	2.7	10.8	16.2	65.8	4.5
Обиждам някой ученик		2.7	7.2	83.8	6.3
Някой ученик ме обижда	5.4	8.1	8.1	73.0	5.4

Въпроси 5 и 6 (Таблица № 6) имат отношение към правилата в училище и участието на децата при изготвянето на тези правила. Тези въпроси изглежда са били ясни за децата, тъй като относителният дял на тези, които нямат мнение по въпроса е незначителен. Според получените данни има правила за поведение в училище. Съпоставени с данните обаче за агресията и тормоза става ясно, че тези *правила не успяват да регулират достатъчно живота в училище, да го правят сигурен и предвидим за децата*. Наблюденията и работата ни в училищата показват, че тези правила са по-скоро пожелателни, твърде забраняващи и отнасящи се само до поведението на децата, не обхващат поведението на възрастните. Това вероятно е причината те да се възприемат от децата като забрани, а не като норми, които създават сигурност и отношения на уважение и договаряне. Нарушенията на правилата обикновено се санкционират, което обаче, както се вижда от изследването, а и от практиката, не носят необходимите резултати. Децата приемат подходите и поведението на възрастните като модел и възпроизвеждат отношенията между самите тях.

Пример от работата с децата

По време на една от първите срещи по програмата „По – добре да поговорим“ с група деца от софийското училище, на въпроса на водещите „Какво можем да направим, когато някое дете се държи агресивно?“, децата хорово отговориха – „Да го изгоним, да го преместим, да го накажем“.

Данните показват, че *родителите определят атмосферата в училище през споделеното то своите деца като по-скоро агресивна и несигурна, белязана от липса на уважение и добро отношение между децата.*

3.4. Методиката на преподаване

Както се вижда в таблица № 9, според едва около 40% от децата, в часовете учителите използват интерактивни форми на преподаване. Според учителите обаче, ситуацията е друга. Въпросите от Таблица №13 се отнасят до интерактивните методи, използвани в обучителния процес.

Таблица № 11

	Веднъж седмично	Веднъж месечно	Веднъж в годината	Не се случват	Без отговор
Игри	57.7	23.4	2.7	4.5	11.7
Творчески задания и задачи	65.8	24.3	3.6		6.3
Работа по двойки	49.5	30.6	3.6	4.5	11.7
Работа в малки групи	46.8	39.6	2.7	2.7	8.1
Мозъчни атаки	45.0	29.7	5.4	4.5	15.3
Дискусии и дебати	41.4	36.0	9.0	4.5	9.0
Използвах снимки и филми	45.9	27.9	7.2	11.7	7.2
Използвах любопитни факти и презентации	51.4	31.5	2.7	4.5	9.9

Отново виждаме, че учителите определят твърде положително своята работа, като едновременно с това се вижда и висок относителен дял на преподаватели, които твърде рядко ползват интерактивни методи.

Обобщение:

Насилието и агресията са разпознат проблем от деца, родители и учители. Проблемът не се адресира към отношенията между учители и родители, нито учители и деца, нито към методиката на преподаване, а единствено между децата.

Атмосферата в училище носи белези на несигурност, тревожност, недостиг на уважение и зачитане на достойнството на децата.

Отношението на децата към себе си, към агресията в своето поведение е омаловажаващо и обвиняващо към това на другите деца и е обяснимо в контекста на подобно отношение на възрастните.

4. Участие на децата в живота на училището

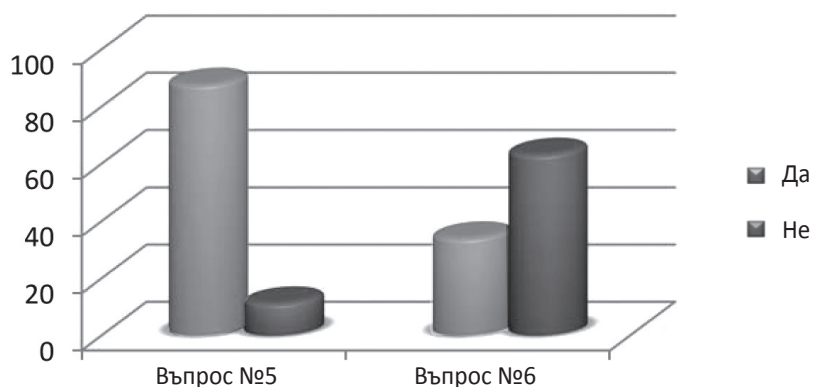
Развитието на принадлежност към една общност е в права зависимост от степента на участие в нейните дейности, усещането за значимост за живота на общността, удовлетвореност от своята полезност за нея. Когато говорим за участие в живота на група или общност е добре да знаем, че има значение ролята и позицията, в която участваш – каква е тя, има ли динамика, от какво зависи тази динамика. *Хипотезата на нашето проучване, е че децата участват по-скоро пасивно, по-скоро в ролята на обекти, отколкото на субекти и че това се отразява на усещането им за принадлежност към училището и идентификацията им като хора.*

4.1. Как участват децата в живота на училището?

Данните от проучването ясно показват и един друг проблем при създаване на правилата в училище – децата не участват достатъчно в този процес. Над 60% от тях (Таблица № 6, въпроси 5 и 6)

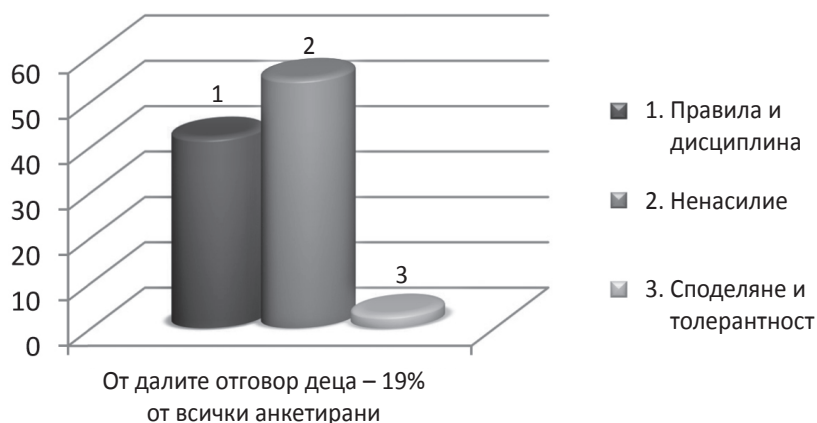
отговарят, че не са участвали в изработването на правилата. Възпитателната култура в нашата страна толерира разбирането, че правилата се поставят от възрастните, за да ги спазват децата, тъй като възрастните знаят по-добре какво трябва да се прави и какво не. В контекста на тази култура, по-изненадващите резултати са тези за участие на децата при създаване на правила в училище, което се посочва от около една трета от изследваните. Една доста позитивна интерпретация би могла да открие сериозни ресурси за справяне със ситуацията на насилие и агресия в училище. Правилата в една група или общност, тяхното съдържание и начинът на тяхното определяне имат най-пряка връзка с отношенията между хората и начините за справяне с възникнали конфликти.

Графика 4

Индиректен показател за това, че децата не са активен участник при разработване на правила в училище е фактът, че само 19% от всички анкетирани деца са дали предложения за правила, обединени тематично в следните групи:

Графика 5

Въпросите от Таблица № 12 са по отношение на участието на децата. Вижда се, че децата участват в учебната дейност, в извънкласната дейност. Тук отново възниква въпрос как участват, като субекти или повече като обекти на тази дейност. Показателно е, че дори при участие в учебната дейност, делът на самостоятелната работа на учениците е твърде малък, едва около 25 % от децата споделят, че това се случва веднъж седмично и малко повече – веднъж месечно. По-скоро обаче не участват в дейности, свързани с вземане на решения за живота в училище.

Таблица № 12

	Веднъж седмично	Веднъж месечно	Веднъж в годината	Не се случват	По-рядко от веднъж в годината	Без отговор
1. Участвам в извънкласна дейност (напр. ателие по рисуване, музика, приложно изкуство, спорт и т.н.)	68.3	5.1	6.5	11.3	8	0.8
2. Участвам в олимпиади, състезания и други конкурси	11.3	27.4	28.5	24.7	7.5	0.5
3. Участвам в училищни дискусии по важни за мен теми	22.8	20.1	17.1	24.9	13.9	1.3
4. Участвам в събрание (среща) за живота в училище	12.6	11.2	15.6	31.7	27.8	1.1
5. Участвам в събрание (среща) за живота в класа	23.6	17.2	16.9	22.5	18.3	1.4
6. Взимам участие в изнасянето на уроците (напр. с презентация, доклад)	24.9	27.4	20.9	15.2	10.4	1.3
7. Участвам в групова работа по време на урок	46.4	26.3	8.3	9.6	8.5	1
8. Участвам в доброволческа дейност с деца от класа/училището	19.8	13.1	26.2	19.1	20.6	1.3
9. Ходя на екскурзии с класа	10.4	17.2	58.9	6.9	4.5	2.2

Въпросите в Таблица № 13 се отнасят до усилията на учителите да осигурят участието на децата.

Таблица № 13

	Веднъж седмично	Веднъж месечно	Веднъж в годината	Не се случват	Не се организира в училище	Без отговор
Организирах инициативи за децата (училищни празници)	10.8	44.1	31.5	5.4		8.1
Организирах инициативи за децата (училищни празници) съвместно с родителите	3.6	23.4	43.2	18.9	2.7	8.1
Участвах в провеждането на извънкласна дейност (напр. Ателие по рисуване, музика, приложно изкуство, спорт и т.н.)	29.7	20.7	18.0	19.8	0.9	10.8
Участвах в провеждането на олимпиади, състезания и други конкурси	18.0	41.4	36.0	1.8		2.7
Участвах в училищни дискусии (съвместно с деца или родители)	3.6	26.1	28.8	28.8	1.8	10.8
Участвах в събрание (среща) за живота в училище	7.2	26.1	28.8	21.6	2.7	13.5
Участвах в събрание (среща) за живота в класа	10.8	36.9	18.9	18.9	0.9	13.5

Участвах в доброволческа дейност с деца от класа/училището	5.4	9.9	39.6	32.4	1.8	10.8
Отидох на екскурзия с ученици	7.2	11.7	56.8	18.0	0.9	5.4

И данните от тази таблица показват, че учителите са заедно с децата и ги въвличат в дейности на училището основно в рамките на извънкласната дейност и участие в олимпиади, конкурси, състезания. Изглежда, че участието на децата в самата учебна дейност, правилата в нея, методите на преподаване го определят по-скоро като пасивно.

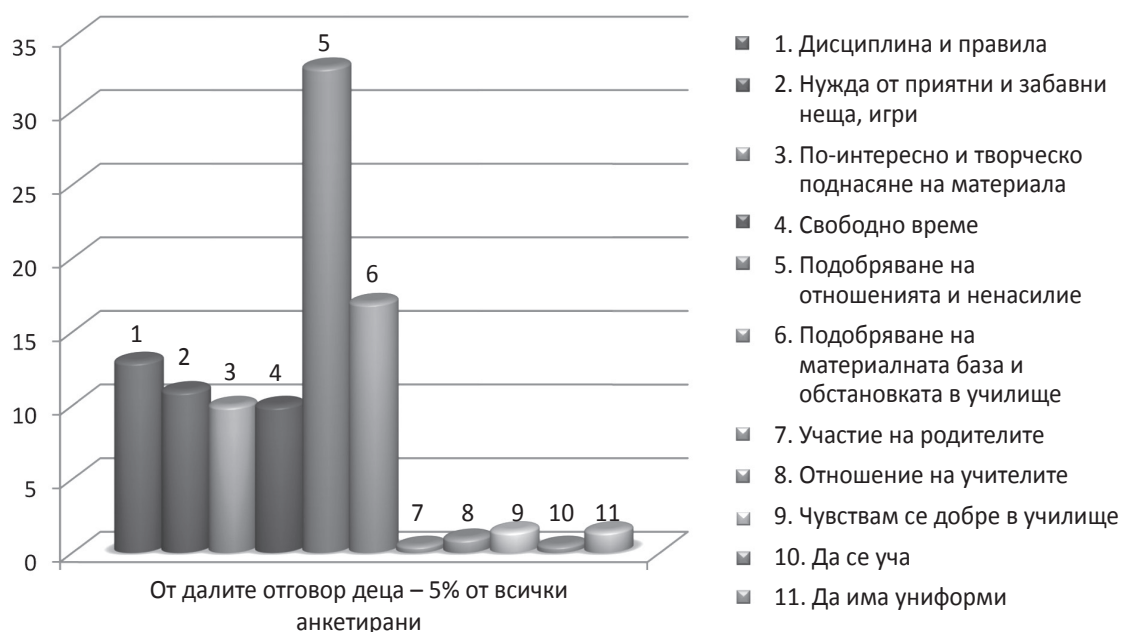
4.2. Какво да се промени?

Промяната изглежда не се възприема като много необходима и има различие по отношение на нейното съдържание в различните групи изследвани.

На въпроса „Какво още трябва да се случва в училище, за да се чувстваш там приятно и спокойно?“ отговарят едва 5% от всички анкетирани деца. Сам по себе си този факт е притеснителен и би могъл да се интерпретира по различен начин. Възможно обяснение е в непрецизност и неадекватност на методиката на проучването, както и в трудността на децата да говорят за своите чувства и преживявания, да ги осмислят. Би могло този факт да говори по индиректен начин за пасивната позиция на децата, която не им позволява да мислят за себе си като актьори на промяната.

Отговорите на децата са обобщени в следните тематични групи:

Графика 6

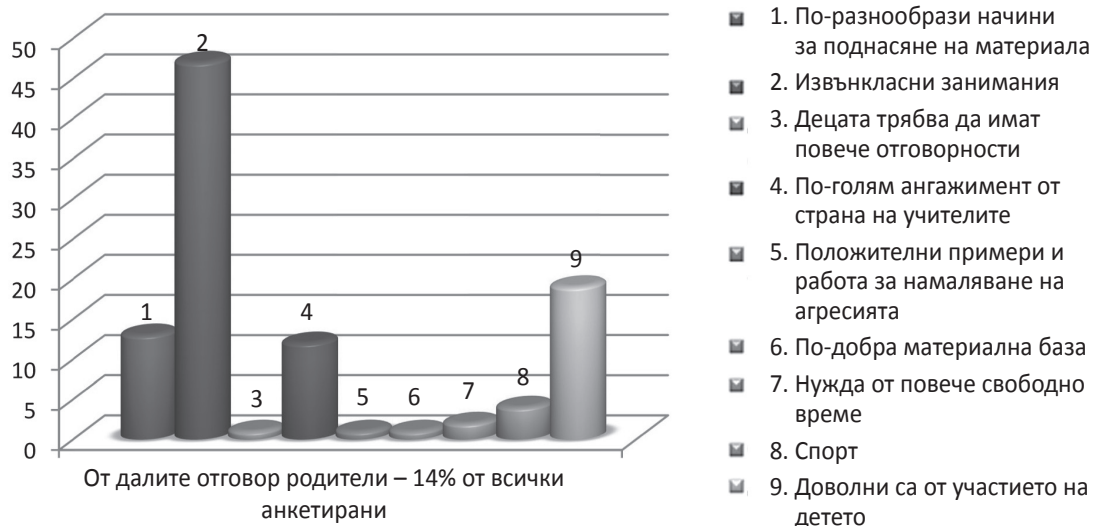

От изразените мнения 33% са в групата „Подобряване на отношенията и ненасилие“. Би могло да се допусне, че отношенията в училище наистина заемат много важно място в общата удовлетвореност или не от живота си там, и че може би се чувстват по-сигурни да дават предложения именно в тази сфера. През целия период на учене отношенията със съучениците заемат различно, но винаги съществено място за децата.

На следващо място е подобряването на материалната база в училище. Може би за разбиране на смисъла на тези данни ще помогне и фактът, че всички проекти на децата за подобряване на ситуацията в училище и превръщането му в сигурно и дружелюбно за тях място включваха създаване на „специално за децата място“. В проектите децата предлагаха специална стая, специална площадка на двора, специално пространство. За нас беше доста учудващо, че нямаше предложения за промяна в собствената класна стая, а за създаване на нещо ново, само за децата.

В анкетата на родителите има два отворени въпроса, които могат да ориентират относно техните представи за промяна в живота на училището. Първият въпрос е „Какво трябва да се промени, за да участва детето ви по-активно в живота на училището?“. Далите отговор са 14% от всички анкетирувани. Отговорите са обобщени в следните тематични зони:

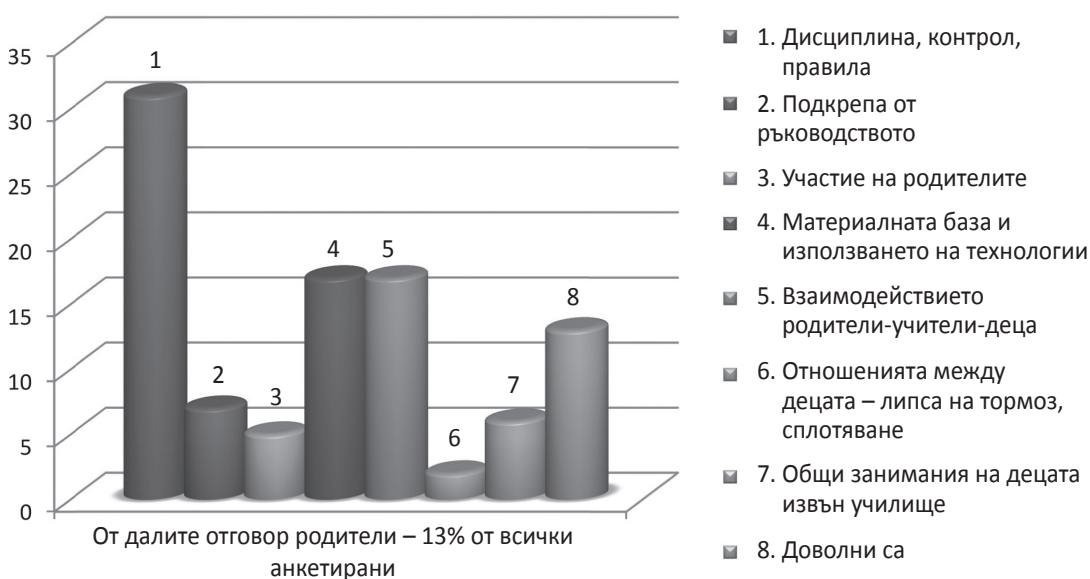
Графика 7

Вижда се, че родителите най-много разчитат на повишаване на обема на извънкласни занимания, на фона на общата ниска активност по темата все пак не малка част очакват и промяна в начина на преподаване. Не е малка частта и на родителите, които са доволни от начина на участие на децата им. За съжаление и родителите не очакват и не мислят, че е необходимо участие на децата им при решения за живота на училището, нито по отношение на насилието.

На въпроса „Какво трябва да се промени, за да се чувстват децата по-сигурно и комфортно в училище?“ към родителите, далите отговори са едва 13% от всички анкетирувани. Отговорите са обобщени в следните тематични зони:

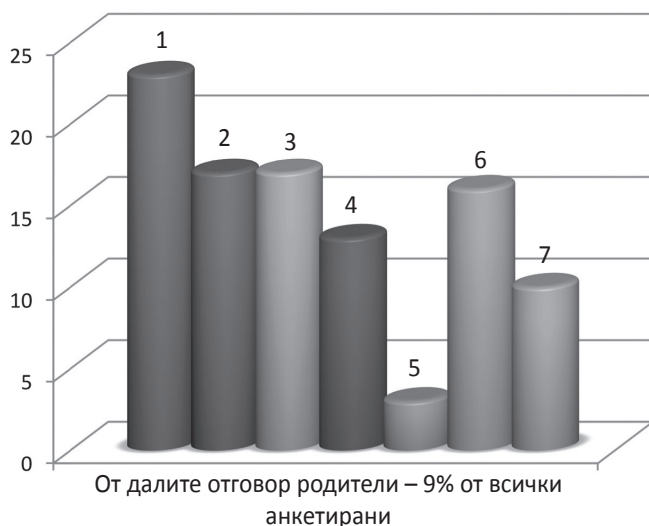
Графика 8

Тук става ясно, че според родителите, справянето с насилието би трябвало да е ангажимент на възрастните и начинът е повече дисциплина и правила. В контекста на невключване на децата в определянето на правилата става ясно, че родителите приемат авторитарното възпитателно поведение в училище като естествено и нуждаещо се от засилване.

В анкетната карта на учителите има също два отворени въпроса по отношение на участието на децата и на начините за подобряване на атмосферата в училище. На въпроса „Какво трябва да се промени, за да участват децата по активно в живота на училището?“ са отговорили само 9% от всички анкетиранни. Отговорите са обобщени тематично в следните зони:

Графика 9

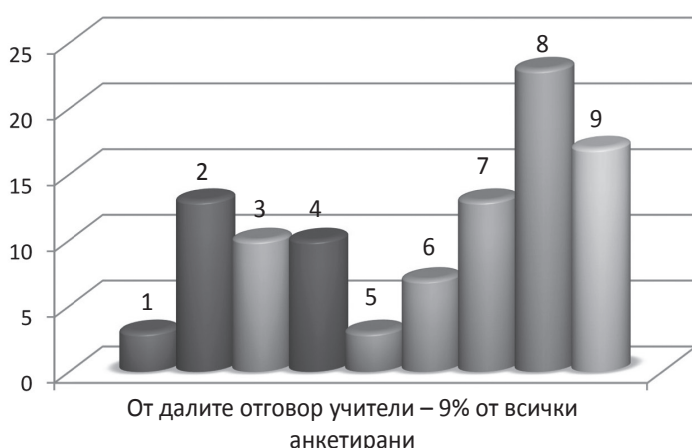

- 1. Промяна на начина на вземане на решения в училище, включително по-голямо и организирано участие на децата
- 2. Промяна на учебните програми и начините на поднасяне на материала
- 3. Възпитанието и отношението на децата към училище
- 4. Отношение на родителите
- 5. Повече свободно време
- 6. Нови разнообразни дейности за децата
- 7. Повишаване на мотивацията на децата и поощряване на техните успехи

Отговорите на учителите в по-голяма степен толерират детското участие и то в сферата на вземане на решения, заедно с необходимост от промяна в учебните програми и начините на поднасяне на материала. Въпреки, че реалната част от учителите, които са дали такива отговори е твърде малка, тя е сериозен ресурс за промяна. Учителите също смятат, че е необходимо да се увеличи участието на децата в извънкласните дейности, както и да се повиши позитивната стимулация на постиженията на децата в училище.

На въпроса „Какво трябва да се промени, за да се чувстват децата по-сигурно и комфортно в училище?“ отговорилите са 9% от всички анкетиранни учители. Отговорите са обобщени в следните тематични зони:

Графика 10

- 1. По-добра охрана
- 2. Занимания по интереси, малки групи
- 3. Повече правила
- 4. Подобряване на отношенията в училище, включително чрез включване на родителите
- 5. Спорт
- 6. Възпитанието на децата
- 7. Подобряване на отношението и индивидуализиран подход към децата от страна на учителите
- 8. Подобряване на материалната база
- 9. Необходими са специализирани умения (психолог, педагогически съветник) за справяне с проблема с насилието

Отново можем да кажем, че има критична маса учители, които осъзнават необходимостта от повишаване на своята подготовка и от партньорство с психолози, социални работници за превенция на насилието в училище. Учителите свързват една промяна и с повишаване на своя индивидуализиран подход към децата.

РАЗДЕЛ 2. Възпитателни практики на учители към деца

1. Особености на проучването на съществуващи практики за възпитание на децата

Идеята на проучването е за анализ на ситуацията, добрите практики чрез изследване на поведението на учители и родители в конкретни ситуации от ежедневието, свързани с ученето и общуването с децата.

Разработени са четири типа анонимни анкетни карти, които съдържат кратко описание на различни ситуации, свързани с отношенията към деца, които посещават училище или детска градина. Анкетите съдържат отворени въпроси и дават възможност в рамките на 4-5 реда да се изрази мнението на анкетиранияте.

Анкетирането е извършено в четирите училища и четирите детски градини, включени в проекта, в София, Шумен и Пазарджик. Информацията за целите на процеса на изследване чрез анкетиране е предоставена на участниците от страна на ръководителите на проекта; представена е анкетната карта и са дадени допълнителни разяснения за попълването ѝ.

В проекта е предвидено да бъде получена информация от не по-малко от 100 въпросници. Получените анкетни карти са общо 116, като от детските градини те са 87, а от училищата 29.

Таблица № 14

	Детски градини	Училища	Общо
Родители	33	14	47
Учители	54	15	69
	87	29	116

Анкетираните учители и родители са на децата във възрастовата граница:

- Детски градини – от 3 до 7 години.
- Училища – 8 до 12 години.

Анкетите карти съдържат различен брой ситуации, към всяка ситуация има по два въпроса:

- Какво си мислите?
- Какво правите?

Предложените ситуации за родителите и учителите в училищата са следните:

Родители	Учители
<p>Ситуация А</p> <p>Детето се връща от училище и споделя, че днес има отличен по най-трудния за него предмет?</p>	<p>Ситуация А</p> <p>Когато едно дете проявява агресия към друго дете в училище (във вашия клас)</p>
<p>Ситуация Б</p> <p>Детето се връща от училище и споделя, че днес има слаба оценка по не много труден за него предмет.</p>	<p>Ситуация Б</p> <p>Когато едно дете се държи арогантно, неприлично, нагло и пр. към Вас.</p>

Ситуация В

Детето споделя, че ще закъснее след училище, и няма да може да отиде на (урок по...), защото ще правят програма за подобряване на отношенията помежду им в класа.

Ситуация Г

Детето Ви, Ви моли да се включите и помогнете в проекта на класа за подобряване на отношенията им

Ситуация Д

Когато отивате на родителска среща

Ситуация В

Когато един родител се държи агресивно с Вас

Ситуация Г

Директорът иска от Вас да обсъдите с децата и техните родители правила за по-добро отношение и взаимодействие помежду през следващия срок

Ситуация Д

Децата предлагат да има общи правила (еднакви) за по-добро отношение за деца, родители и учители

Предложените ситуации за родителите и учителите в детските градини са следните:

Родители	Учители
Ситуация А Детето Ви споделя, че деца от детската градина са го обидили или тормозили.	Ситуация А Когато едно дете проявява агресия към друго дете в детската градина (във вашата група).
Ситуация Б Учителката на детето Ви споделя, че детето Ви е обидило или тормозило други деца.	Ситуация Б Когато едно дете се държи арогантно, неприлично, нагло и пр. към Вас.
Ситуация В Детето Ви споделя, че учителката му се е скарала несправедливо.	Ситуация В Когато един родител се държи агресивно с Вас.
Ситуация Г Детето Ви споделя, че учителката го е похвалила, защото е научило нещо ново/ справило се е с нещо трудно за него.	Ситуация Г Директорът иска от Вас да обсъдите с децата и техните родители правила за по-добро отношение и взаимодействие помежду през следващия срок.
Ситуация Д Директорът и учителите от детската градина Ви предлагат да обсъдите заедно правила за по-добро отношение и взаимодействие между деца, родители и учители.	Ситуация Д Децата предлагат да има общи правила (еднакви) за по-добро отношение за деца, родители и учители.
Ситуация Е Детето Ви ще участва в тържество в детската градина, но получава задача, която не му харесва.	Ситуация Е Някое от децата не спазва правилата, които важат за всички в детската градина <ul style="list-style-type: none"> • Не иска да спи следобед • Не харесва храната в детската градина и отказва да яде • Страни от другите деца от групата • Държи се агресивно с останалите деца
Ситуация Ж Детето Ви отказва да ходи на детска градина заради друго дете.	

Ситуация З

Откривате вкъщи дребни вещи/ играчки, които са изчезнали на деца от детската градина.

Ситуация И

Детето Ви настойчиво иска да му купите играчка, която повечето деца имат, но Вие смятате, че това е вредна или ненужна вещ.

Ситуация Й

Когато ви канят на срещи/ открити моменти/ съвместни занимания/ училище с родители.

Ситуациите са ориентирани към различни аспекти от поведението на децата в рамките на ежедневните дейности в детската градина и училището и отношението, мислено през мнение и действие на родителите и учителите към това поведение.

За целите на настоящия анализ са разгледани дадените мнения на учители по отношение на следните теми по отделно за училищата и детските градини:

- Справяне с агресивно/неприемливо поведение в училище/детска градина;
- Подкрепа от страна на възрастните към децата в училище/детска градина;
- Справяне с агресивно/неприемливо поведение на родители на деца в училище/детска градина.

В анкетните карти на учителите са посочени няколко ситуации в тематичната зона Справяне с агресивно поведение:

- На агресивно поведение на дете към дете;
- На арогантно, неприлично, нагло поведение на дете към анкетирувания учител;
- На агресивно поведение на родител към анкетирувания учител.

В анкетните карти на родителите не се коментира реакция при агресивно или неприемливо поведение от страна на учител, само в една от картите /детска градина-родители/има предположение за несправедливо отношение на детска учителка към дете. Основание за избора на този подход вероятно е ограничената информация за такова поведение.

Изследването е направено след стартиране на проектните дейности в съответните терени: в училищата – след осъществяване на обучения на родители, учители и деца и частична реализация на проекти, написани с участието на децата и родителите; в детските градини – след провеждане на групите за позитивно родителство и ателиета за родители, също част от дейностите по проекта.

Интервюираните са активни участници в дейностите, т.е. проектните дейности вероятно са оказали влияние върху техните първоначални нагласи. В анкетните карти е предоставена възможност тази промяна да бъде споделена.

Изходна точка за направените изводи по отношение на анализирания данни са базирани на познания за детското развитие и разбирания за етапите, през които то преминава в рамките на различните обществени системи.

Детското заведение, ясла или градина обикновено представлява първата сфера на включване в социални отношения извън семейството. Детето се вписва в семейната система и става част от нея като формира различни роли и отношения с останалите в семейството – то е дете на своите родители, внук/внучка на своите баби и дядовци, брат/сестра, братовчед/братовчедка. Детското развитие има своите опори в семейството, в роднинския кръг, и когато тези опори са осигурили приемане, принадлежност, сигурност, детето в по-голяма степен се може да се впише в следващите социализационни кръгове на връзки и да намери там своите идентификационни опори. Детската ясла и градина, а по-късно и училището са следващите системи, в рамките на които детето формира други отношения и връзки с други хора – там то среща други деца на същата възраст, които имат подобни на неговите нужди и по същото време формират подобни на неговите отношения, т.е. създава се конкурентна среда.

Детето среща и други възрастни – най-често учителите, т.е. хора, чиито взаимоотношения с детето са реализация на професионалните им ангажименти. Тяхната професионална интервенция по-често се планира и реализира на групов признак, т.е. мотивацията на професионалистите често е насочена към обобщаване, типизиране, групиране и по-малко към индивидуализиране. Така детето от субект на отношения, много често се превръща в обект на работа.

Прекращвайки в другите системи, детето запазва връзката със своето семейство, но вече има своя, различна част от ежедневието, за която може да разкаже, да сподели трудности, да намери подкрепа. Вписването в групата на връстниците, капацитетът да приемеш друго отношение на възрастните, извън това на семейството са в силна зависимост от живота на детето в ранното детство. Децата, които не са живели в семейна среда, или семейната среда е била малтертираща, обикновено срещат трудности при включването в групата на своите връстници, които са живели в семейна среда, те по-често имат проблемно поведение, по-често са в една от двете роли, на жертва или насилник, и по-често са отхвърлени – изключени, отпаднали от училище, като това отхвърляне може да бъде възприето като случващо се за пореден път и да доведе до утвърждаване на такъв житейски модел.

Средата на детското заведение и училището е място, където се срещат различните очаквания и страхове на деца, учители и родители. Тази среда може да се превърне в арена на военни действия, но също така има всички предпоставки да стане място за партньорство при зачитане на правата и задълженията на всички страни. Това в крайна сметка би довело до развитието на децата в една сигурна среда, до спокойствието на родителите, до успешната професионална реализация на учителите, т.е. до добруването на всички.

2. Какво мислят и какво правят възрастните при агресивно/неприемливо поведение и арогантно поведение на децата в училище

Получените отговори могат да се разпределят в три основни групи, които описват специфичните характеристики на отношение на възрастните към такъв тип поведение на децата.

2.1. Управление на поведението чрез директна намеса в конфликта и нравствено осмисляне и въздействие/ „морализаторстване“

По-голяма част от изразените мнения на учителите по отношение на ситуация А и ситуация Б, при които има агресивното поведение на дете към друго дете в училище или към учител се заключават до търсене на причините, като учителите запазват външен поглед към ситуацията и търсят подходящо решение:

”

„Мисля, че трябва да се изяснят причините за агресията и да се поговори и с двете деца до утихване на напрежението и постигане на приемлив резултат и за двете страни.“

„При проява на агресия, разделяме страните в конфликта, след това провеждаме разговори с учениците – поотделно и заедно. Викаме родители, класни ръководители и всички имащи отношение по случая. Набелязваме мерки за решаване на проблема като работим и в посока да не се повтаря.“

„Опитвам се да прекратя възникването на нови проблеми. Разговарям с педагогическия съветник и ако се наложи и с родителите. Обяснявам на учениците какъв е според мен правилният начин за общуване в училище между учениците. Опитвам се да установя причината за възникналата агресия.“

„Мисля, че трябва да реагирам веднага. Да разбера какви са причините за това поведение. Бих разговарял тихо и спокойно. Бих обяснил, че такива отношения са

съвсем несъвместими с поведението на децата. Бих обяснил какво е агресия и до какво може да доведе агресивното поведение на децата.“

„Мисля си, че или не е възпитано добре или в момента има някакъв проблем. В тази ситуация се стремя да успокоя детето и да започна един спокоен разговор сам или среща с педагогическия съветник или с директора. Разговарям с детето да разбере причината за поведението му. Говоря, че това е лошо поведение, прави лошо впечатление на околните, неуважение към другите. Посочвам му и какви нарушения е извършило детето на правилника на училището. Наблюдавам го и при повторен случай уведомявам родителите и търся решение на проблема.“

Възрастните се опитват да разберат поведението, но изглежда, че интервенциите им са към обясняване, спиране, разговаряне, които смислово по-скоро звучат като директивно педагогическо присъствие. Разбирането на причините е през научаване или не на нормите на поведение, осмислянето е през правилно и неправилно, виновни и невиновни, а вярването е, че чрез мерки основно за контрол и научаване нещата могат да се управляват. Този тип педагогически практики на възрастните могат да имат определен положителен ефект в детска група, ако са съпроводени с позитивно емоционално отношение към децата. Този ефект обаче е по-скоро видим в възрастта между 5-6 и 9-10 години, когато възрастният все още е авторитет, само поради факта, че е възрастен и силно намалява, когато децата започват да влизат в пубертета, и особено при тези деца, които са имали травматични преживявания в детството.

Тези изводи се потвърждават при отговорите на Ситуация Б, която описва просто „агресия на ученик към учител“, която може да е провокирана от различни причини, а съдържа повече оценъчна информация /арогантно, неприлично, нагло поведение/ и предполага виновно поведение от страна на ученика към учителя, по този начин въвлича учителя като страна в един конфликт, който може да бъде възприет и като личен.

Изборът на тази формулировка на ситуацията съдържа известна провокация към анкетираните и към техните умения да запазят професионалните граници, без да се впуснат в лична престрелка. В тази връзка част от мненията съдържат усещане за незначителност и обида. Мненията на анкетираните по-често препращат към обяснения в областта на възпитанието на учениците и недостатъчния контрол от страна на родителите.

Въпреки всички теоретични постановки за взаимодействие, за връзка между действията на единия и другия субекти, тук връзка между поведението на детето и това на учителя не се търси. Вероятно защото, взаимодействието в действителност е разбирано като въздействие, което може да има само добри резултати. Ако няма – причините са в детето или в семейството му.

2.2. Придружаване и подкрепа за осмисляне на значението на поведението за детето

Сред отговорите на възрастните се срещат, макар и по-скоро твърде рядко, възпитателни практики, които по-скоро предполагат приемане на проявите на агресивно, арогантно поведение на децата като „вик“ за помощ, като „казване на нещо“ по друг начин. В тези случаи възрастните се опитват да разберат какво казва детето и да го придружат в търсене на отговор на този въпрос.

”

„Ако дете проявява агресия към друго дете, аз си мисля, че може би има някакъв емоционален или друг вид проблем. Тогава следва разговор между мен и детето, като се стремя да не го поучавам, а да разбера какъв е проблемът.“

„Мисля, че има проблем, който трябва да бъде установен и да се помогне за решаването му.“

„Мисля, че има проблем и сериозна причина за това дръзко поведение. За да прояви агресия спрямо учител, това означава, че е силно афектирано. На първо място

трябва да се успокои, след това ще проведе разговор, като се опитам да разбера причините за това поведение. След като се изяснят причините и мотивите, ще се опитаме да намерим заедно решение за бъдещите ни отношения - какво предлага ученика, какво предлагам аз, какво предлага правилникът в училището в такава ситуация.“

„Подобни проблеми най-често имам с деца, които се държат предизвикателно и вкъщи. Лошото е, че родителите negliжират такъв проблем и го приемат като проява на чувство за самоуважение и справедливост у ученика.“

„Това е въпрос на възпитание. Децата в днешно време са почти без задръжки, понякога не спазват определена дистанция и реагират първично. Опитват се да отговарят като използват „уличен жаргон“. Отново моята задача е с примери, разиграване на различни ситуации да променя подобно поведение у детето.“

„Липсва възпитание вкъщи недостатъчно внимание от страна на родителя към него.“

„Детето е избрало неподходящ начин да привлече вниманието към себе си. Опитвам се да поговоря с него и да го разбера. Намирам начин да го посъветвам.“

Този подход предполага осмисляне от страна на възрастните, което надхвърля причинно-следственото обяснение „той направи така, защото“ и върви към търсене на отговори на въпроси като „какво означава, какво носи това поведение за детето, как психически му помага?“. Понякога при достатъчно емпатично отношение на възрастните и способност да се отнесат към детето, не към неговото поведение, те разбират отговора на въпросите си. И много често разбират, че зад това поведение стои болка от преживяно или преживявано насилие, отхвърляне, малтретиране. В такава ситуация е ясно колко неадекватно и дори опасно е едно поведение на морализаторстване и на наказване, тъй като то може за детето по-скоро да има допълващо малтретиращо значение. Възпитателни практики, които включват опит за емоционално разбиране, за разговор с „детето, което страда“, на мястото на разговор с „виновното дете“, които съдържат опити заедно с детето да се потърсят начини за осмисляне на ситуацията и търсене на други поведенчески възможности за справяне, които също се проявяват и като поведения на придружаване, споделяне и подкрепа на усилията на детето, такива практики са трудни и изискват сериозна подготовка на родители и учители.

2.3. Тоталитарни възпитателни практики

Тези практики се обединяват от разбирането, че агресивното поведение е присъщо на някои хора, че тези хора са непроменими и единственият начин да се възпитават е чрез свърх контрол и дисциплина. Има и мнения, макар и единични, които изразяват твърди нагласи, че учениците са си агресивни по условие.

”

„Агресията е втора природа на учениците, тя се формира от най-малкото. Действията на учителя са индивидуални за всеки случай и не може да се говори общо.“

„Едни и същи деца проявяват агресия към своите съученици, изслушвам ги поотделно и двете страни.“

„Старая се да запазя добрия тон, но много често ми е трудно.“

Следните единични мнения изглеждат противоречиви и в същото време притеснителни, защото загатват за практика на индиректно или вербално малтретиране от страна на учителите към учениците, за прекриване на професионалната граница и „отвързване на удара“ от позицията на властта:

”

„Първо смекчавам тона, държа на правилното и нормално общуване. Поставям и приземявам детето на място. Натоварвам го със задача за подготовка, избирам тема и представям това дете като лектор и това е тема, пряко свързана с неприличното и непристойно поведение в училище, на улицата, в дома.“

„Търся причините, включвам го в дейности с повече отговорности. Разговарям със спокоен тон и с уважение. Ако това не помага, иронизирам го и временно се дистанцирам.“

Наличието на такива мнения предполага да се изследва и неприемливото поведение на учителите към деца и родители, както и отношението на родителите и децата към такова поведение в училището. Вероятно в този случай не става въпрос за толкова ясно изразена физическа или словесна агресия, /макар и да има такива случаи, станали известни от медиите/, а по-скоро за други форми – манипулиране, злепоставяне, иронизиране.

Тези мнения кореспондират с направения анализ в рамките на проекта и дефинираните форми на институционално малтретиране. За съжаление отсъстват мнения, в които учителите си поставят въпроси дали тяхното поведение не е свързано с агресията при децата, нито един от анкетираните учители не си задава въпроса дали той не е провокирал по някакъв начин това поведение.

В лоното на тези практики е и родителско поведение, ориентирано към послушание, което се постига дори и с телесно наказание. Парадоксалното е, че именно такива практики на родителите, най-често стоят зад едно агресивно поведение на децата в училище.

3. Как учителите се отнасят към агресивно поведение на родители?

Изразените мнения са различни и отразяват различни варианти – от търсене на причините и виновните, през обяснения, свързани с възпитанието, до „поставяне на място“. Формулировката на ситуацията също предполага хипотеза за възможно нарушаване на професионалните граници.

3.1. Практика на обвиняване

Изглежда, че тази практика е най-разпространена и тя се основава на разбирането, че учителят е нещо като свещена фигура, която носи в себе си социалния идеал извън и независимо от своето конкретно функциониране като професионалист. Това вярване има реални пагубни последици в повечето случаи, тъй като се взаимодейства с другите от позицията на гуру, а тази позиция има само последователи и не-последователи, които в крайни случаи се приемат като врагове.

”

„Стандарт е българският учител да търси вината първо в себе си. Много често обаче вината е в семейството – наблюдавам пълно разминаване между възможностите на учениците и очакването на родителите. Най-често на такава основа са претенциите им.“

„Вероятно ще му покажа с поведението си, че не ми е приятно да го слушам, ще изкажа благодарност, че детето му никога не се държи като него и ще се оттегля. Вероятно агресивните родители най-напред трябва да решат проблемите със самите себе си и тогава всичко друго.“

„Ако родител се държи агресивно, то си мисля, че той има не проблем с мен, а може би има трудности и проблеми в семейството, в работата си, някъде другаде, но го пренася в отношението си към мен. Тогава напомням, че доброто възпитание изисква нормални отношения родител-учител. Ако желае да разговаряме, то тогава трябва да се успокои и да подбира тона и думите си към мен.“

„Опитвам се да установя каква е причината за това държание /оценка, инцидент/. Опитвам се да проведа нормален диалог с родителя, за да открия причината. Да разбере как детето е представило външи дадената ситуация, дали е било обективно или е скрило нещо. Невинаги родителите са настроени положително към учителите, което вреди и на самото дете. Необходимо е повече разбиране и от тяхна страна.“

„Аз поставям родителя на мястото в йерархията в училище. Старая се да променя начина на общуване, не допускам груб тон, а искам говоренето да е в рамките на допустимото и цивилизовано общуване. Информирам често родителите за възникнал проблем с тяхното дете и се старая за бързо и безпроблемно отстраняване.“

3.2. Практика на осмисляне и търсене на отговори

В част от мненията се съдържа размисъл за евентуалните причини, които могат да са и в поведението на учителя или в липсата на доверие към него, както и нагласа за намиране на партньорско решение:

”

„Вероятно не изпитва доверие към учителя. Веднага променям поведението си и се старая да изградя връзка на доверие между мен и родителя.“

„Анализирам ситуацията. Търся причините в мен и в родителя. Опитвам се да намеря верния тон и подход.“

„Мисля си, че трябва да се изясним причината за агресивното му поведение. В никакъв случай не му отговарям със същия тон, изчаквам го и със спокоен тон търся причината. Изслушвам го спокойно и в процеса на разговор се старая да решим проблема, който е причина.“

3.3. Адресиране на всички проблеми извън учителите и училището

Като цяло преобладават мненията, които извеждат лични или семейни причини за агресивно поведение на родителите, както и проблеми, свързани с детето. Тези причини нямат нищо общо с поведението на учителите или с някаква ситуация, възникнала в училището.

Обяснението „Липса на възпитание“, когато става въпрос за агресивно/неприемливо поведение на дете изглежда прибързано. То може да загатва за твърди убеждения по отношение на мястото на децата и възрастните в една система на власт и подчинение.

Възрастните в ролята на учители понякога казват „Детето не е възпитано добре“, като това по-често означава „То не е научено да се подчинява на възрастните, първо на родителите си и после на учителите“. Това отношение препраща топката директно в полето на родителите и е подходяща среда за формиране на обвинения към тях – те не са възпитани, не могат добре да възпитат детето си.

Ясно е, че има притеснения по отношение на „дръзкото“ поведение на децата, които вече не са склонни да уважават учителите по условие, както и променената позиция на родителите, които по-често изразяват своето мнение. Често само това е достатъчно, за да бъде определено поведението на деца и родители като „нагло“.

Това положение, което не е ново, очевидно все още се осъзнава трудно от страна на учителите – за предпочитане е да получиш уважението и на децата и на родителите като право по длъжностна характеристика, съвсем друг въпрос е да го заслужиш в рамките на професионалната си реализация. Само наличието на тази нагласа и демонстрацията на власт може да стане повод, да провокира различно по степен неприемливо поведение, както от децата, така и от родителите, а особено от страна на тийнейджърите.

4. Какво мислят и какво правят възрастните при агресивно/неприемливо поведение и арогантно поведение в поведение в детската градина

4.1. Управление на поведението чрез директна намеса в конфликта и нравствено осмисляне и въздействие/„морализаторстване“

Агресивното поведение на дете, което едва е прекрачило от семейството в един непознат за него свят, с непознати отношения, може да означава много неща и да съдържа цял спектър от емоции. Да се обясни агресивното поведение на едно дете с „лошо възпитание“ е повърхностно и тези мнения са единични. Преобладават мнения, които са базирани на разбирането, че агресията на децата в тази възраст може да означава много различни неща, но едновременно с това педагогическата рамка на осмисляне е отново в сферата на правилно и неправилно, лошо и добро.

”

„Има причина за това. Тя вероятно е в семейството, някой член от семейството се държи агресивно. Причината може да е различна – детето е разглезено или е дете със СПО – хиперактивно.“

„Мисля си, че то получава същото отношение и за него това е станало начин на общуване. Говоря с учителките за това, което съм видяла и моля да се обърне внимание на това поведение.“

„Мисля, че недоволства и не приема правилата в градината. Има нужда от разговор и помощ да се научи как да се справя с проблемите си. Разбирам каква е причината за това поведение, кое го провокира. Разговаряме и заедно търсим решение, обмисляме други модели на поведение в подобен случай. Припомням на детето как аз реагирам в такива случаи, моля го да опита.“

Разбира се има и по-твърди нагласи и убеждения:

”

„Липса на домашно възпитание, незачитане на учителите.“

„Изчакам го докде ще стигне. Вероятно е дете, което няма мярка и не знае къде са границите.“

„Расте едно невъзможно поколение от година на година, деца с лошо възпитание и задоволяване на всички прищевки.“

Много често, когато учителите казват „разговарям с него“, обикновено става дума за „аз му говоря, аз му обяснявам“. Привързаността към този подход е обяснима и в действителност той е преобладаващият. Агресията се разбира като причинена от „лоши фактори“ във възпитанието на детето, преди всичко в семейството, а стратегията за справяне е обясняване на това, кое е правилно и кое не и даване на пример, дори със себе си.

4.2. Придружаване и подкрепа за осмисляне на значението на поведението за детето

Изследването показва, че има детски учители, които са склонни да разсъждават и да търсят причините за агресивното поведение с разбиране и желание за подкрепа. Те търсят обяснението за агресията като проява на отношенията на детето и с възрастните и с децата и се опитват да разберат какво това поведение изразява, какъв смисъл има за детето.

”

„Понякога малките деца са агресивни и това поведение е нормално. Така се учат да стават независими. Точно защото агресията при малките е нормално явление, е важно родителите да го контролират и да налагат граници за дисциплиниране.“

„По принцип това е ответна реакция на наранено дете, задавам си въпроса кое предизвиква тази агресия. Няма вродена агресия при децата, преди всичко трябва да се разберат причините.“

„Това е неговият протест към другите, отстоява своите граници и права. Протест на дете, чиито желания и нужди не са били зачитани“.

„Мисля си, че има нужда от помощ, а може би е усвоило подобен модел на поведение у дома или сред приятели и смята, че това е единственият начин да се справи с проблемите.“

„Пак има надмощия или има нещо да се дели. Опитвам да успокоя децата като отвлека вниманието им към друго нещо, след което провеждам разговор с децата.“

„Какво ли кара това дете да контактува с децата точно по този начин, дали е импулс отвътре или и го е видяло някъде. Казвам „Когато удриш детето, ти го нараняваш и го боли. Какво друго могат да правят твоите ръчички?“

„Детето изразява своя протест и гняв поради неудовлетворени потребности от любов и необходимост да се чувства значимо за близките си. Разговарям с детето и се опитвам да разбере чувствата му. Обяснявам, че агресията не е начин за решаване на проблемите и какво точно очаквам от него.“

Ситуацията, при която детето проявява агресия към учителите е формулирана по същия начин, както тази при учителите от училищата, но се разпознава от учителите в детските градини като по-малко насочена към тях като личности. В случая отново, както и при ситуация А преобладават мненията, които са насочени към търсене на причината за поведението и овладяване на ситуацията.

”

„Сигурно чувства нещо, но не знае как да го изрази. Казвам „Струва ми се, че си ядосан, разтревожен или искаш нещо, но не мога да те разбера. Разкажи ми с думички.“

„За грешки в семейното възпитание. Емоционално състояние – моментно. Споделям с родителите. Ако не проявят разбиране, просто търпя.“

„Никой, и малък, и голям не прави нищо без причина. В началото го наблюдавам да разбере дали е моментно настроение. След това го питам виждало ли е подобно

отношение от мен, а кой се е държал по този начин и тогава преценявам как да продължа.“

„Мисля, че търси внимание и има някакъв проблем в семейството. Разговор с родителите. Предпочитам и съвет от специалист.“

Отново прави впечатление предложената стратегия, които изключва нагласата за виновно поведение или убеждение, че детето е лошо, а е основана на предположението за неумение на детето да общува – „Струва ми се, че си ядосан, разтревожен или искаш нещо, но не мога да те разбера. Разкажи ми с думички.“

4.3. Когато родителите се държат агресивно и неприемливо

Хипотезата за агресивно поведение на родител към учител в детската градина се приема малко по-разбиращо, в сравнение с мненията, изразени от учителите в училищата. Има и повече разсъждения относно причините и дали учителят е провокирал поведението на родителя по някакъв начин.

”

Има ли основание за това? Мисля, че трябва да овладее ситуацията и да има желание за диалог. Обмислям поведението си. Внимателно провеждаме разговор на следващия ден.

Търся дали има причина, дали аз съм допринесла за това държание. Опитвам се да изясня причината.

Кого и какво брани? Това поведение нападение ли е или е защита? Провеждам разговор за изясняване на фактите. Понякога само изслушвам и предлагам разговор, когато е по-спокоен.

Поставям си за цел да разбера каква е причината и дали съм провокирала по някакъв начин този родител.

Има мнения, които насочват повече към проблеми на родителите и с това се обяснява тяхното агресивно поведение, но има нагласа за диалог и намиране на решения:

”

„Мисля си, че той винаги иска да е прав и не се интересува от детайли, убеден е само в собствените си възгледи. Не приема други, не се съобразява с правата на останалите. Обяснявам, че не съм против него и ако се успокои може да поговорим и с добър тон върху възникналия проблем. Обсъждаме всички гледни точки и търсим общо решение, което да удовлетворява всички страни.“

„Деструктивна комуникация. Не ме одобрява. Разтоварва гнева си от собствените си неудачи върху мен. Опитвам се да говоря с родителите. Стремя се да говоря с родителите, стремя се да бъда обективна в обсъждането на дадената ситуация.“

„Липсва му възпитание. Учителят е отдушник на проблемите му. Конфликтна личност ли е? Да бъда внимателна в действията и постъпките си към него. С внимание го изслушвам, изказвам своето становище по въпроса. Парирам агресивното му поведение с други примери.“

В част от изразените становища има още по-твърди убеждения по отношение на родителите, които имат агресивно поведение в детската градина. В тези мнения е ясно, че за анкетираните причините са изцяло извън тях, извън тяхното поведение, извън тяхната институция. Вината е на родителите, които вероятно са невъзпитани или необразовани или имат лични проблеми и не са в настроение. Тези мнения са ясна предпоставка за дефинираното институционално малтретиране.

”

„Мисля, че днес не е в настроение или има проблеми в работата, може да е болен. Изчаквам да видя дали ще се повтори.“

„Че е невъзпитан, необразован и трябва да се вгледа и вземе пример от децата. Моля го да напусне групата, да обмисли поведението си и да не излага с обидното си поведение детето пред другите.“

„Мисля си за неговото възпитание и психическата му устойчивост и за личния пример, който дава на своето дете.“

Като обобщение на темата за агресивното/неприемливо поведение на деца и родители в детската градина, нагласите на учителите се различават в известна степен от тези при учителите в училищата. Мненията не са толкова крайни или осъдителни. Има нагласа за търсене на причините, за разбиране, вероятно и за по-гъвкави решения. По-силно е усещането за присъствието на семейството, което е около детето, заедно с него.

Разликата в нагласите може би е свързана с възрастта на децата – по-малките деца имат повече нужда от разбиране и подкрепа и е по-малко вероятно вече да са станали „лоши“ и „невъзпитани“.

При по-малките деца, тези в детската градина, има усещане за общ процес на възпитание и обучение, в който са въввлечени родителите и учителите в една естествена партньорска връзка.

При по-големите деца, тези в училището няма усещане за общ процес – за обучението са отговорни учителите, а родителите са отговорни за възпитанието. В училището очевидно са необходими повече усилия за рестартиране и поддържане на партньорската връзка между учителите и родителите.

Изводи

Образователните институции не са достатъчно сигурно и дружелюбно към децата място. Има сериозна потребност от промяна на отношенията в училище и в детската градина, методиката на обучение, участието на децата, участието на родителите.

За не малка част от децата, не по-малко от една пета от тях, ситуацията в училище може да се определи като малтретираща, те не ходят с желание на училище, имат сериозни трудности във възприемането на учебния материал, изглежда нямат доверие във възрастните и не споделят с тях своите проблеми.

Доброто отношение не е характеристика на взаимоотношенията в училище както между деца и възрастни, така и между деца и деца. Има много вербална агресия, повишаване на тон, насилие между децата. Няма специални политики за превенция на насилието, или, ако има, се изчерпват с видео наблюдение, охрана, надзираване.

Родителите участват по-скоро формално в живота на училището и са по-скоро отчуждени от важните теми и въпроси за образованието и възпитанието на децата.

По отношение на педагогическата квалификация и подготовка на учителите има сериозен недостиг на професионален педагогически подход при реализиране на възпитателните функции.

Изследването показва по недвусмислен начин, че езикът, на който учителите говорят за насилието, за поведението на децата, за техните намерения е смесица от житейски понятия, чийто смисъл е далеч от научно познание за развитието на децата, за професионално взаимодействие с тях, за целенасочено и теоретично основана намеса за промяната му.

Езикът е по-скоро директивен, осъждащ и оценяващ и по-малко отразява осмисляне на поведението и формулиране на хипотези за възможните причини. Ако се формулират хипотези, те са от регистъра на опростени причинно-следствени връзки.

Концепцията за възпитанието и на учители, и на родители не функционира на едно осмислено споделяно ниво, тя се основава на „очевидни“ и „общоприети“ тези, които в най-голяма степен могат да бъдат отнесени към авторитарната педагогика. Има твърде голямо вярване в дисциплината, в строгостта, в послушанието на децата. По отношение на учебния процес научаването и резултатите от обучението са основани на традиционните разбирания за възпроизвеждане на определен обем от знания.

Има макар и твърде малка част от учителите, които споделят за използване на интерактивни методи на възпитание, които показват капацитет за рефлексия за вариативността на причините за детското поведение, както и за професионално търсене на различни подходи за интервенция при насилие, трудности в отношенията с децата. Тази група от професионалната общност се нуждае от разпознаване, стимулиране и превръщане във водещ агент на промяната.

Има потребност от актуализиране на съдържанието и методите на възпитание в училище и интензивна подготовка и подкрепа на учителите за тяхното въвеждане. Има нужда от възпитание, основано на правата на детето, зачитащо неговото достойнство, основаващо се на отношения и връзки, на придружаване и подкрепа, на осмислени граници и правила.

По отношение на участието на децата има идеи сред част от учителите за необходимост от специални усилия за тяхното включване както в учебния процес, така и в дейностите по цялостната организация на живота в училище.

Участието на децата в учебния процес е по-скоро като обекти на въздействие. Методиката на преподаване бележи бегли тенденции към въвеждане на интерактивни методи, които би следвало да се разпознаят и подкрепят чрез доброто управление на училищата.

Промяната в участието на децата се разпознава основно като разширяване на участието им в извънкласните дейности. Участието на децата в създаването на правилата в училище и в гарантирането на сигурност би следвало да е водеща задача на доброто управление на училището.

По отношение на взаимодействието и участието на родителите, изследването позволява да се направи извод за наличие на сериозен проблем. Има нужда от промяна на нагласите и отношението и на родителите, и на учителите към същината на това взаимодействие, към начините на неговото реализиране.

Учителите по-скоро не партнират с родителите и адресират към тях причините за трудности при децата. Разчитат основно на формалните начини за общуване и взаимодействие, които обаче не се ползват от родителите в необходимата степен. Учителите смятат, че изпълняват своите ангажменти към родителите, което не се споделя от тях.

Родителите изглежда не виждат по-различен начин своето участие в училище, нито участието на децата в неговия живот от настоящата ситуация. Те адресират промяната главно към промяна в дисциплината и правилата и увеличаване на извънкласните занимания на децата.

Една идея за промяна

проф. Нели Петрова-Димитрова

Концепция на проекта

Проектът „Биентретанс – мрежа за резилианс“ се основава на няколко основни идеи. Както се вижда и от името, той се опитва да постави въпроса за доброто третиране, като алтернатива на малтретирането.

Основно схващане, върху което стъпва целият проект е, че *училището е житейска среда за детето с огромно значение за неговото „остойностяване“*. Училището не е място само за изпитване и проверка на познанията, а място за учене и творене, за отношения с връстниците, за израстване и себе-познание, за социално и психично разивитие. Ние се опитваме да припомним, че училището е за децата, а не обратното, и че ако децата се променят – добре и училището да се променя.

На следващо място, ние смятаме че *неналичието на насилие само по себе си не е достатъчно, за да се гарантира сигурността и пълноценното развитие на детето в училище*. Според нас редът, контролът, дисциплиниращите мерки срещу насилието не създават дружелюбна и сигурна за децата среда. Дори чрез тези методи да се постигне намаляване на физическото насилие, най-вероятно ще нарастне психическото и емоционалното. В този смисъл ние предпочетохме да съсредоточим усилията си върху това какво е училището да е достатъчно добро и сигурно място, как възрастните да осигурят добро третиране на мястото на малтретирането?

Съществен компонент на нашата концепция е нашето допускане, че насърчаването и подкрепата на *участието на децата* във вземането на решения за техния живот в училище е важно за *създаването на приемаща и сигурна среда*, в която отношенията са „достатъчно добри“. В този смисъл е необходима промяна в отношенията между деца и възрастни, възрастни и възрастни, деца и деца, която се базира на осмисляне от страна на възрастните на правото на детско участие. Това означава възрастните да насърчават изграждането у децата на умения за разрешаване на проблеми, справяне с трудни ситуации и постигане на цели. Необходимо е професионалистите, работещи с деца, както и родителите на децата, в партньорство да използват позитивни подходи, които да изградят такива умения у децата, още от ранна детска възраст.

На трето място нашето разбиране за участие на децата в училище е в *стимулиране на тяхната креативност и отговорност* и превръщане на училището в „тяхно“ място. Има дейности в училище, които могат да бъдат обект на партньорство между деца и възрастни. За нас участието на децата не е имитация на участие в управление, в гласуване за неща, за които не могат да имат решения и пр.

Справянето на едно дете с трудностите в живота, със срещите с травмите и с насилието, в изключителна степен зависи от опорите, които са му дадени в ранното му детство. Вписването в семейството, в рода, приемането на детето, добрата грижа за него му създават сигурност, принадлежност и капацитет да се развива. Ранното детство има фундаментално значение за добруването на детето и на бъдещия възрастен. *Добрата грижа* през този период предполага любов и уважение, ясни и осмисляни граници, подкрепа на субективизацията и автономията на детето. Това ни познание ни мотивира да включим в проекта и дейности за подкрепа на родителите и на възпитателите от детските градини. Те целят повишаване на познанията и на родители, и на учители за развитието на детската психика, за възпитание без наказание и насилие, както и за стимулиране на сътрудничеството и взаимодействието между тях.

Практически измерения

Гая Савчева

Програма „Нашият проект за училище“

За да се отговори на тези предизвикателства, на четири училища в страната се предлага да се включат в Програма „Нашият проект за училище“. Програмата е съставена от поредица от дейности, които могат да се изпълнят в рамките на една учебна година и в които участват деца, родители и учители (включително ръководството на училището).

Целта ѝ е да постави в училищното ежедневие *темата за добрите и лошите отношения, деца и възрастни заедно да поговорят* за нещата, които искат да променят, и накрая да се опитат *да реализират* част от тези *промени*, като за тази цел създадат свои собствени проекти на тема „Как може отношенията в училище да станат по-добри?“.

В началото на проекта във всяко училище се сформират групи, които минават стъпка по стъпка през всички етапи на програмата. Групите обхващат деца от различни випуски и паралелки и една от целите на тяхното участие е да се превърнат в посредници, чрез които програмата да достигне до по-голям кръг от училищната общност. Във всяко училище тя се провежда паралелно за две възрастови групи – деца на възраст 8-11 години и 12-14 години. Дейностите са подходящи и за двете възрастови групи, като за по-малките могат да се използват адаптирани за възрастта игри и други интерактивни дейности.

През първата година от проекта дейностите се фокусират върху училищата, за да се подчертае ролята на училищната институция като основен протективен фактор в живота на децата. През втората година се съсредоточават в детските градини: „Семейството като уникална възпитателна среда и детската градина като специфичен възпитателен феномен не се противопоставят, не се схващат като взаимно-замеменяеми, а са равно поставени и се разглеждат като взаимно-допълващи се. Всяко от тези две обединения дава на детето това, което е необходимо за правилното му личностно и социално развитие“².

Акценти в работата

В училище

- **Да събудим творчеството в децата**

Форум-театър – интерактивна театрална постановка

”

„В началото другите деца ми се чудеха защо ходя там, но сега всички искат да участват“.

Работата в училищата стартира с театрална постановка, подготвена от актьорите от Театър „ЦВЕТЕ“. Постановката протича по интерактивен начин, децата от публиката са въввлечени да участват в разрешаването на ситуациите, които се разиграват на сцената. Представените ситуации се срещат често в ежедневието – проблеми в общуването със съученици, приятели. Целта ѝ е да постави темата за добрите и

2. Интерпретация от страна на участници в дейностите по проекта. Изведена е от „Наръчник за вашите наши деца“, подготвен съвместно от родители и учители от ОДЗ 65, гр. София

лошите отношения. Актьорите провокират децата да дадат предложения за позитивно разрешаване на конфликти и да помислят как техните действия могат да повлияят на околните. Актьори в представлени-ята и публика са деца на възраст между 8 и 14 години.

- **Да поставим темата за насилието и агресията, които могат да бъдат заменени с думи**

Основните групи в училищата се събират за първи път в състав деца, родители и учители, за да работят по програма **„По-добре да поговорим“**.

Програмата се провежда с групи от 12-14 участници (8-10 деца, 4 възрастни), в рамките на осем сесии, всяка от които с продължителност 90 минути. Целта ѝ е да се създаде пространство, в което участниците да поговорят свободно за различните видове насилие и лошо отношение, с които се сблъскват в своето ежедневие.

”

„Госпожите много ни помагаха. Те ни насочваха към различни неща, а ние ги променяхме, както ни харесваше. Проектът беше забавен, особено инсталацията с яйцата. Научих повече за психичното насилие – не знаех, че ако обиждаш е насилие. За интернет научих, че трябва да се използва по-рядко и да си излизам от акаунта за безопасност, да не публикувам лоши снимки и повече да внимавам с непознати.“

Използването на игри, творчески задачи и обсъждане на казуси помага на групата да сподели и дискутира някои чувствителни проблеми в една среда, която е различна от средата в класната стая. Подходът, който се използва за превенция на насилието, е чрез споделяне и съвместно търсене на позитивни отговори и алтернативи на лошото отношение между приятели, връстници, малки и големи, деца и възрастни. Всяка сесия е посветена на различните видове насилие (физическо, емоционално, др.), и придава умения на децата да ги разпознават и да могат да вземат правилни решения в трудни или опасни ситуации.

Последната сесия е преходна и свързваща със следващия етап на програмата – **„Как да напишем свой проект?“**. В играта „Инвеститор“ групата се разделя на две – бенефициенти и инвеститори. Предизвикателство за бенефициентите е да представят пред инвеститорите свои идеи как да стане училището по-сигурно място и да ги убедят да финансират тези идеи. В последствие, идеите стават част от проект, който помага отношенията в училище да бъдат по-добри.

- **Да насочим детската креативност към превенция на насилието**

”

„Идеите ми бяха записани. По време на построяването на моста имахме някои разногласия, но после заедно решихме как да го направим. Всеки даваше идея и така се получи здрав мост.“

В същия състав, групите започват работа по програма **„Как да напишем свой проект“**. Програмата се състои от четири сесии по 240 минути, плюс една допълнителна 90-минутна сесия, която може да се направи по желание на групата.

Целта ѝ е да подпомогне участниците в групата заедно да измислят и в последствие да реализират свой проект, който да е насочен към промяна на отношенията в училищната общност. Стъпка по стъпка, програмата представя **цялостен метод за направата на един проект** – през разпознаването на пробле-

ми, осмислянето на причините, които водят до тях; търсенето на начини за разрешаването им; планиране на конкретни дейности и средства, необходими за тази цел. Тя въвежда някои основни понятия като цел, план, ресурс и използва интерактивни методи за осмислянето и прилагането им. Предава конкретни умения за планиране чрез работа в малки групи и специално избрани игри, например играта „Построяване на мост“ (два отбора има задачата да създадат и реализират проект за построяването на двете половини на един и същи мост, които накрая трябва да бъдат съединени). Полезно е програмата да се води от двама души – един водещ, който имат опит във воденето на групи и познава спецификата на подготовката на проектни предложения, и втори водещ, който е вътрешен за училището специалист. Това гарантира, че ще бъде изпълнена и заключителната част на програмата „Нашият проект за училище“, а именно реализирането на проекта на групата.

Възможно е програмата да се разгърне в рамките на една учебна година, това позволява да се запази последователността и приемствеността в действията на групата.

Отделните нейни части могат да се изнесат в удобно за групите време – или по-интензивно в рамките на двудневни изнесени занятия, или в по-дълъг период от време, например в часа на класния, след часовете или в друго договорено удобно време, в рамките на едночасови или дучасови срещи.

Програмата се провежда в четирите училища, включени в проекта в периода януари – май 2013г. и завършва с разработването на общо осем детски мини-проекта. За тяхното реализиране осигурено малко финансиране. Проектите се осъществяват през следващата учебна година от участниците в програмата, както и от допълнително включени деца, учители и родители.

”

„Този проект ни промени, аз съм позитивен човек, но сега усмивката ми не слиза от лицето.“

„Имат повече самочувствие, станаха по-отговорни. Обичат да ходят на тяхното място, през междучасията там е пълно с деца.“

„Случаите на проблеми в училището намаляха значително.“

„Децата танцуват в междучасията. Ако имат излишна енергия, изразходват я по този начин, вместо да се бият“.

„Учителите не ходят намръщени, може би и на тях им се танцува“.

В детските градини

• Философия за деца – сесии за най-малките

Сесиите на „Философия за деца“ са подготвени и провеждани от организация „Онтоидея“ и включват деца от детските градини в София. Тествани са пилотно в предучилищните групи в четирите училища партньори в проекта.

”

Възрастен: Може би можем да си помогнем в различаването на деца от не-деца, като помислим какво правят децата, което онези, които не са деца не правят?

Е.: Не си играят с играчки!

Т.: Ще е много смешно, ако го правят!

В.: Аз се сецам, че възрастните хора не рисуват, само децата рисуват.

Възрастен: Кое те кара да мислиш така?

В.: Не съм виждала никога друг, освен дете, да рисува.

Възрастен: Възрастните дали са били деца преди?

И.: Е, да, разбира се!

Д.: Не познавам дете, което да не рисува... Сигурно и те са рисували, като са били деца.

Възрастен: Като пораснат защо не го правят? Дали са забравили?

Т.: Сигурно ... Само децата си играят с играчки. Така може да сме сигурни, че някой е дете.

И.: Детето просто си личи, че е дете! Децата трябва да се обичат!

Заниманията целят да провокират абстрактното мислене на децата и да се проведат първи разговори, по време на които те да разсъждават върху понятия като чудно-нечудно, трудно-лесно, любимо-нелюбимо, възможно-невъзможно... Те се провеждат в детските градини в продължение на една учебна година, акцентирайки върху критическото и творческото мислене на децата.

В училище пилотните дискусии са „подгряващи“ за следващия етап на работата – включването в програмата „По-добре да поговорим“, и стават повод за размишления върху допълнителни теми като трудностите в отношенията с другите – как се държат те с нас и как ние с тях.

В работата с родители

- **Пълноценното детство и грижата за него като най-добрата превенция на насилието в ранна детска възраст:**

„Въведение в резилианса“ – обучение на учители и родители на деца

Макар цялостното разбиране на проекта да е за съвместна работа между деца, учители и родители, е важно възрастните да отделят време да се запознаят със смисъла на подхода резилианс и да обменят проблеми, предизвикателства и идеи за справянето с тях. В училищата в обучението **„Въведение в резилианса“** се включват смесени групи от родители и учители, в детските градини сесиите са за професионалисти и се провеждат успоредно с тези по **„Позитивно родителство“**.

”

„По време на общите срещи родителите видяха децата си по различен начин.“

„Обсъждаха с децата и се забавляваха по един нов за тях начин.“

Обучителните сесии се превръщат в пространство на разменени идеи и мисли за призиването на професионалистите и ролята на родителите във възпитанието и изграждането на личността на децата.

„Позитивно родителство“ – обучение на родители и учители на деца в детски градини

Обучението запознава родителите с необходимото поведение, което би изградило подкрепяща среда у дома и ги стимулира да усилят партньорската връзка с учителите. В същото време, насърчава професионалистите да търсят участието на родителите и общността при разрешаване на тревожещи ги ситуации. Специално внимание е обърнато на подходи, ненаказващи и неизключващи детето от процеса в детската градина.

”

„Всеки от нас би искал да е добър родител, но въпросът е какво означава това? Не ни се иска да бъдем родители, които се стремят да подчинят детето си, да го направят послушно, иска ни се да можем да възпитаваме самостоятелно, уверено, способно да се справя с предизвикателствата на живота дете, но как?“, от „Наръчник за вашите наши деца“, ОДЗ 65, гр. София

Обучението е предшествано от поредица сензитивиращи срещи, на които се говори за правата на децата, за това, колко е важно те да бъдат не само слушани, а и чувани и възприемани като личности. Родителите и учителите с желание посрещат предложението да се направят *групи по позитивно родителство*. Сесиите се провеждат в продължение на три месеца, всяка седмица, в разговори за възпитание, което не се основава на страх и подчинение. Въпреки позитивния опит в доброто приемане на груповата работа от страна на учителите и родителите в училище, големият интерес към темата „Как да отглеждаме и възпитаваме детето без насилие“ не е очакван. Чрез *примери от техния опит, ролеви игри и дискусии*, родителите намират отговори на въпросите „Как да постъпя, когато детето ми се тръшка в магазина и иска да му купя скъпа играчка?“, „Какво друго мога да кажа, когато детето изскача на улицата, ако не да му се скарам и разкрещя?“. В сесиите се включват както майки, така и бащи, вълнуващи се да отгледат и възпитат детето като успяваща и справяща се личност и очакващи подкрепа в тази посока. На сесиите освен родителите, присъстват и учителите от детските градини, включвайки се в темите за *позитивното родителство* и като професионалисти, и като родители. Част от тях са провеждани в почивните дни, в случаите, когато в детската градина не е било възможно да се организира „дежурна“ група за децата, докато родителите дискутират тези важни теми.

Ателиета за изработване на Етичен кодекс и правила между родители, учители и деца в детската градина

„Загряти“ от сесиите за позитивното родителство и запознати с подхода биентретанс, родители, учители и деца в продължение на месец се събират в късните следобеди, за да решат по какъв начин да споделят с всички, които влизат в детската градина, в каква среда искат да растат децата. В етичните кодекси се засягат темите за доверието, доброто отношение, безрезервната обич и подкрепа към децата, сътрудничеството между родители и учители и други ценности. Всяка от детските градини по свой начин, на достъпен за децата език, разписва етични правила за добро отношение, които да се спазват в еднаква степен от всички – родители, учители и деца.

”

„Общи трябва да са правилата,
дето спазват ги децата.

Да не стане: вкъщи мама дава,
а в градината учителката забранява.“

Целодневна детска градина „Родина“ – София

”

„Доверие ми имай ти – криле ми подари!“

„Ако искаш да не ме боли, не ме обиждай ти“.

ОДЗ „Щурче“ – Шумен

Нуждата от стандарти за добро отношение в училище и в детската градина

проф. Нели Петрова-Димитрова

Принципи на доброто третиране в училище

У нас има необходимост най-малко от обсъждане на темата какво означава „достатъчно добро отношение“ към детето, ако перифразираме Д. Уиникът. Имаме необходимост от проучване на добри практики за добро третиране в училище. Особено важно е да дискутираме обучението и възпитанието като процеси на отношение между възрастен и дете и да се опитаме да гледаме този процес от гледната точка на детето. Доброто третиране на едно дете от възрастните безспорно ще доведе до това той да бъде един възрастен, който третира добре децата, на първо място своите. Отношенията възпитават повече, или поне толкова, колкото и ученето, а учителят ще е добре да си дава сметка за това.

Правилата и принципите на доброто третиране се развиват върху ценностите на правата на човека, демократизацията, уважение към човешките потребности, разбиране на значението на училището за цялостното „ставане“ на личността на детето.

Принципите на доброто третиране са развити на основата на подхода на резилианс. Изследванията на факторите за резилианс показват огромното значение на училището и особено на връзката на дете с учител, които могат дори да „застанат на мястото“ на липсващата символична духовна връзка в най-близкото обкръжение на детето. Резилианс подходът очертава значението на т.н. социална мрежа, която е опора в живота на детето. Училището като основен актьор в социалната мрежа на детето участва в „остойностяването“ на човека и в този смисъл то може да има силно компенсиращо влияние по отношение на обезценяващите влияния на други фактори.

1. Училището е основно поле и фактор в удовлетворяване на всички потребности на децата

Чрез училището, ученето, училищния живот във възрастта 7-18 г. се удовлетворяват в голяма степен всички потребности на детето. Потребността от приемане и принадлежност вече се проявяват като нужда от приемане от връстниците, от класа и принадлежността към тях заема все по-голямо място при изграждане на представата за себе си. Именно чрез принадлежността към класа, училището в най-голяма степен се развива и принадлежността към квартала, града, страната и пр.

Потребността на детето от реализация, участие изцяло преминава през ученето и справянето в училище. Особено важно е дали училището инвестира в бъдещето на детето или, по друг начин казано, дали очаква постижения от него. Често поведението на училището може да се интерпретира като очакване не на постижения, а на грешки. Сякаш стремежът е не да се научи, а да се оцени. При очакване за постижения мотивацията за учене прогресира, при очакване на грешки страхът и нежеланието за учене набират скорост. Няма друг критерий с такова значение за детето за определяне на мястото му сред другите, каквото е справянето с ученето. Стимулирането и удовлетворяване на когнитивните потребности „дърпат“ детето към израстването и зрелостта.

Представите за добро и лошо, красиво и грозно, правилно и неправилно се изграждат с огромното влияние на училището, независимо дали иска или не. Възпитаването в духовни ценности се случва през отношенията в семейството, в училището, чрез срещите с изкуството, а не през преподаването и морализаторството.

2. Училището – дружелюбно към детето място

Резилианс подходът ни помага да се върнем към смисъла на нещата, да се запитае как се случи така, че училището, а вече и детската градина се превърнаха в места несигурни, непривлекателни за децата, често възприемани от тях като заплашителни. Как се случва така, че тръгналият с радост на училище първокласник още през втория срок вече гледа на ходенето на училище като на нещо непривлекателно? Защо има все повече случаи на деца, които отказват да ходят на училище?

Резилианс подходът е особено ползотворен за превенция на насилието и малтретирането в училище. Той помага да се отдръпнем от говореното и мисленето как да се справим с агресията, неприемливото поведение, тормоза в училище. За да се случи това е важно да мислим и говорим за това как в училище отношенията да се подобрят, децата да се чувстват сигурни и приети, атмосферата да е дружелюбна и ведра, как да се решават конфликтите по конструктивен и безопасен начин, с други думи, как да се постигне „добро отношение или добро третиране“.

3. Основни елементи на доброто третиране

Доброто третиране обхваща всички сфери на отношения в училище и ще се опитае да го разгледаме като концепция при доброто управление, отношенията учител и ученик, партньорството с родителите, методиката на обучение, участието на децата.

3.1. Добро управление

Добро управление е ориентирано към посрещане на детето в училище или към непрекъснато повишаване на готовността на училището за нуждите на децата, които идват.

- **Периодичен анализ и оценка на ситуацията.**

Какво значи добро третиране в училище, има ли общо разбиране за това? Дали наистина всички дейности в училище са насочени към доброто третиране? Кой са хората, ресурсите по този въпрос в училище и извън него? Дали всеки от своето място съдейства, за да се установи климат на добро третиране и превенция на насилието? Как участват деца и родители (Rouzel, J., 2014)? Важно е да се прави такъв периодичен анализ и оценка, които да бъдат основа за управление на училището.

- **Училището планира смислово дейности за постигане на добро третиране.**

Доброто управление се основава на ясни цели, основани на добър анализ на потребностите на хората, които ползват услугата училище, т.е. децата и техните семейства. Доброто управление също предполага участие на тези потребители в управлението, т.е. договаряне на отношенията и взаимодействието между възрастните, договаряне, което отчита най-добрия интерес на детето. Доброто управление предполага смислово планиране на дейности, основани на оценката, осигуряващи необходимата промяна в организацията на обучението, подготовката на учителите, кариерното развитие, подкрепата на учителите.

Училището има специална политика на училището за добро третиране, която цели превръщането му в сигурно и дружелюбно за детето с място.

- **Училището има правила, правилници, разпоредби ориентирани към най-добрия интерес на детето и гарантиране на правото на образование на всяко дете.**

Правилниците, процедурите, разпоредбите в училище се основават на разбирането, че училището е услуга за децата, която се реализира в партньорство с техните родители и други институции.

Правата на децата и преди всичко правото на всяко дете на достъп до качествено образование са фундамент на правилниците, процедурите, правилата и пр. Те осигуряват отворен достъп на всяко дете, независимо от възраст, етническа принадлежност, здравно, социално и пр. състояние. Обикновено се казва, че по закон всички деца имат право на образование и това е достатъчно, но практиката показва необходимост от въвеждане на гъвкави, смислени механизми и форми за прилагане на законовите разпоредби. Твърде опростенческо е да се смята, че ако искат, законът го позволява.

Училището има ясни процедури за информиране на децата и техните семейства за правата на детето и начините за гарантирането им в училище.

В съдържанието на правилата, правилниците, разпоредбите в училище има превес на права над забрани и задължения, ясни ангажменти на училището, учителите.

- **Доброто третиране изисква наемане на компетентни специалисти, непрекъснато обучение и подкрепа на учителите.**

Доброто управление предполага ясни процедури за подбор и кариерно развитие на персонала в училище.

Училището е добре да разполага с профил на компетенциите на учителите, който съдържа компетенции за добро третиране. Кариерното развитие да е обвързано с повишаване на компетенциите на учителите в резултат на обучения, самоусъвършенстване, за повишаване на компетенциите си за добро третиране.

Учителите би трябвало да имат гарантирано право на участие в обучения, които повишават компетенциите им за добро третиране. В обученията е необходимо да се включват теми, които са насочени към развитие на познания и умения за мултидисциплинарен, мултиинституционален и интегриран подход за гарантиране на правото на образование на децата.

Много е важно също учителите да получават професионална подкрепа за посрещане на трудностите на професията, свързани с доброто третиране. Учителите имат нужда от педагогическа супервизия и интервизия. Тези форми на професионална подкрепа би трябвало да отворят пространство за дискусии на трудностите извън осъждаща и контролираща среда на работа. Тези форми би трябвало да станат среда за професионална рефлексия и саморефлексия върху педагогическото отношение учител и ученик, дете и възрастен и смисъла на това отношение върху подходите, методите, средствата на учителя за изграждане и поддържане на това отношение. Тези форми могат да бъдат място за споделяне на преживявания, емоции, притеснения, горчивина, разочарование и пр., където те ще бъдат посрещнати без осъждане и морализаторстване. Обикновено това има ефект на по-добро разбиране и приемане на емоциите, преживяванията и поведението на децата.

Има страни, в които да бъдеш учител, подготвен за работа с „трудни деца“, е част от кариерното израстване. Педагогическият съветник или социалният педагог могат да са в помощ, ако самите те имат нужните компетенции. За съжаление това често не е така.

3.2. Достатъчно добро отношение на учителите към детето

Училището следва да има *Етичен кодекс за добро отношение*, който включва ценности, норми, правила за отношенията към децата, към техните семейства и близки. Този етичен кодекс следва да е достояние на всички и да се предвиждат ясни форми на превенция на нарушенията на приетите правила.

Доброто третиране на първо място е отношение, основано на концепция за приемане на детето като субект, като човек, който се развива. Позитивното приемане е първото условие за добро третиране. Детето има емоционални, когнитивни, духовни, социални потребности, от чието удовлетворяване зависи неговото развитие. Доброто третиране на детето изисква да приемаме „то“ като дете преди всичко, т.е. малък човек, който е в развитие, и наистина има значение от какво се нуждае като дете в зависимост от живота му дотук, от спецификата на нуждите му, основани на общите потребности.

Доброто третиране е индивидуализираното третиране, което означава разпознаване на спецификата на всички потребности на детето и съобразяване на отношението и ученето с тях. Особено важното тук е, че става дума за набор от потребности, които са свързани, понякога драматично. Не би могло да има добро третиране, ако се респектира само една от тези потребности, например когнитивните потребности. Детето като личност има набор от потребности и всички те изискват респект, ако искаме да говорим за добро третиране.

Добра практика – Индивидуална диагностика и оценка на всяко дете

Диагностика и индивидуална оценка на силните страни и ресурсите, трудностите и нуждите на всяко дете. Учителите са обучени да правят такава психо-педагогическа оценка като в помощ им е училищен психолог или съветник. Оценката се изработва всяка учебна година и подпомага учителите да улеснят ученето на детето като се опират на неговите ресурси. Работи се в мултиинституционален подход и мрежа, така че, когато е необходимо, при деца в риск например, да се търси партньорство с други институции или услуги – здравни, социални, както за детето, така и за семейството.

Доброто третиране е в очакване на постижения от всяко дете. Училището е място за детето и то би трябвало да очаква всяко дете да бъде научено на това, което му трябва за собствения му живот. Училището има огромна роля в само-остойностяването на детето и е важно да се очаква, че всяко дете ще постигне прогрес в съответствие със своите потребности и ресурси, а не само в съответствие със стандартите. Ако училището приеме, че всяко дете има ресурси, то ще приеме за свой професионален ангажимент да ги открие, развие и мобилизира в най-добрия интерес на детето.

3.3. Доброто третиране предполага партньорство със семейството

Доброто третиране предполага договаряне със семейството. Училището има ясни процедури за участие на родителите и децата при изготвяне и приемане на правилата, правилниците, разпоредбите в училище.

Добра практика – Договор между училището и родители

В договора съвместно се определят рамките на отношенията, ангажиментите на едната и другата страна. Договорът има професионална стойност за привличане на родителите за партньорство. Съдържа описание на отношенията, които ще осигурят взаимодействието в името на най-доброто за детето.

Доброто отношение на учителите предполага приемане на историята на детето, на неговото семейство или заместници. Приемане означава уважение, недискредитиране и зачитане на достойнството на детето и неговото семейство от учителите и училището. Приемането се проявява както в поведението, така и в начина на говорене.

Доброто отношение предполага конфиденциалност в отношенията с детето и със семейството му. Придобитата по професионален начин информация се използва само за професионални цели по легитимен начин. Професионалният език на учителите изключва подигравки, сарказъм, обиди, осъждания както към детето, така и към неговото семейство.

3.4. Доброто третиране предполага наличие на специални усилия за учене, очакване на постижения, включване в класа и училището на децата в риск

Доброто третиране на детето разпознава белезите от травматични събития в неговото поведение. Зад появите на изолация, агресия, арогантност и пр., учителят може да разпознае детското страдание, което детето не е в състояние да облече в думи и по тази причина го изразява в поведението си.

Училището трябва да има специални процедури, правила, форми и дейности за превенция на отпадане на децата от училище, които са основани на интегриран мултидисциплинарен и мултиинституционален подход. На практика сега у нас голяма група деца отпада от училище между четвърти и шести клас, това се случва от много време насам и няма действащи механизми от страна на образователната система по този проблем, вероятно и защото не го разпознава като свой.

Добра практика – Междунституционален механизъм за превенция на отпадането от училище³ на местно ниво

Разработеният механизъм е резултат от съвместна работа на директори на училища, представители на местната власт, на системата за закрила, доставчици на социални услуги. Предлага ясно разпределение на роли и функции при установяване на риск от отпадане от училище. При риск, който се основава на педагогически проблеми, има педагогически решения и водеща роля има училището в партньорство с другите актьори, които осигуряват интегриран подход към детето и семейството. При наличие на социален риск водеща е ролята на системата за закрила, която отново партнира с училището и другите актьори. Разписани са ясни механизми за сигнализиране, роли и отговорности. Прилага се повече от три години в някои общини и има много добър ефект.

Добра практика – Клас „реле“⁴

Като интегрирана междусекторна услуга във Франция, насочена към деца в конфликт със закона, съществува например клас-реле, т.е. свързващ клас за деца, които имат или големи трудности в училище, или много лошо поведение в клас. Това е клас, който едно училище във всеки регион на Франция е определено да може да прави. Няма значение физически къде ще бъде този клас, това училище отговаря документално и разбира се, изпраща учител. Обикновено се прави в училище в града, където има нужда. Има не повече от 8 ученици. Около класа има екип, комисия – представител на водещото училище, учител по математика и френски, социален възпитател, психолог от център за специализирани социални услуги за деца в конфликт със закона. Обучението е 6 седмици. Учителят има ангажимент да направи индивидуална педагогическа програма за всяко дете и да я реализира. Възпитателят работи основно със семейството и търси и ангажира други услуги, които са необходими за детето и два пъти в седмицата е в клас. В края на периода се завършва с доклад и предложение за всяко дете – връщане в училище, насочване към специализирано училище, занаят, или друга форма, в зависимост от възможностите. Не се допуска възможност детето да „изпадне“ от системата за образование.

Доброто третиране предполага, че учителят не осъжда, не оскърбява, не изолира допълнително детето, а търси подкрепа в мултидисциплинарен и при необходимост мултиинституционален екип.

3.5. Доброто третиране предполага въвеждане на активни методи на обучение, адаптирани към нуждите на децата

Методиката на обучение включва активни методи като работа в малки групи, екипи, ролеви игри, дискусии, самостоятелна работа и др. Тя включва също ателиета, клубове и други форми, основани на интересите на деца, които се избират. Има възможност тези форми да се водят от външни специалисти, доброволци и пр.

Методиката на обучение предполага оценяване, което мотивира децата за учене.

Доброто третиране предполага обучение и възпитание и ориентиране към самостоятелност. Доброто третиране на детето цели неговата прогресивна автономия или справяне със своя живот.

3.6. Участие на децата

Училището е добре да развива дейности за включване на детето в живота на училището и развитие на неговата принадлежност към класа, училището, общността. Учителите би трябвало да са подготвени да полагат усилия всяко дете да се чувства принадлежащо в своята група, клас, училище, общност.

3. ИСП, проект „Развитие на мрежа от извънкласни и извънучилищни дейности-апробиране на модел за превенция на отпадане от училище“, 2009 г.

4. Иновативни практики за социално включване на деца в конфликт със закона, ИСП, 2014 г.

Училището би могло да има „Правила за добро отношение и поведение в класа и в училище“. Те се определят с участието на децата, учителите и родителите и са общи за всички. Участието на децата следва да е реално и училището полага усилия да разбере и чуе децата. Псевдоучастие не е необходимо на никого. Добре е да се търсят подходи за улесняване на осмислянето на правилата, на търсенето на мнението на децата.

Добра практика – Философия за деца⁵

Групови дискусии с деца от началния курс, насочени към стимулиране на мисленето и креативността у децата като подготовка за участието им в разработване на техни предложения за подобряване на взаимоотношенията в училище.

Добра практика – Програма „По-добре да поговорим“⁶

Групова програма, насочена към превенция на насилието над децата чрез развитие на уменията им изразяват чувствата си, да разпознават чувствата и преживяванията на другите, да развиват емпатия и способност да заместват агресията с думи, които изразяват техните преживявания. Чрез активни методи като игри, дискусии, работа в малки групи, децата осмислят какво е насилие, как влияе върху другите и как могат да изграждат помежду си отношения на сигурност. В групите участват и учители, и родители, но като равностойни участници.

Добра практика – Мини форум „Как да живеем заедно с уважение?“ Граждански съвет в училище⁷

Практика в белгийско училище, което работи по резилианс подхода и се опитва да развие у учениците граждански умения и качества чрез участие на децата в управлението на училището, чрез въвеждане на демократични практики за това участие като форуми, дебати, съвети и др.

Добра практика – Проекти на децата за добро отношение в училище⁸

Децата се обучават да правят проекти и чрез обучението създават такива проекти. В четири училища в страната децата са подкрепени да разработят проект, който да допринесе за въвеждане на добро отношение и сигурност в тяхното училище. Във всяко училище, след философия за деца и форум-театър, екипи от 3-ти и 4-ти класове и от 5-ти 6-ти класове са обучавани как се прави проект. Екипите са сформирани по желание на децата като са направени усилия да не се въвежда елитарен подход. Обучението е по програма специално разработена за деца и „предполага учене чрез действие“. Изработените проекти са представени, допълнени от всички деца в тези класове. Проектите са насочени към общо училищния живот, дейности „добро отношение“ и бюджет в рамките на 5000 лева. За изработването на проектите помагат някои родители и учители, но основно са резултат от труда на децата. Проектите, които децата разработват, са финансирани от Институт по социални дейности и практики.⁹ Няколко от тези проекти са насочени към създаване на място за децата – стая, кът на двора със сцена, беседка, библиотека и място за събиране. В едно от училищата децата правят проект за училищно радио, с техника, с програми и пр.

Важно е също училището да ангажира децата в обществения живот и да се стреми те да станат активни граждани в демократично общество.

5. Провежда се пилотно в четири училища /2013 г./ и в продължение на една учебна година в две детски градини /2014 – 2015 г./, партньор организация „Онтоидея“, проект „Биентретанс – мрежа на резилианс“, ИСДП.

6. Реализира се в четири училища – партньори, 2013/2014 учебна година, проект „Биентретанс – мрежа на резилианс“, ИСДП.

7. http://www.prierpourlesenfants.com/wordpress/wp-content/uploads/2013/06/FP-15_Bientraitance_a_l_ecole2.pdf

8. Създадени са осем мини-проекта от ученици в училищата партньори в София, Пазарджик и Шумен, 2013/2014 учебна година, проект „Биентретанс – мрежа на резилианс“, ИСДП.

9. Благодарение на подкрепата на Фондация ОУК чрез проект „Биентретанс – мрежа за резилианс“.

Добра практика – Кампания на децата „Не на насилието“¹⁰

Децата с подкрепата на родители или учители разработват кампания, която да проведат в общността. Подготовката отнема повече от месец като освен организационно, кампанията се подготвя и като материали, брошури, колажи и пр.

Вероятно най-голямата промяна в институциите е участието на потребителите във вземането на решения за самата услуга. В този контекст през последните години се акцентира на необходимостта всички институции, работещи с деца, да развият насоки, специални програми, дейности за въвличане на бащите в този процес. В нашето общество участието на бащите в грижата и възпитанието на децата е безспорно, но едновременно с това сякаш периодът ранно детство и начална училищна възраст са „територии“ на майките и феминизирането на тези територии крие рискове за детето. Концепцията за споделеното родителство помага да се очертаят ролите на двамата родители по един специфичен начин, който очаква и друго отношение от страна на институциите.

Стандарти за добро третиране в детската градина

Доброто третиране е свързано многостранното развитие на идентичността на детето

При осмислянето на грижата и възпитанието на децата в практичен възпитателен план, доброто третиране е свързано с конструирането на идентичността на детето, като изглежда важно да се фаворизира множествена идентичност – добре е родителите и възпитателите да се стараят да развиват перспективи в характера на децата, които понякога се противопоставят една на друга, като зависимост (родство, традиции, принадлежност), независимост (самостоятелност, иновативност); социална адаптация и индивидуална реализация; търсене на активен отговор на нуждите или пасивно приемане на афекцията или стимулация; привързаност към родителите, привързаност към връстниците. И накрая, е важно да се знае, че платформа на идентичността са привързаността и инвестирането.“(Pourtois, J.-P., H. Desmet, 2002).

Доброто третиране означава участие на родителите като партньори

Докато полага основите на своята личност, детето се нуждае най-много от грижата на родителите си. Детските градини и ясли би трябвало да правят специални усилия за включването на родителите, за да не се нарушава връзката, която децата имат с тях. Важно е професионалистите да се обръщат към родителите като партньори – в крайна сметка родителите и персонала на детската градина са практически един екип, който отговаря за всекидневното добруване на децата. Както във всеки екип, между персонала и родителите следва да има стабилна комуникация, обмяна на опит и съвместни начинания – в този смисъл родителите следва да участват във вземането на решения, свързани с децата им в детската градина, не като гости, а като участници. Бащите са специфични партньори – от една страна могат да изглеждат по-трудни за привличане, тъй като детската градина е традиционно поле на майките, но от друга страна, ако бъдат въвлечени, може да се провокира интереса им и да бъдат източник на нови идеи.

Не би трябвало да е проблем някой родител да присъства на някои от дейностите в детската градина. Включването на родителите би могло да стане чрез съвместно обсъждане на възпитанието на децата, начините за справяне с трудности, подкрепа на родителите за пълноценно родителство и пр. Ценна обратна връзка за персонала на градината може да бъде и гледната точка на бащата, която често може да се окаже различна от тази на майката – това може да обогати възможностите за развитие на децата.

10. Проект „Биентретанс - мрежа на резилианс“

Добра практика – Ателиета за родители

В четири детски градини родители и учители се събират и правят съвместни планове за дейности, които ще осигурят позитивна среда за децата у дома и в детската градина. Въпреки че процесът се фасилитира от модератори, и двете групи са проактивни в дискусиите. Ателиетата раждат родителско-учителски продукти: „споделен“ Наръчник за „вашите наши деца“, който дава насоки за позитивно родителство и споделена с професионалистите грижа в ежедневието на децата и Етичен кодекс за правилата в детското заведение. Наръчниците са достъпни свободно на интернет адрес <http://sapibg.org/>

Доброто третиране се корени в изграждането на нагласи и умения да се приеме детето такова, каквото е, да не се оценява и критикува

Това означава на първо място персоналът да може да разбира нуждите на детето. Те не винаги съвпадат с изразените желания. Нуждите на детето в тази възраст са от приемане, от подкрепа, от емоционална съпричастност, от граници, от постижения. Добре е учителите да могат да се интересуват и споделят вълненията на децата, да разговарят с тях, да подпомагат дейностите им, да ги утешават и поощряват, да им показват по различни начини, че децата са приети такива, каквито са.

Доброто третиране е свързано с това правилата в детското заведение да се разработят с участието и на родителите

Един от възможните начини да се въвлечат по-активно родителите в работата на детските заведения е те да участват в изготвянето на *вътрешните правилници*. От една страна на пръв поглед подобен подход може да изглежда като повече работа за персонала на градината, но резултатите, които могат да се постигнат, са по-ценни в дългосрочен план за отношенията с родителите и самите деца, а именно: родителите се чувстват въвлечени във възпитанието на своите деца и извън дома, тъй като се зачита мнението им за това; може да се постигне синхрон между възпитанието на децата вкъщи и в детската градина. Целта е да се избегне ситуация „вкъщи мама дава, а в градината учителката забранява“, което би улеснило и учителите, и родителите, и не би създавало объркване у самите деца.

Добра практика – Етичен кодекс за родители, учители и деца, въведен в детската градина

Етичният кодекс е практически инструмент, който подкрепя изграждането и прилагането на култура на общуване и партньорство между учители, родители и деца в ежедневието. Съставя се съвместно от родители и учители, на достъпен за децата език, и се въвежда в практиката на четири детски градини. Опира се на общопризнати ценности, които влият във взаимоотношения дете-учител, дете-родител, родител-учител, родител-дете-учител и се опира на концепцията за доброто третиране – липсата на насилие сама по себе си не е достатъчна, за да се създаде сигурна и подкрепяща среда за децата.

Той е един от начините, чрез които, след приключване на проекта, се поддържа чувството на споделено уважение, грижа и отговорност между професионалистите и родителите, фокусирани върху изграждането на позитивна подкрепяща среда за децата у дома и в детската градина.

Важно е съгласуваните правила да бъдат спазвани от страна на родителите, и от страна на персонала на детската градина.

Един практически пример може да ни покаже значението им. В редица детски заведения работното време е до 19:00 часа, но персоналът изисква от родителите да дойдат да вземат детето си по-рано, което родителите преживяват като натиск. Възможното е да се постигне договорка с родителите на всяко дете кога да го взимат. Понякога обаче родители действително не могат да вземат детето си в по-ранен час и разчитат на обявеното работно време. Проблем е обаче, когато като аргумент за това

родителите да дойдат по-рано се използва картината как детето е останало последно и чака. Нека си представим как ще се почувства едно дете, ако персоналът е облечен, подът е измит, столчетата са върху масите и то се чувства като единствената причина хората, които се грижат за него всеки ден, да не могат да си тръгнат, т.е. да се чувства излишно и пречещо. В очите на детето в такъв момент то понася „вината“ на родителите си пред персонала на яслата/градината, чувства се в тежест за своите учители, тъй като родителите му не го взимат. Подобни преживявания са тежки за децата, а лесно могат да бъдат избегнати.

Акценти от практиката в детските градини

Философия за деца

Веселин Дафов, Меги Попова, Инес Райчева

Принципи на доброто третиране в училище

В заниманията по “Философия с деца”¹¹ се създаде съобразена с възрастта и интересите на децата среда за групова работа, в която се изработва и разменя смисъл. По същество децата бяха поканени и включени в свободно осмисляне на всяка една реалност и начините и процедурите, според които получаваме смисъл и според които се развиват човешките отношения. По този начин по време на занятията по “Философия с деца” директно се работи по цялостното развитие на детето като личност. Главен акцент се постави в работата по критическо и творческо мислене.

Извърши се директна работа по следните ключови за доброто умствено и социално развитие на всяко дете компетентности и умения.

Компетентности:

- нагласа за участие и себеизява в учебно-изследователска общност ;
- активност в обсъжданията и дейностите;
- проблематизиране на привидности и задаване на въпроси,
- удържане и овладяване на противоречивости;
- търсене на отговори.

Умения:

- умения за учене, изследване и научаване;
- комуникативни умения – разясняване, убеждаване, отвореност към чуждото мнение, преоценка, и др.;
- разумно поемане на отговорност за собственото поведение;
- критично осмисляне и аргументиране на собствените действия;
- действия според процедурите за критично мислене;
- творчески умения – свързване на различни контексти, подреждане и хармонизиране на смисъла, разработване на критерии, и др.;
- действия според основни правила на формално-логическото мислене; умения за разсъждение – индукция, дедукция, аналогия и др.;
- изследователски умения – наблюдение, описание, възпроизвеждане чрез разказване и др.;
- действия с оглед на творчески постижения.

По оценка на преподавателите Инес Райчева и на Меги Попова от една страна, и на научните и методически ръководители – Цветелина Калъчева и Веселин Дафов, от друга страна, може да се каже, че до голяма степен се постигнаха следните резултати по отношение на децата, включени в групите:

- повишаване на увереността и самочувствието в поведението;

11. Заниманията се провеждат от организация „Онтоидея“ в ЦДГ “Родина” и ОДЗ “Слънчево детство”, гр. София, в периода 2014 – 2015 година

- проявяване на по-ясно изразена толерантност и уважение спрямо различието и другостта;
- употреба на базови изследователски техники – наблюдение, описание, възпроизвеждане чрез разказване и др.;
- готовност за общуване чрез запазване на смисъла при преформулиране на изказванията;
- умения да се слуша с разбиране, и др.;
- придобиване на критични умения – използване на критерии, откриване и поправяне на грешки, обосноваване и преценка, усет за контекста и др.

Ето и някои от темите, предложени за философстване от самите деца:

От ЦДГ „Родина“:

Любимо и не-любимо, Страшно и не-страшно, Танцуване и не-танцуване, Пеене и не-пеене, Коледа, Зима, Любима и не-любима храна, Плуване и не-плуване, Момичешко и момчешко, Растения и не-растения, Подаръците, Любим и не-любим спорт, Времето, Изобретение и не-изобретение, Лъжа и измислица, Любим спомен, Любимо не-любимо животно, Човешко и не-човешко, Училището, Опасно и не-опасно, Що е професия, Кръгло и не-кръгло, Омагьосано и не-омагьосано, Как да бъде по-добър в любимото си действие, Празник и не-празник, Цветно и не-цветно, Какво е добро?, Какво ме учудва?, Що е дете?

От 65 ОДЗ „Слънчево детство“:

Любимо и не-любимо, Бързо и не-бързо, Учудващо и не-учудващо, Цветно и не-цветно, Радостно и не-радостно, Природно и не-природно, Меко и не-меко, Летящо и не-летящо, Водно и не-водно, Сезоните, Човешкото тяло, Мръсно и не-мръсно, Русалки и не-русалки, Цветята, Зеленият цвят в природата, Вълшебно и не-вълшебно, Зъбите, Планетата Земя, Телефоните, Динозаврите, Разцъфване, Дреха и не-дреха, Маса и не-маса, Чудовище и не-чудовище, Спящо и не-спящо, Правилно и не-правилно, Живо и не-живо, Скачащо и не-скачащо, Формите, Животно и не-животно, Студено и топло, Духовете, Спортът, Буквите, Цифри и числа, Насекоми

Ето и две примерни ситуации от двете детски градини:

ЦДГ „Родина“

IV група

Тема: Що е дете?

Дата: 22.05.2015

Водещ занятието: Инес Райчева

Учителят: Димана предложи да се чудим по въпроса „Какво е дете?“, така че нека я попитаме какво мисли.

Димана: Ами ето това е дете (сочи друг участник в ситуацията – Михаела).

Учителят: От всички нас само Михаела ли е дете?

Димана: Не! И те са деца (сочи останалите деца в стаята).

Учителят: Аз дете ли съм? Как мислите?

Теодора: Не, защото децата са ниски. Ние сме ниски, а ти не си.

Михаела: Ние сме деца, защото ходим на детска градина, а ти не ходиш!

Учителят: Но нали и аз съм тук?

Михаела: Е, да, но ти си госпожица и с теб имаме философия. А ние сме си в групата, при госпожата и стоим там по цял ден. Спим там, ядем, после ни взимат.

Учителят: Само така ли разбрахте, че не съм дете?

Димана: Ти не си ли на работа сега? Децата не ходят на работа.

Учителят: А къде ходят?

Теодора: На детска градина, на училище.

Евгени: И на ясла. Брат ми е малък и ходи там – той е дете.

Учителят: Не може ли едно дете да не ходи на детска градина и на училище? Тогава няма ли да е дете?

Изабел: Дете ще е.

Димана: Пак ще си е дете, аз като не идвам понякога на детска не спирам да съм дете. Но тук ми е по-интересно.

Михаела: И на мен тук ми е по-интересно, но после в училище е трудно, защото трябва много да се учи!

Евгени: О, не говори за училище! Не искам да започва. Там само трябва да седиш на един чин и да пишеш букви и цифри!

Учителят: Евгени, кое те кара да мислиш така? Тук в детската харесва ли ти?

Евгени: Тук да, но в училище няма да ми харесва.

Учителят: Нали казахте, че училището е за деца – както и детската. Щом детската е място, на което е интересно за деца, сигурно и училището е такова! Иначе защо ще ходят деца там?

Теодора: Аз мисля, че ще е интересно. На брат ми му харесва и аз ще ходя в неговото училище.

Изабел: Децата ходят на училище, за да си намерят работа после. А работата е само за възрастни.

Учителят: Добре – разпознахме, че на детска градина и на училище ходят деца. Кога децата вече не са деца, а възрастни?

Михаела: Когато завършат училище!

Вили: Тогава отиват в колеж, така са ми казвали. В дванайсети клас вече не са деца.

Димана: Моят брат е тийнейджър и има приятели тийнейджъри, те вече не са деца като нас!

Учителят: Може би можем да си помогнем в различаването на деца от не-деца, като помислим какво правят децата, което онези, които не са деца не правят?

Евгени: Не си играят с играчки!

Теодора: Ще е много смешно, ако го правят!

Вили: Аз се сещам, че възрастните хора не рисуват, само децата рисуват.

Учителят: Кое те кара да мислиш така, Вили?

Вили: Не съм виждала никога друг, освен дете, да рисува.

Учителят: Възрастните дали са били деца преди?

Изабел: Е, да, разбира се!

Димана: Не познавам дете, което да не рисува... Сигурно и те са рисували, като са били деца.

Учителят: Като пораснат защо не го правят? Дали са забравили?

Теодора: Сигурно.

Вили: Не знам, може да нямат време.

Изабел: Моята баба рисуваше много хубаво! Значи не само децата рисуват.

Димана: И моята майка рисува хубаво. Някои възрастни рисуват.

Учителят: Има възрастни хора, които са художници – това е тяхната професия. Те са много добри в рисуването и създават картини.

Теодора: Е, добре, значи само децата си играят с играчки. Така може да сме сигурни, че някой е дете.

Евгени: И на криеница, също – аз си играя на това с моя брат.

Димана: Аз играя на криеница и с моите приятели, които са тийнейджъри, а не деца!

Изабел: Детето просто си личи, че е дете! Децата трябва да се обичат!

Учителят: По кое си личи?

Евгени: Един мой приятел има куче, което е дете. То е малко още.

Учителят: Но му предстои да порасне?

Евгени: Ами да! Да стане като майка си и баща си.

Вили: И ние ще пораснем!

Теодора: Сега сме ниски, но ще станем ей такива!

Учителят: Всеки, който е нисък ли ще порасне?

Изабел: Аз веднъж видях една жена, която е възрастна, но е ниска. Мама ми каза, че тя няма да стане по-висока от сега. И значи не е дете.

Учителят: Значи дете е всеки, на който му предстои да пораста и да се променя? Както при хората, така и при животните деца са тези, които се раждат по-малки по размер от възрастните, които вече са порастнали?

Евгени: Да, така ми се струва, защото брат ми е дете, по-малък е от мен, аз съм на 5, той е на 3. Той е по-нисък.

Димана: И моят брат е по-голям от мен. И аз ще порасна като него.

Теодора: Аз бях по-малка, а сега съм по-голяма и по-умна. И ще отида да уча в училището, в което учи брат ми, и ще ставам все по-голяма и по-умна. А мама е още по-голяма и от мен, и от брат ми.

65 ОДЗ „Слънчево детство“,

Тема: Буквите

Дата: 02.04.2015

Водещ на занятието: Меги Попова

Учителят: Днес наред да предложи тема е Рени. Рени, коя тема би искала да обсъдим?

Рени: Аз предлагам темата за буквите.

Учителят: Кое е учудващото в буквите?

Мишо: Няма нищо учудващо в буквите!

Учителят: Останалите съгласни ли са с Мишо, че няма нищо учудващо в буквите?

Калина: Мен ме учудва това, че с една и съща буква се пише числото „три“ и „З“ (зъ).

Учителят: Наистина, това е много интересно и много правилно, което току що каза, Калина. Вие съгласни ли сте с Калина?

Останалите: Да!

Учителят: Значи според Калина чрез една и съща буква ние пишем „три“ и „зъ“.

Рени: Ама „три“ не е буква, а число!

Ангел: Ама може и да е буква...

Учителят: А вие как разбирате като видите „З“ дали е буква или число? *Учителят пише на един лист „З“ и пита:* Сега това „три“ или „зъ“ е?

Калина: Може да е „три“ и „зъ“.

Учителят: Добре, тогава за какво ни служат буквите; какво правим с тях?

Рени: Да пишем думи.

Калина: И да говорим.

Ангел: Буквите са само да пишем, а не да говорим!

Учителят: А с какво говорим, щом не с букви?

Рени: С буквите пишем това, което говорим или може и само да пишем без да говорим.

Учителят: Каква е разликата между писане и говорене?

Калина: Разликата е, че едното се чува, а другото не се чува.

Рени: Другото се чете, когато пишем ние го прочитаме, а не можем да го чуем...

Учителят: Значи можем да кажем, че говорим със звуци, а пишем с букви, така ли?

Всички: Да!

Рени: Ама ние не издаваме само звуци, животните издават звуци, а ние говорим с глас.

Учителят: Каква е разликата между това да издаваш звуци и да говориш с глас?

Калина: Ако само издаваш някакви звуци, никой нищо няма да разбере, а ще ти кажат, че мучиш като животно.

Учителят: Тоест разликата е, че когато говорим с глас ни разбират, а ако издаваме звуци – не ни разбират?

Ангел: Гласът пак е звук...

Учителят: Вие съгласни ли сте, че и гласът е звук?

Калина: Да, ама не е като животинските звуци.

Учителят: Много се радвам, че правите такива разлики. Значи вие казахте, че с буквите пишем, а с гласа говорим. Вие можете ли да намерите нещо общо между говоренето и писането?

Рени: Ами аз мога да напиша това, което говоря и мога да прочета това, което съм написала.

Калина: Писането е трудно, а говоренето е по-лесно.

Ангел: Да, и трябва много да се мъчиш, за да напишеш едно изречение.

Учителят: И говоренето е по-бързо нали?

Ангел: Някои хора говорят много бавно.

Учителят: Добре, тогава значи можем да напишем и кажем едно и също нещо. Ще има ли разлика между това, което казваме и това, което сме написали?

Калина: Има разлика, защото едното ще го чуем, а другото няма да го чуем.

Учителят: Да, но това, което казваме различно ли ще бъде, когато се чува и когато се чете?

Рени: Същото ще е!

Калина: Понякога може да е различно.

Учителят: Добре, сега ви раздавам листове. Ще рисувате букви и не-букви. Помислете върху това, кое е не-буква.

Рени: Масата не е буква!

Учителят: Да всичко освен буквите е не-буква, но се опитайте да си помислите за най-близкото нещо, което прилича на буквите, но не е буква.

Постигнатото в това занятие е главно да се мисли за буквата като нещо, с което си служим, за да представим писмено (зрително) звуците. Също така да се мислят буквите като знаци, с които си служим, за представяне на нещо; това беше и първоначалното казване на К., че „с една и съща буква се пише числото три и буквата „З“.

Приказно ателие

Групова програма за деца на възраст между 4 и 7 години

Деяна Жечева, Добринка Стоянова

Подход и предназначение на програмата

Програмата „Приказно ателие“ е предназначена за деца на възраст от 4 г. до 7 г. Състои се от девет концептуално и тематично свързани ателиета, които се провеждат от екип от двама психолози, запознати със спецификата на ранното детско развитие. В ателието могат да участват до осем деца, но не по-малко от шест, за да не се губи груповата динамика и да има по-ефективни резултати след изпълнение на планираните задачи. Програмата е подходяща и при работа с деца, отглеждани от приемни семейства.

ЦЕЛ: Подкрепя при социалното функциониране на децата и изграждане на идентификационни ориентири у тях за собствената личност.

Задачи:

- Изграждане на умения за спазване на правила и представа за граници (сигурност).
- Вербализиране на чувства и емоции – динамичната смяна на роли по време на ателиетата подпомага децата да говорят за себе си и помежду си.
- Активиране на личния принос и желание в изграждане на нова идентификация – „Справям се“.
- Насърчаване и изграждане на гъвкавост чрез избор на различни фактори на резилианс – „аз имам...“, „аз съм...“, „аз мога...“.

Същност и специфика на „Приказно ателие“

1. Правила във всяко ателието:

Освен да съпровождат детето в неговата реч и желание да влезе в роля, специалистите балансират преливането на поведението извън граници. Изграждането на представа за граници /сигурност/ поставя необходимостта всяко ателие да има своя времева и пространствена рамка. За правилата се говори от името на трето лице, за да не се налага водещите на ателието да бъдат техни преки носители. Позицията на третото лице дава представата, че всички заедно са отговорни за спазването на правилата. Въвеждат се следните правила:

- Обръщаме се един към друг по име;
- Не се прекъсваме;
- Не се нараняваме;
- Преструваме се, играем;
- Изразяваме се с думи.

При неспазване на правилата детето сядат на „магически“ стол и влиза в ролята на наблюдател за една минута, без да има право да говори. При повторно нарушение – две минути, при трето нарушение, единият специалист (наблюдаващият) извежда детето от стаята с цел ненатрапчиво напомняне на правилата с ясно разясняване на нормата, като по този начин му помага да се социализира успешно.

2. Пространство

Важно е ателието да се осъществява в ограничено пространство /подготвена за целта стая/. Ограничаващата рамка има за цел да вдъхне сигурност на детето и то да разбере, че случващото се в ателието не е реално.

3. Структура

Девет сесии в рамките на 90 мин., един или два пъти месечно. Почивки не се предвиждат, предвид календарна възраст на децата и ниския праг на устойчивост на вниманието. Всяко от тях при необходимост има възможност да задоволи физиологична нужда. Добре е единият от водещите да придружи детето до санитарния възел.

4. Методи на работа

Във воденето на ателиетата се използват следните методи на работа:

- активна форма на водене на груповия процес;
- дискусия;
- изказване пред групата;
- наблюдение на вербалното и невербалното поведение на децата;
- мозъчна атака при извеждане поука от приказките;
- ролева игра (при превъплъщение в приказен герой);
- рисувателна техника.

АТЕЛИЕ 1 „ТРИТЕ ПРАСЕНЦА“

Приказката е избрана, тъй като представя семейните взаимоотношения „майка – дете“ и „дете – дете“. Показва усещането за сигурност и защитеност в собствения дом както и устойчивост в трудна ситуация.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Интегриране на групата.
2. Децата да проектират себе си през погледа на приказен герой.
3. Извеждане на поука от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Трите прасенца“, автор: Братя Грим;
2. Костюм на разказвач (по избор – един и същ за всички ателиета);
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за запознанство – 10 мин.

Цел: Запознаване на участниците в групата по атрактивен начин.

Инструкция към водещите: Единият водещ подканва всяко дете да представи себе си в групата с характерен жест (подскок, пляскане, завъртане и др.), като първоначално се представят водещите, за да дадат пример на децата.

Материали за децата: не се предвиждат.

Материали за водещите: не се предвиждат.

2. Запознаване с програмата и груповите правила (от трето лице) – 10 мин.

Цел: Постигане на ефективност в групата и осигуряване на комфорт по време на работа.

Инструкция към водещите: За правилата се говори от името на трето лице, за да не се налага водещите на ателието да бъдат техни преки носители. Позицията на третото лице дава представата, че всички заедно са отговорни за спазването на правилата. Въвеждат се следните правила: Обръщаме се един към друг по име; Не се прекъсваме; Не се нараняваме; Преструваме се, играем; Изразяваме се с думи. Правилата не се записват, тъй като все още не са усвоили процеса на четене. Напомнят се преди започване на всяко ателие.

Материали за водещите: не се предвиждат.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещите: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си (шал, шапка, маска, лента и др.), за да създаде нов персонаж (разказвач, а не психолог). Другият специалист наблюдава случ-

ващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложен в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- отношение към дома – сигурност, стабилност, топлина;
- еволюцията на човека през погледа на детето – постигане на устойчивост и стабилност в трудни ситуации;
- търсене на начини за справяне в трудни ситуации – подкрепящи фактори;
- взаимоотношения в семейството.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 15 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкции към водещите: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сядна на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това (четири прасенца, три вълка и др.). По този начин става ясно с какъв персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент.

Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята (прасенца, вълк, майка).

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността.

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказват подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 2 „ВЪЛКЪТ И СЕДЕМТЕ КОЗЛЕТА“

Приказката е избрана, тъй като представя семейните взаимоотношения „майка – дете“ и „дете – дете“. Показва отношението към спазването на правилата, както и последиците от непослушанието.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Осмисляне на доверителните взаимоотношения с възрастен.
2. Вербализиране на чувства и емоции.
3. Повишаване на знанията за правилата (идентифициране на последиците от непослушанието).
4. Извеждане на поука от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Вълкът и седемте козлета“, автор: Братя Грим;
2. Костюм на разказвач;
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Добър е този, който....“ – 10 мин.

Цел: Осмисляне на категорията „добър – лош“ и изразяване на самооценката.

Инструкция към водещите: Децата седят по местата си. Водещите ги мотивират да дават свободни асоциации за продължение на изречението „Добър е този, който....“, като предварително се уточнява от водещите, че няма правилни и грешни отговори. Водещите съблюдават процеса децата да не се прекъсват и да говорят от свое име.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

Цел: Спазване на рамката на груповия процес.

Инструкция към водещите: Водещите стимулират децата да си припомнят груповите правила, представени на първата среща. Ако е необходимо те ги подкрепят при формулирането им, тъй като на тази възраст децата срещат затруднения да оформят изказването си.

Материали за водещите: не се предвиждат

Материали за децата: не се предвиждат

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция към водещите: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва

приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си (шал, шапка, маска, лента и др.), за да създаде нов персонаж (разказвач, а не психолог). Специалистът, който наблюдава случващото се (другият водещ) записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложиени в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция към водещите: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- спазване на правила – непослушание – извод от постъпката на козлетата, които не спазват заръките на майката;
- отношение към майката – как определят постъпката на майката да остави децата си сами;
- отношение към насилника – качествена характеристика и съпоставка с реален субект в живота им;
- доверителни отношения с възрастен.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ /детето сядат на него за 1-2 мин./, след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това (две майки, три вълка, двама ловци и др.). По този начин става ясно с какъв

персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент. Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята (вълк, коза – майка, козлета, ловец).

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността-

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказват подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 3 „ЗЛАТОКОСКА И ТРИТЕ МЕЧКИ“

Приказката е избрана, тъй като показва проекцията на взаимоотношенията в семейството, спазването на правила и граници. Спомага за това, децата да се научат да вербализират конкретни чувства и емоции.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Вербализиране на чувства и емоции.
2. Проекция на взаимоотношенията в приемното семейство.
3. Анализ на последиците при неспазване на правила и граници.
4. Извеждане на поука от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Златокоска и трите мечки“, Английски народни приказки;
2. Костюм на разказвач;
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Въображаема линия“ – 10 мин.

Цел на играта: Постигане на кохезия в групата и сработване.

Инструкция към водещите: За играта е необходимо свободно пространство. Водещите подреждат децата в редица и също застават до тях. След това определят една въображаема линия в помещението (пред редицата). Назовават качествени характеристики, които децата ако разпознаят като свои, трябва да преминат от другата страна на линията. Играта започва с думите: „Всички, които са ... (например: с маратонки) да преминат линията“, „Всички, които са ... (с поли...)“. След като преминат линията се връщат обратно на мястото си, за да чуят следващото предизвикателство. В играта участват и водещите, като този, който определя признака за еднаквост се сменя, докато се изредят всички деца. При работа с деца от приемни семейства, добре е играта да завърши единият от водещите с думите: „А сега всички, които живеят в приемни семейства да преминат линията“. Накрая всички ръкопляскаат. Играта трябва да се води динамично. Ако за някой от критериите децата не могат да решат. От коя страна на линията да застанат, могат да стоят върху самата линия.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

Цел: Спазване на рамката на груповия процес.

Инструкция към водещите: Водещите стимулират децата да си припомнят груповите правила, представени на първата среща. Ако е необходимо те ги подкрепят при формулирането им, тъй като на тази възраст децата срещат затруднения да оформят изказването си.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещия: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва планираната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си (шал, шапка, маска, лента и др.), за да създаде нов персонаж (разказвач, а не психолог). Другият специалист наблюдава случващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложен в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция към водещите: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- взаимоотношения в биологичното семейство – търси се проекция на причините, които децата усещат като водещи за раздяла с биологичното си семейство;
- взаимоотношения в новото семейство – търси се проекция на усещането на децата, когато са попаднали в приемното семейство;
- граници и правила – рисковете, които крие влизането в непознат дом и срещата с непознати. Влизали ли са някога в чужд дом?

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

Материали за водещите: Не се предвиждат

Материали за децата: Не се предвиждат

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сядна на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това (две майки, три вълка, двама ловци и др.). По този начин става ясно с какъв персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент. Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята.

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността.

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказват подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 4 „ЧЕРВЕНАТА ШАПЧИЦА“

Приказката е избрана, тъй като разширява познанията на децата за усвояване на категорията – „добър“ – „лош“. Спомага за разбиране значението на семейните отношения, както и възможността да се справя човек в трудни ситуации.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Осъзнаване на собственото разбиране за привързаност.
2. Разширяване на познанията за значението на родителя като посредник между детето и външния свят.
3. Наблюдение на позицията по отношение на категорията „добър – лош“.
4. Извеждане на поука от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Червената шапчица“, автор: Шарл Перо;
2. Костюм на разказвач;
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Ако съм животно, щях да бъда...“ – 10 мин.

Цел на играта: Структуриране на групата и настройване за работа.

Инструкция към водещите: След като децата се настанят по местата си, водещите им представят играта като приканват всяко дете да даде свободна асоциация на любимо животно, с което се идентифицира. След това водещите изискват от всяко от тях да сподели едно качество на животното, което го прави любимо, след което да изрази животното с движение и звук. Ролята на водещите е да насърчат децата да бъдат спонтанни и да се забавляват.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

Цел: Спазване на рамката на груповия процес.

Инструкция към водещите: Водещите напомнят за спазването на изискванията за добро взаимодействие между всички членове на групата.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещия: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си /шал, шапка, маска, лента и др./, за да създаде нов персонаж /разказвач, а не психолог/. Другият специалист наблюдава случващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложи в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция към водещите: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- взаимоотношения на привързаност и грижа;
- авторитетна фигура;
- добър – лош герой;
- функции и роли на мъжа и жената в семейството.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сядат на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това (две червени шапчици, две майки, два вълка, двама ловци и др.). По този

начин става ясно с какъв персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент. Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята (вълк, майка, червена шапчица, баба, ловец).

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността.

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказват подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 5 „СНЕЖАНКА“

Приказката е избрана, тъй като засяга темата за резилианс, а именно търсене на начини за изграждане на устойчивост в трудни ситуации.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Повишаване на знанията за влиянието на неприятното емоционално състояние на отхвърленост и самота.
2. Повишаване на познанието за вътрешните и външни източници на сила и подкрепа.
3. Извеждане на поука от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Снежанка“, автор: Братя Грим;
2. Костюм на разказвач;
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Гимнастическо дишане“ – 10 мин.

Цел: Ободряване на децата и настройване за работа.

Инструкция към водещите: Предвид възрастовите особености на децата в групата, се включва игра за стимулиране на общата моторика. По този начин, освен забавлението, се стимулира концентрацията на вниманието и мисловния процес на децата. Водещите приканват всяко дете да направи определено движение, което се повтаря от останалите, като предварително са демонстрирали някакво движение. Водещите стимулират за креативност и също участват.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

Цел: Спазване на рамката на груповия процес.

Инструкция към водещите: Водещите напомнят за спазването на изискванията за добро взаимодействие между всички членове на групата.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещия: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката

предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си (шал, шапка, маска, лента и др.), за да създаде нов персонаж (разказвач, а не психолог). Другият специалист наблюдава случващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложен в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция към водещите: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- взаимоотношения в семейството;
- състояние на отхвърленост, negliжиране;
- резилианс – намира начин да се справи и оцелее;
- чувство на самота;
- загуба на близък.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сядат на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това (две Снежанки, двама принца и др.). По този начин става ясно с какъв

персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент. Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята (мащеха, Снежанка, джуджета, принц).

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността.

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказват подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 6 „ГРОЗНОТО ПАТЕНЦЕ“

Приказката е избрана, тъй като засяга темата за отхвърленост и показва процеса на изграждане на позитивна самооценка

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Развиване на усет за откриване на възможности за опознаване на себе си.
2. Повишаване на знанията за влиянието на неприятното емоционално състояние на отхвърленост и самота.
3. Осмисляне на отношението към другия.
4. Извеждане на поука от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Грозното патенце“, автор: Ханс Кристиан Андерсен;
2. Костюм на разказвач;
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Засаждане на градина“ – 10 мин.

Цел: Сплотяване на групата и настройване за работа.

Инструкция към водещите: Водещите приканват децата да се наредят един зад друг на разстояние една крачка. Този, който е застанал с гръб е „градината“, а другият е „градинарят“. „Градинарят“ прави мануален масаж на гърба на „градината“, имитирайки някаква дейност в градината (прекопаване, засаждане, поливане, разрохкване на почвата, заравяне и др.). Преди да започнат децата, водещите демонстрират играта.

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

Цел: Спазване на рамката на груповия процес.

Инструкция към водещите: Водещите напомнят за спазването на изискванията за добро взаимодействие между всички членове на групата.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещия: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си /шал, шапка, маска, лента и др./, за да създаде нов персонаж /разказвач, а не психолог/. Другият специалист наблюдава случващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложи в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми

Инструкция към водещите: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- negliжиране в семейството;
- взаимоотношения в семейството;
- отношение към другия;
- самооценка.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сядна на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това (две грозни патета, две майки патици и др.). По този начин става ясно с какъв персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент. Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята (майка – патица, грозно патенце, дядо, животни от фермата, лебеди).

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността.

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказват подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 7 „ПЕПЕЛЯШКА“

Приказката е избрана, тъй като засяга темата за резилианс, а именно търсене на начини за изграждане на устойчивост в трудни ситуации.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Повишаване на познанието за вътрешните и външни източници на сила и подкрепа.
2. Повишаване на знанията за влиянието на чувството за самота.
3. Осъзнаване на собствените начини за справяне.
4. Извеждане на поука от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Пепеляшка“, автор: Шарл Перо;
2. Костюм на разказвач;
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Подаване на невидима топка“ – 10 мин.

Цел: Подобряване на настроението и стимулиране въображението.

Инструкция към водещите: Преди играта водещите запознават децата с различните видове топки – футболна, баскетболна, волейболна, за тенис, плажна и т.н. Децата се нареждат в кръг и всяко подава различна невидима топка на друго дете. В зависимост от начина, по който се подава топката, останалите трябва да познаят каква е – за какъв спорт е.

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещия: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си (шал, шапка, маска, лента и др.), за да създаде нов персонаж (разказвач, а не психолог). Другият специалист наблюдава случващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложен в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция към водещите: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- взаимоотношения в семейството – ролята на мащехата;
- загуба на близък;
- резилианс;
- negliжиране;
- изоставяне.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сядат на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това. По този начин става ясно с какъв персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент. Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята (мащеха, сестри на Пепеляшка, Пепеляшка, принц, фея).

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността.

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказват подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 8 „РИБАРЯТ И ЗЛАТНАТА РИБКА“

Приказката е избрана защото акцентира върху добродетелите на човек и засяга алчността като порок и последиците от нея.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Осмисляне на визията си за бъдещето.
2. Идентифициране на разликата между реално и нереално.
3. Децата да потърсят отговор на въпросите: Какви чувства познават? и Какви са последиците от алчността?
4. Извеждане на поуката от приказката.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Златната рибка“, автор: Ал. Сергеевич Пушкин;
2. Костюм на разказвач;
3. Декор (параван);
4. Маски (аксесоари) за героите от приказката;
5. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
6. Флумастери (2-3 комплекта);
7. Протокол за водене на сесията;
8. „Магически стол“ – при неспазване на правилата.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Капитане, какво е морето?“ – 10 мин.

Цел: Раздвижване и сработване в груповия процес.

Инструкция към водещите: Играта е динамична и се води ведро. Всички участници са прави (включително и водещите). Единият от водещите е капитан. Децата (с подкрепата на другия водещ) питат: „Капитане, какво е морето?“. Капитанът казва: „Днес морето е спокойно.“. Децата започват да се движат и да издават звук според това, как си представят движението и звука на спокойното море. Капитанът определя различни състояния на морето: бурно, с големи вълни, ураган и др. Участниците се движат според казаното.

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещия: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си (шал, шапка, маска, лента и др.), за да създаде нов персонаж (разказвач, а не психолог). Другият специалист наблюдава случващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край. Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Дискусия по основните теми, заложиени в приказката: – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция към водещите: Водещите мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- взаимоотношения между мъжа и жената;
- визия за бъдещето;
- разбиране на понятията „реално“ и „нереално“;
- добротата и алчността.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи.

5. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент/персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сядат на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

6. Разиграване на приказката по роли – 20 мин.

Цел: Идентифициране с персонаж от приказката.

Инструкция за водещите: Водещите дават възможност на всяко дете да избере персонаж от приказката, на който да влезе в образа. За да се разграничи играта от реалността, на децата се слагат различни атрибути (предварително изработени маски, съобразно героите в конкретната приказка). Предвиждат се повече бройки от всяка маска, тъй като с всеки приказан герой може да се идентифицира повече от едно дете. Дава им се възможност да си изберат роля, като се допуска да има допълнителни персонажи, ако децата имат желание за това. По този начин става ясно с какъв персонаж се идентифицира всяко от децата. Добре е водещите да мотивират децата за избор на различни персонажи от приказката. Търси се обратна връзка от всяко дете за мотива му да избере своя герой. Ако остане неизбран герой, приказката се разиграва без него като разказвачът се намесва в този момент. Предвижда се параван/декор, който създава автентична обстановка. Така децата имат възможност да влязат по-лесно в роля, разделяйки пространството – преди и след влизането в роля.

Материали за водещите: костюм на разказвач, протокол, химикал.

Материали за децата: декор на къщички, маски и подходящи аксесоари, в зависимост от ролята (златна рибка, баба, дядо, царица).

7. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и извеждане на поука от приказката – 5 мин.

Цел: Излизане от роля и връщане в реалността.

Инструкция към водещите: Децата, подканени от водещите свалят атрибутите и костюмите си, заедно с разказвача, покланят се, а водещите ги поощряват за добре свършената работа. Водещите мотивират всяко дете да изведе поуката от приказката, а при затруднение му се оказва подкрепа.

Материали за водещите: не се предвиждат.

Материали за децата: не се предвиждат.

АТЕЛИЕ 9 „КОТЕНЦЕТО МИНКА“

Приказката е избрана тъй като ясно представя живота на едно дете преди и след изоставянето му от биологичните родители.

Дава възможност за индивидуална проекция на визията за бъдещето.

ВРЕМЕТРАЕНЕ: 90 мин.

ЦЕЛИ:

1. Установяване на визията за бъдеще на детето.
2. Замисляне върху чувствата, с които се сблъскват децата в трудни ситуации.
3. Преценка на компенсаторните механизми на децата за справяне в труден момент.
4. Заключение и обобщение на всички сесии.

НЕОБХОДИМИ МАТЕРИАЛИ:

1. Приказка „Котенцето Минка“, от помагало „Първи стъпки в директната работа: помагало за общуване с деца“, автор: Ива Уорд;
2. Костюм на разказвач;
3. Бели листи А4 – 10 бр. (скицник);
4. Флумастери (2-3 комплекта);
5. Протокол за водене на сесията.

ДЕЙНОСТИ:

1. Игра за въвеждане „Пясъчна буря“ – 10 мин.

Цел: Раздвижване и концентрация.

Инструкция към водещите: Всички застават в кръг. Водещият показва и „изпраща“ едно движение надясно. Участникът до него започва да прави същото движение и то се предава по кръга като мексиканска вълна докато стигне отново до водещия. Всеки участник представя свое движение, наподобяващо пясъчна буря (например – триене на длани – пясъка, клатене на ръцете – вятър, тропане с крака по пода – силна буря, хващане на човека до теб – торнадо и др.).

2. Припомняне на груповите правила (от трето лице) – 5 мин.

3. Атрактивно въвеждане на разказвача, разказ на приказката – 15 мин.

Цел: Разграничаване на ролите „разказвач“ и „психолог“ и атрактивно представяне на приказката.

Инструкция за водещия: След насочване и поощряване от страна на единия водещ, децата поканват разказвача, който им разказва плануваната за деня приказка. Другият водещ, който разказва приказката предварително излиза от помещението и слага някакъв атрибут върху себе си (шал, шапка, маска, лента и др.), за да създаде нов персонаж (разказвач, а не психолог). Другият специалист наблюдава случващото се и записва развитието на процеса в ателието в предварително подготвен протокол и следи за процеса на изпълнение на рамката. Всяка следваща среща водещите си разменят ролите.

След разказване на приказката, се дава възможност на децата да споделят дали са чували и други приказки с такъв край.

Материали за водещите: протокол и химикал за единия водещ, и костюм на разказвач за другия.

Материали за децата: не се предвиждат.

4. Децата рисуват момента от приказката, който най-много ги е впечатлил – 20 мин.

Цел: Ефективно изразяване на чувства и емоции.

Инструкция: Предвид ниската възраст на децата и затрудненията, които срещат при вербализиране на чувства, емоции и преживявания, водещите дават възможност на децата да се изразят по подходящ за тях начин. Децата имат за задача да нарисуват онзи момент от приказката, който ги е впечатлил най-много. Така водещите установяват кой елемент / персонаж е бил най-важен за детето. След като приключат с рисунката, се търси обратна връзка от всяко дете по отношение на изобразените елементи в рисунката. В процеса на работа водещите следят децата да работят индивидуално и да не влизат в конфликтни отношения. При необходимост се ползва „магическия стол“ (детето сяда на него за 1-2 мин.), след което детето отново се връща на мястото си, за да продължи да работи. Всеки детайл се записва в протокола от съответния водещ.

Материали за водещите: протокол и химикал.

Материали за децата: бели листове А4 и флумастери.

5. Дискусия по основните теми, заложи в приказката – 15 мин.

Цел: Преценка на мнението на децата по заложените теми.

Инструкция към водещите: Водещите насочват децата към дискутиране на въпроси по заложените в ателието теми. Мотивират участието на всяко от децата за активно включване. Задават въпроси, с които насочват децата да изкажат мнение по следните теми:

- от колко грижи се нуждаят малките бебета;
- колко е трудно да се грижиш за много деца;
- чувствата на котенцето в различни моменти от приказката и как детето може да се идентифицират тях;
- как можеш да преживееш трудните моменти;
- чувство за вина.

Добре е да се задават отворени въпроси. При нежелание на някое дете да се изкаже, водещият не настоява да се включи. Прави се преход към стимулиране на всяко дете да изкаже очакването си за визията му за близкото бъдеще. Водещият задава въпроса: „какво очакваш да ти се случи през следващите две години?“

6. Затваряне на сесията – обратна връзка от участниците и приключване на Приказно ателие – 5 мин.

Цел: Успокояване в края на едно много емоционално ателие.

Инструкция към водещите: Целта е децата да се разтоварят от негативната емоция, свързана с дискутираните теми в последното ателие. В тази връзка водещите имат за цел да насочат децата към позитивни мисли. Те искат от тях да изведат от децата онова, което най-много ги е впечатлило по време на ателиетата. Мотивират ги да назовават чувства и емоции, както и да се опитат да определят полезността на Приказно ателие за тях.

Акценти от практиката в училищата

„По-добре да поговорим“

Програма за обучение на деца

д-р Надя Стойкова

1. Въведение в програмата

За кого е предназначена програмата?

Тази програма е предназначена за ученици в начална степен на образование (2-4 клас/5-7 клас), с цел да бъдат повишени някои социални умения, придобиване на нови такива, както и превенция на проблемно поведение, разпознаване и справяне с агресивни прояви.

Програмата съдържа задачи и игри, които са допълнителни за малката група ученици на възраст 8-11 години. Тези материали могат да се използват и в голямата група същите материали, според преценката на водещия.

Организирана е по начин, по който, чрез игри, влизане в роли, дискусия върху казуси в малки групи, споделяне на емоции, ще позволи на децата да преживеят, отрететират и научават нови поведения, ще им помогне да разпознават и назовават неприемливо поведение, преживяно насилие и да говорят за това. Времетраенето на една груповая сесия е час и половина.

Групата за споделяне ще отвори пространство, където децата ще бъдат провокирани, стимулирани, позитивирани и подкрепяни да отработят натрупани емоции, да подредят, назоват и разпознаят досегашния си опит, като имат възможност да изработят позитивни модели за реакция и справяне в рискови моменти, свързани с насилие в техните отношения с децата и възрастните около тях и особено в училищна среда.

Каква е целта на обучението?

Основни цели на програмата:

- Да повиши уменията на децата да разпознават физическо, сексуално и емоционално насилие и тормоз между връстници и между дете – възрастен.
- Да повиши тяхната компетентност в междуличностните отношения в посока умения за разпознаване на разликата между доверие, обида, обич, гняв, агресия и т.н., да разпознават видове насилие, да овладяват предизвикателното поведение, да правят разлика между „добро“ и „лошо докосване“, като част от сексуалното насилие.

Специфични цели на програмата:

- От една страна, обучението се провежда в средна група от 16 деца. Групата за споделяне има за цел да подкрепи емоционалните проблеми, които изпитват децата и да им помогне да се справят с тях. Като осигури пространство, в което всеки един от участниците да сподели личен опит по отношение на преживяно насилие и стратегия за справяне. Това ще помогне на учениците да се научат да споделят, да търсят и указват помощ, да общуват с равни и да функционират по-добре в общността в която принадлежат.
- От друга страна, обучението си поставя за цел да подкрепи децата в откриването на идеи за това, как да направят своето училище едно по-безопасно и приятно място. Децата ще имат възможност чрез различни дейности да стигнат заедно до различни добри идеи за подобряване на училищната среда и отношенията между тях и другите деца или другите възрастни.

Какви умения формира програмата?

- Умения за идентифициране на насилието, повишаване чувствителността на децата към проявите на насилие;
- Умения за разпознаване на различните видове насилие;
- Умения за търсене на помощ, ако попаднат или са попадали в ситуация на насилие или тормоз;
- Умения за разпознаване на ситуации, които биха могли да бъдат потенциално опасни и да предизвикат насилие;
- Умения за работа в малки групи;
- Умения за разпознаване и споделяне на собствените си чувства и емоции;
- Умения за разпознаване на чувствата на другите, алтруизъм;
- Комуникативни умения.

Необходими материали:

Флипчарт, големи кадастри, малки цветни листчета, маркери, химикалки и флумастри, моливи, пастели, водни бои, тиксо, лепило, ножици и др. Материалите са разписани към всяка сесия, така че водещите да могат да ги приготвят предварително.

2. Структура на програмата**Сесия 1. „Доброто и лошото отношение“**

ЦЕЛ: Въвеждаща тема към групата за споделяне – Запознаване с участниците, подписване на декларация за конфиденциалност; регламентиране на групата за споделяне и договаряне с участниците за темите, по които ще се работи и график на срещите. Договаряне и изписване на правилата в групата.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Подготовка за работа Запознаване с участниците	20 мин.
2.	Игра за запознаване „Намери някой, който...“	15 мин.
3.	Договаряне и изписване на правилата в групата	10 мин.
4.	Въведение в темата за „добро и лошо отношение“ и целта на програмата	20 мин.
5.	Игра „Водач и стадо“ – работа в малки групи, обсъждане	15 мин.
6.	Приключване на сесията и даване на обратна връзка	10 мин.
	Общо	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията**Подготовка за работа**

- **Цел:** Групата да бъде подготвена за работната фаза и за създаване на работна атмосфера.

- **Инструкция:**

Водещият започва с **представяне на участниците в групата**, като за тази цел може да използва следната игра: всеки един от участниците описва себе си с 5 изречения. Водещият може да зададе основните параметри „Казвам се...“, „На ... години съм“, „Обичам да ... и в свободното си време ...“. След като е дал думата на всеки един, и водещият представя себе си и обяснява целта на срещата.

Дейност 2: Игра за запознаване „Намери някой, който...“

- **Цел:** Да се даде възможност на децата да се представят по един различен начин и да научат нещо ново за себе си.

- **Инструкция:**

Всеки един от участниците в групата тегли листче, което съдържа осем твърдения. Целта е да намери възможно най-голям брой хора от групата, за които се отнасят твърденията. Всяко от листчетата съдържа различни твърдения, например: „Някой, който обича да яде торта.“; „Някой, който се е возил на мотор“; „Някой, който има куче вкъщи“ (виж приложение №1). Играта е за време и има състезателен характер, като всеки трябва да се стреми да намери най-голям брой хора, отговарящи на твърдението от листчето, което е изтеглил.

Дейност 3: Договаряне и изписване на правилата в групата

- **Цел:** Изработване на **Правила за групова работа**.

Инструкция:

Водещите обосновават необходимостта от правила за групова работа и приканват участниците за предложения. Ако те са по-пасивни, могат да се предложат няколко примерни такива:

- 1) Изслушваме се, без да се прекъсваме.
- 2) Всички мнения и идеи са ценни.
- 3) Без обиди, уважаваме се.
- 4) Говорим лично за себе си.
- 5) Не коментираме мненията на другите.
- 6) В сериозните моменти сме сериозни, а във веселите се забавляваме.
- 7)

Дейност 4: Въведение в темата за „доброто и лошото отношение“ и целта на програмата

- **Цел:** Да се открият „основните проблеми“ на участниците в ежедневието в училище – какво ценят, какво ги тревожи, как се свързват с приятелите, как вземат решения, как създават взаимоотношения, как се доверяват, как и кога губят доверие у приятелите си. Да се изяснят и определят проявите на лошото отношение (малтретирането/насилието) сред децата в училищната среда.

- **Инструкция:**

Под формата на мозъчна атака да се идентифицират, анализират и разпознават проявите на насилие сред децата в групата.

Задайте въпрос:

- „Когато чуete думата „тормоз“ или израза „лошо отношение“, за какво се сещате?“ (Запишете всичко, което децата споделят.)
- Задайте насочващ въпрос: „А когато чуete „тормоз в училище“, за какво се сещате?“ (Помолете децата да ви споделят всички образи, картини, чувство, случки или други думи, спомени.)

Тези проблеми, които се припознаят като общи, се формулират по подходящ начин с помощта на водещите и се записват на постер.

По същия начин се задават още два въпроса към групата:

- Когато чуete израза „добро отношение“, какво си представяте, с какво го свързвате? (Насърчете децата да споделят всяка асоциация, образ, картина, спомен, чувство и запишете на постера споделеното от тях.)
- След това задайте фокусиращ въпрос: „А какво си представяте като чуete израза „добро отношение в училище“?“ (Отново запишете всичко, което децата споделят).

Обобщение: Помогнете на децата да направят обобщение за това какви са разликите между доброто и лошото отношение и то най-вече относно чувствата и образите, които асоциират. Кажете им, че в тази програма ще си говорим за доброто и лошото отношение в живота и отношенията на хората и най-вече докато те са в училище. Ще си говорим и за това, какво можем да променим, за да направим нашето училище по-приятно и по-защитено място за всички деца.

Дейност 5: Игра „Водач и стадо“

- **Цел:** Игра за доверие и сплотяване на групата.
- **Инструкция:**

Групата да излъчи двама доброволци. Те избират по един човек от групата, така че да се получат два отбора. В залата се поставят препятствия. Двамата отбора трябва да преминат от точка А до точка Б, като само водещият е с отворени очи и няма право да говори. Водачът трябва да организира групата си да премине разстоянието, като ги напътства без думи, с помощта на предварително договорени с тях сигнали, съблюдавайки тяхното безопасно преминаване през препятствията. Печеливш е отборът, който първи стигне до точка Б.

Бележки към водещия:

- Преценете времето, за да решите как да изпълните тази игра. На два отбора едновременно, последователно или на един цял отбор.
- Ако пространството не позволява двете групи да стартират едновременно, то може да пуснете отборите един след друг. Тогава акцентът няма да е към бързина и съревнователен, а повече за преживяването да се довериш на някой друг.
- Ако искате да работите повече за преживяване, а не за съревнование, то пуснете цялата група като един отбор. Дайте време за споделяне на чувствата и емоциите на всеки от участниците.

Дейност 6: Приключване на сесията

- **Цел:** Да се обобщи дискутираното по време на сесията и да се провери настроението на групата.
- **Инструкция:**

Сесията приключва с обобщение от страна на водещия. Участниците могат да споделят как се чувстват. Помолете ги да опишат своето настроение като сезон: пролет, лято, есен или зима – и ги помолете да пояснят защо са избрали този сезон.

Приложение към сесия № 1

(игра „Някой, който ...“ за разпечатване за всеки от участниците)

<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава.
<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава.
<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава.
<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Някой, който обича да яде торта; 2. Някой, който се е возил на мотор; 3. Някой, който има куче вкъщи; 4. Някой, който не обича фантастични филми; 5. Някой, който си е сложил парфюм днес; 6. Някой, който си мие зъбите три пъти на ден; 7. Някой, който спи с нощница; 8. Някой, който е доил крава.

Сесия 2. Феноменът насилие – тормоз между децата в училище или извън училище

ЦЕЛ: Да се осигури защитено пространство, в което участниците в групата да споделят личен опит. Да се развият умения у децата да разпознават потенциално рискови ситуации. Да се повишат уменията им за разпознаване на ситуации, свързани със заплахата от насилие, да се сензитивират децата по отношение на това към кого да се обърнат за помощ и съдействие, ако имат такива преживявания.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Припомняне на правилата в групата Игра за загяване- Инсталация с яйца	20 мин.
2.	Работа в малки групи по казуси – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия	40 мин.
3.	Игра „Нека докоснем...“	15 мин.
4.	Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Последен рунд“	15 мин.
	<i>Общо</i>	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията

Подготовка за работа

- **Цел:** Групата да бъде подготвена за работната фаза и за създаване на работна атмосфера, припомняне на правилата в групата.

• **Инструкция:**

След припомняне на правилата на групата, децата се разделят на два отбора на случаен принцип. Всяка една от групите има за задача да направи инсталация с яйца, като целта е да опаковат по такъв начин яйцето, че когато го пуснат от височина около метър на земята, то да не се счупи. Това е игра за екипност, постигане на единомислие и сплотяване в името на обща цел.

Бележки към водещия:

Необходимо е предварително да се подготвят материалите за играта: няколко здрави и сурови яйца – по 1 яйце на отбор; тиксо; вестници; балони – по два на отбор. Имате 15 минути за изработване и 5 минути за проверка на резултатите.

Дейност 2: Работа по казуси

• **Цели:**

- Да се въведат в темата за насилието;
- Да се осигури защитено пространство, в което децата да споделят личен опит;
- Да се изградят умения за разпознаване на неприемливо поведение, тормоз, групово нападение, както и изработване на подходящи реакции за справяне в подобни ситуации.

- **Инструкция:**

Децата се разделят в две или четири групи, според броя им. Работят по следните казуси и въпросите под тях. Разпечатват се казусите от приложение №2.

Казус 1

Една вечер след училище непознато момче, видимо по-голямо, се приближило до Тошко на излизане от училищния двор и го заплашил, че ще го набие, ако Тошко не му даде парите и мобилния си телефон.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Тошко? Защо?
2. Може ли да посочите как се нарича този вид постъпка, извършена от непознатото момче?
3. Това случва ли се в нашето училище? Познавате ли деца, на които да се е случило?
4. Случвало ли ви се е подобно нещо? Как постъпихте или как бихте постъпили в такава ситуация?

Казус 2

На път към къщи Кирил бил спрял от група момчета от по-горен клас. Те започнали да го обиждат и да му се подиграват. Не го пускали да си тръгне. Когато той им казал да го оставят на мира, те го набили.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Кирил? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на момчетата от историята?
3. Това случва ли се в нашето училище? Познавате ли деца, на които да се е случило?
4. Какво бих направил аз на мястото на Кирил? Защо?

Всяка от групите определя ръководител, който представя казуса и работата по него. Следва дискусия по въпросите, поставени от казусите в общата група.

Обобщение от водещия – какъв е видът на насилието и вариантите за търсене на помощ в такива ситуации.

Бележки към водещия:

Обяснете на децата, че това поведение е неприемливо и дори законът го определя като неприемливо. Това е грабеж, а детето е жертва на грабеж – връстници, на които им се е случило някой да използва сила, за да им отнеме вещ, дреха, пари или мобилен телефон (казус 1). Във втория казус имаме: **групово нападение и нанасяне на побой и тормоз** – когато група връстници нападнат друго дете или деца с цел да им причинят страдание (казус 2).

Дейност 3: Игра „Докосни“

- **Цел:** Игра за групова динамика.

- **Инструкция:**

По команда на водещия всички докосват нещо в залата. Това може да е един и същи предмет, който се среща няколко пъти в залата или върху хората в залата. Например: дъската, вратата, нещо стъкло, нещо зелено, маратонка и др. Важното е всички да докоснат назования предмет за възможно най-кратко време!

Деятност 4: Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Последен рунд“

- **Цел:** Да се провери как се чувстват участниците, какво те определят като полезно от сесията, възможно ли е да го прилагат.

- **Инструкция:**

Всички застават в тесен кръг. Помолете всеки от участниците да каже нещо на края на срещата. Изказването може да е свързано с това, което са научили или с това, което е имало стойност за тях, докато са били заедно или да бъде оставено отворено като тематика. Можете да помолите децата да кажат дума, изречение. Последното изказване остава за водещия – да се опита да обедини изказванията и да остави последната положителна нотка в разговора.

Приложение № 2

Казуси за разпечатване и раздаване на групите

Казус 1

Една вечер след училище непознато момче, видимо по-голямо, се приближило до Тошко на излизане от училищния двор и го заплашил, че ще го набие, ако Тошко не му даде парите и мобилния си телефон.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Тошко? Защо?
2. Може ли да посочите как се нарича този вид постъпка, извършена от непознатото момче?
3. Това случва ли се в нашето училище? Познавате ли деца, на които да се е случило?
4. Случвало ли ви се е подобно нещо? Как постъпихте или как бихте постъпили в такава ситуация?

Казус 2

На път към къщи Кирил бил спрян от група момчета от по-горен клас. Те започнали да го обиждат и да му се подиграват. Не го пускали да си тръгне. Когато той им казал да го оставят на мира, те го набили.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Кирил? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на момчетата от историята?
3. Това случва ли се в нашето училище? Познавате ли деца, на които да се е случило?
4. Какво бих направил аз на мястото на Кирил? Защо?

Сесия 3. Междуличностните отношения – доверие, обида, обич, гняв, агресия

ЦЕЛ: Да се открият „основните проблеми“ на участниците в ежедневието – какво ценят, какво ги тревожи, как се свързват с приятелите, как вземат решения, как създават взаимоотношения, как се доверяват, как и кога губят доверие у приятелите си. Да се изясни и дефинира същността на малтретирането и насилието сред юношите в училищната среда.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Припомняне на правилата в групата Изработване на колаж на тема „Приятелство“	20 мин.
2.	Работа в малки групи по казуси – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия	30 мин.
3.	Ролева игра: „Проиграване на алтернативите“	20 мин.
4.	Игра „Стражари и апаши“	10 мин.
5.	Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Дървото“	10 мин.
	<i>Общо</i>	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията

Подготовка за работа

- **Цел:** Групата да се позитивира и подготви за работа.

• **Инструкция:**

След припомняне на правилата на групата, децата се разделят на два отбора на случаен принцип. На участниците в групите им се подава темата на колажа: „Приятелство“. Те имат за задача от изрязани картинки и букви, фрази да представят интерпретация за това, какво за тях е приятелството. Снимките се залепват върху хартия за апликиране. Могат да използват флумастри, с които да дорисуват или допълват колажа, който са изработили. След изготвянето на колажа, групите представят своята работа в голяма група. Следва дискусия на тема приятелство с цел изразяване на чувства и нагласи по непр provокативен за участниците начин.

Бележки към водещия:

Необходимо е да се подготвят предварително материали, за да могат децата да работят по колажите. Нужни са вестници, списания, сухо лепило, ножици, големи кадастри или листа от постери за всяка група.

Дейност 2: Работа по казуси

- **Цел:** Да се въведат участниците в темата за физическото насилие и тормоза от страна на връстници, да бъдат провокирани да споделят личен опит и евентуални реакции в сходни ситуации.

• **Инструкция:**

Децата се разделят в две или четири групи, според броя им, на случаен принцип. Работят по следните казуси и въпросите под тях. Казусите за разпечатване са в приложение №3.

Казус 3

Радо често след училище оставал да рита в училищния двор. Един ден едно момче ударило Радо по време на спор между връстници в училището.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Радо? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на съучениците на Радо?
3. Това случва ли се в моето училище? Познавате ли деца, на които това се е случило?
4. Какво бих направил аз на мястото на Радо? Защо?

Казус 4

Дидо е на 12 години и не обичал да стои сам в класната стая, затова в междучасията често излизал в коридора или на двора, за да прекарва време с приятелите си от другия клас. Приятелите на Дидо го карали да прави най-различни неща, често го бутали и го дърпали за косата или дрехите.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Дидо? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на приятелите на Дидо?
3. Това случва ли се в моето училище? Познавате ли деца, на които това се е случило?
4. Какво бих направил аз на мястото на Дидо? Защо?

Всяка от групите определя ръководител, който представя казуса и работата по него. Следва дискусия по въпросите, поставени от казусите в общата група.

Обобщението от водещия е в посока на това, какъв е видът на насилието и какви са вариантите за търсене на помощ или справяне в такива ситуации.

Бележки към водещия:

Насилието в казус 3 е: физическо нападение (побой) при спор – разрешаване на конфликт, на спор чрез насилие.

Насилието в казус 4 е т.н. булинг, т.е. тормоз от връстници – връстници, които принуждават друго дете да прави неща, които то не желае, за да бъде унижено или за да пострада, както и да търпи техни подигравки или тормоз, т.е. думи и действия, които го нараняват.

Помогнете на децата да поговорят за алтернативите на насилието в двата казуса.

Дейност 3: Ролева игра: „Проиграване на алтернативите“

- **Цел:** Да се помогне на децата да развият алтернативи и модели за добро отношение.

- **Инструкция:**

Може да помолите децата да разиграят казус 3 и казус 4 като едно от децата се опита да влезе в ролята на наблюдател, който помага на ядосаното момче от казус 3, за да говори за чувствата си така да избегне удрянето и физическото нападение. Водещият трябва да подготви детето и да му помага с насочващи думи. В казус 4 може да се разиграе ситуацията, в която момчето Дидо говори за емоциите си и не се съгласява да му се подиграват. Имате нужда от време поне 20 мин.

Бележки на водещия:

Необходимо е да имате умения и познания за моделиране на ролева игра.

Дейност 4: Игра „Стражари и апаши“

- **Цел:** Игра за групов динамича, раздвижване и снемане на напрежението преди края на сесията.

- **Инструкция:**

Деца се разделят по двойки на случаен принцип, като трябва да бъдат нечетен брой, т.е. един участник не е в двойка с никой. Прави се кръг от столове, като броят им трябва да отговаря на броя на участващите двойки. Единият участник от двойките сядат, а другият застава зад гърба му. Участникът, който не е в двойка остава с празен стол. Той има за задача да привлече някой от участниците, който е седнал на стол, като не трябва да говори и трябва да го направи незабелязано от стражаря. Стражарят от своя страна трябва да си пази участника, с който е в двойка. След това стражари и апаши си разменят местата в двойките.

Дейност 5: Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Дървото“

- **Цел:** Междина оценка, с цел проследяване еволюцията в поведението, адаптирането и настроенията на участниците.

- **Инструкция:**

На всеки участник се раздава дърво с човечета (виж приложение № 3). Всеки трябва да избере човече, което най-добре представя начина, по който се чувства в момента. Помолете хората да оцветят избраното човече. Всички човечета могат да бъдат залепени на стената и участниците да обяснят накратко избора си пред групата.

Приложение № 3

Казуси за разпечатване за участниците

Казус 3

Радо често след училище оставал да рита в училищния двор. Един ден едно момче ударило Радо по време на спор между връстници в училището.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Радо? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на съучениците на Радо?
3. Това случва ли се в моето училище? Познавате ли деца, на които това се е случило?
4. Какво бих направил аз на мястото на Радо? Защо?

Казус 4

Дидо е на 12 години и не обичал да стои сам в класната стая, затова в междучасията често излизал в коридора или на двора, за да прекарва време с приятелите си от другия клас. Приятелите на Дидо го карали да прави най-различни неща, често го бутали и го дърпали за косата или дрехите.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Дидо? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на приятелите на Дидо?
3. Това случва ли се в моето училище? Познавате ли деца, на които това се е случило?
4. Какво бих направил аз на мястото на Дидо? Защо?

Дърво с човечета

Сесия 4. Емоционалното насилие и свидетел на насилие

ЦЕЛ: Да се изясни и дефинира същността на емоционалното насилие – малтретирането и насилието от страна на възрастни и връстници, които може да са ни близки. Емоционалното насилие насилие ли е? Когато ставам свидетел на насилие, аз жертва ли съм? Срам и чувство за вина – какво да правя с това?

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Упражнение „Връщане на лентата“	15 мин.
2.	Работа в малки групи по казуси – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия	45 мин.
3.	Игра „Асоциации“	15 мин.
4.	Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Мерцедес“	15 мин.
	<i>Общо</i>	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията

Подготовка за работа

- **Цел:** Участниците да си припомнят важните изводи от предните сесии, обобщение и изписване на постер какви са видовете насилие.

- **Инструкция:**

Всеки един от участниците споделя какво му е направило впечатление от предходните сесии, дали е имало ситуация, която е наподобявала някоя от разглежданите в казусите, имало ли е нещо, за което е продължил да мисли или е останало неизказано.

На постер се извеждат видовете лошо отношение (насилие), по които е работено в предходните сесии. Може да се допълва до края на програмата.

Вариант 2:

Рисувателно упражнение: „Да рисуваме обща картина“

- **Инструкция:**

Голямата група да се раздели на две или три по-малки групи в зависимост от броя на участниците. Малката група се завързва с ластик, обявява се темата на рисунката – джунгла, космос и др., а на децата се дава следната инстанция. Без да говорите помежду си само с мимики жестове рисувайте обща рисунка.

Обсъждане:

В голяма група се обсъжда рисунката, чувствата на децата породени от невъзможността да говорят помежду си, чувството породено от ограниченията на ластика.

Дейност 2: Работа по казуси

- **Цел:** Да се въведат участниците в темата за домашното насилие – физическо и емоционално насилие в семейството. Да бъдат провокирани да споделят личен опит и преживявания в аналогични ситуации.

- **Инструкция:**

Децата се разделят в три групи, според броя им. Работят по следните казуси и въпросите под тях. Казусите за печат са в приложение № 4.

Казус 6

Теди е на 11 години. В голямото междучасие тя става неволен свидетел на това как пред женската тоалетна момче от 9 клас удря шамар на момиче от 7 клас. Това не е първата такава случка в това училище.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Теди? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на момчето от 9 клас?
3. Познавате ли някой от вашето училище, на който да му се е случвало да види подобна постъпка между деца в училището?
4. Какво бих направил аз на мястото на Теди? Защо?

Казус 7

Тина е в тийнейджърска възраст, често настроението ѝ е променливо и нервно, не се разбира със съучениците си. Те също не я харесват, защото често тя им вика и ги обижда. В междучасието настъпил спор между Тина и нейната съученичка Еми, защото Еми отказала да даде на Тина да препише домашното. Тина се ядосала и я нагрубила с лоши думи. Това не е било за първи път Тина да нагрубява Еми.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Еми в тази ситуация и защо?
2. Може ли да посочите как се нарича тази постъпка, извършена от Тина? Имате ли предположения защо Тина се държи така? Запишете ги.
3. Познавате ли момче или момиче, на което това да му се е случвало?
4. Споделете как вие бихте постъпили в подобна ситуация.

Казус 8

Коста е в 5 клас, но има наднормено тегло и трудно се справя в часовете по физическо. Учителят по физическо често коментира килограмите на Коста и му вика като не се справя с упражненията. Последният път в час по физическо Коста отказва да направи едно упражнение, това ядосва учителя по физическо и той обижда Коста като му казва думи за неговите килограми и тремавост. Учителят по физическо и друг път се е държал грубо и с обидни думи към други деца, които трудно се справят в часовете по физическо.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Коста в тази ситуация и защо?
2. Може ли да посочите как се нарича тази постъпка, извършена от учителя по физическо?
3. Познавате ли момче или момиче, на което това да му се е случвало подобна ситуация в училище с учител?
4. Споделете как вие бихте постъпили в подобна ситуация.

Всяка от групите определя ръководител, който представя казуса и работата по него. Следва дискусия по въпросите, поставени от казусите в общата група.

Обобщение от водещия относно това, какъв е видът на насилието и варианти за търсене на помощ и алтернативно поведение в такива ситуации.

- Казус 6 представя случай на физическо насилие между връстници като момичето Теди е свидетел на физическо насилие. Когато ставаме свидетели на тормоз над друго лице, ние също се тормозим от видяното. Това е психически тормоз за нас.
- Казус 7 представя случай на психическо (емоционално) насилие от страна на връстник. Емоционално насилие е, когато връстник ни обижда или нагрубява с думи.
- Казус 8 е психическо (емоционално) насилие от страна на възрастен към дете – в случая това е учител. Възрастен да обиди и нагруби дете с думи, това също е емоционален тормоз.

Дейност 3: Игра „Асоциации“

- **Цел:** Да се развият отношенията в групата, така че да се улесни споделянето между участниците. Изводите от играта да се използват за работата по отношение на общуването: понякога интерпретираме погрешно това, което другия прави. Да се наблюдаваме не е достатъчно, за да се разбираме, имаме нужда и да си говорим.

- **Инструкция:**

Всеки от участниците тегли листче, на което е написано чувство (тъга, щастие, радост, срам). Задачата му е да обясни без думи на останалите деца от групата, това, което му се е паднало. Те от своя страна имат за задача да разпознаят конкретното чувство.

Дейност 4: Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Мерцедес“

- **Цел:** Обратна връзка на сесията, да се провери какво е настроението на участниците, полезното за тях и съществуващите трудности. Затваряне на групата.

- **Инструкция:**

Всеки от участниците получава лист, на който да нарисова емблемата на Мерцедес. Като в първата графа да отговори на въпроса „Какво ми хареса?“, в следващата – „Какво ме затрудни?“ и в третата – „Какво ми светна?“.

Приложение № 4

Казуси за разпечатване

Казус 6

Теди е на 11 години. В голямото междучасие тя става неволен свидетел на това как пред женската тоалетна момче от 9 клас удря шамар на момиче от 7 клас. Това не е първата такава случка в това училище.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Теди? Защо?
2. Можете ли да посочите как се нарича такъв вид постъпка, като тази на момчето от 9 клас?
3. Познавате ли някой от вашето училище, на който да му се е случвало да види подобна постъпка между деца в училището?
4. Какво бих направил аз на мястото на Теди? Защо?

Казус 7

Тина е в тийнейджърска възраст, често настроението ѝ е променливо и нервно, не се разбира със съучениците си. Те също не я харесват, защото често тя им вика и ги обижда. В междучасието настъпил спор между Тина и нейната съученичка Еми, защото Еми отказала да даде на Тина да препише домашното. Тина се ядосала и я нагрубила с лоши думи. Това не е било за първи път Тина да нагрубява Еми.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Еми в тази ситуация и защо?
2. Може ли да посочите как се нарича тази постъпка, извършена от Тина? Имате ли предположения защо Тина се държи така? Запишете ги.
3. Познавате ли момче или момиче, на което това да му се е случвало?
4. Споделете как вие бихте постъпили в подобна ситуация.

Казус 8

Коста е в 5 клас, но има наднормено тегло и трудно се справя в часовете по физическо. Учителят по физическо често коментира килограмите на Коста и му вика като не се справя с упражненията. Последният път в час по физическо Коста отказва да направи едно упражнение, това ядосва учителя по физическо и той обижда Коста като му казва думи за неговите килограми и тремавост. Учителят по физическо и друг път се е държал грубо и с обидни думи към други деца, които трудно се справят в часовете по физическо.

Въпроси:

1. Според вас какво ще направи Коста в тази ситуация и защо?
2. Може ли да посочите как се нарича тази постъпка, извършена от учителя по физическо?
3. Познавате ли момче или момиче, на което това да му се е случвало подобна ситуация в училище с учител?
4. Споделете как вие бихте постъпили в подобна ситуация.

Сесия 5. Аз и моето тяло

ЦЕЛ:

- Да разбират и назовават частите на собственото тяло.
- Да осъзнават собствените си усещания, преживявания и поведение.
- Да се въведат в темата за сексуалната култура.
- Добро и лошо докосване.
- Да разбират силата на натиска, упражняван от другите.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Измерване на настроението на участниците с играта „Какъв цвят съм?“	5 мин.
2.	Индивидуална рисувателна задача „Моето тяло“- представяне и дискусия	15 мин.
3.	Работа в две групи по казус – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия	35 мин.
4.	Игра „30 начина да спрем насилието“	15 мин.
5.	Представяне от водещите на книгата „Аз и моето тяло“- дискусия	25 мин.
6.	Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Какъв цвят съм?“	5 мин.
	<i>Общо</i>	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията

- **Цел:** Измерване на настроението на групата.

- **Инструкция:**

На децата се дават листчета в основните 5 цвята, като всяко от тях трябва да избере цвета, който най-добре отговаря неговото настроение. Водещият обобщава настроението в групата, очакванията към сесията и обяснява кратко целта и програмата на работната сесия.

Дейност 2: Индивидуална рисувателна задача „Моето тяло“- представяне и дискусия

- **Цел:** Децата да развиват умения, които им позволяват да разпознават тялото си, неговите части и функции. Да се помогне на децата да се научат да откриват прилики и разлики между себе си и другите. Да се окуражава детето да описва себе си и да изразява чувствата си графично и вербално.

- **Инструкция:**

Всяко дете получава лист и флумастери, като има за задача да нарисова собственото си тяло. След като приключат децата се приканват да разкажат за себе си, за това как изглежда тялото им. Дискусията се фокусира върху начина, по който всеки от участниците е изобразил себе си и мислите и чувствата му, свързани с процеса на рисуване и крайния продукт.

Дейност 3: Работа в две или четири групи по казус – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия.

- **Цел:** Децата да направят разлика през работата по казуса между „добро“ и „лошо“ докосване.

Инструкция: Децата се разделят в две или четири групи. Работят по следните казуси и въпросите под тях. Казусите за разпечатване са в приложение № 5.

Казус 9. Историята на момичето Мими

Мими е на 12 години и обича да танцува. Заедно със своя приятелка те се записват на курс по танци. Всичко върви добре, напредват бързо и лесно. Учителят по танци е мил и внимателен с тях. Един ден той извиква Мими при себе си в неговия кабинет и започва да ѝ говори мили думи, започва да докосва различни интимни части на тялото ѝ. Мими е много изненадана и объркана от това поведение на учителя. Не знае как да постъпи.

Въпроси:

1. Според вас как се е почувствала Мими от тази случка? Мислите ли, че тя ще сподели това с някой друг? Дайте своите аргументи.
2. Вие, ако сте на мястото на Мими, какво мислите, че ще направите? Помогнете на Мими да вземе правилно решение.
3. Как според вас се нарича постъпката, която е на учителя по танци на Мими?
4. Какво мислите, че може да се направи, за да предпазите децата във вашето училище и да не им се случват подобни ситуации?

Казус 10. Историята на Мина

Мина е на 11 години, но вече изглежда като по-голяма. Момчетата от по-горните класове започва да я заглеждат и да ѝ говорят любовни думи относно нейното тяло. Веднъж момче от 8 клас пресреща Мина в дъното на коридора близо до стълбите, където няма никой, и започва да докосва интимните части на тялото ѝ. Мина е объркана от това поведение на големия ученик. Не знае как да постъпи.

Въпроси:

1. Според вас как се е почувствала Мина от тази случка? Мислите ли, че тя ще сподели това с някой друг? Дайте своите аргументи.
2. Вие, ако сте на мястото на Мина, какво мислите, че ще направите? Помогнете на Мина да вземе правилно решение.
3. Как според вас се нарича постъпката, която е на този ученик от 9 клас?
4. Какво мислите, че може да се направи, за да предпазите децата във вашето училище и да не им се случват подобни ситуации?

Всяка от групите определя ръководител, който представя казуса и работата по него. Следва дискусия по въпросите, поставени от казусите в общата група.

Бележки към водещия:

- Добре е да проверите дали децата разбират изразите „интимни части“, ако се затрудняват, може да им помогнете да ги назоват с техни думи или с думи, които са чували от техните родители.
- Относно вида на насилието: казус 9 представя ситуация на блудствени действия с дете, които са забранени от закона и се разглеждат като недопустимо поведение на възрастен с дете под 14 г. В казус 10 е представена ситуация на вербално сексуално насилие от по-голямо дете към малолетно дете.
- Обърнете внимание на 4 въпрос „Какво мислите, че може да се направи, за да предпазите децата във вашето училище и да не им се случват подобни ситуации?“ Този въпрос е свързан със следващата игра в дейност 4, където ще насърчим децата да измислят алтернативи за спиране на насилието (виж дейност 4).

Дейност 4: игра „Да измислим 30 начина да спрем насилието“

- **Цел:** Целта е да се помогне на децата да измислят колкото се може повече алтернативи за предпазване на децата от неподходящо сексуално поведение към тях от други деца или възрастни на територията на училището.

- **Инструкция:**

Разделете децата на три групи на случаен принцип, раздайте малки листчета на всяка група и химикали. Дайте им следната инструкция: „Моля да измислите 30 различни начина, с които можете да спрете насилието над деца във вашето училище. Имате 5 минути, за да ги измислите и да ги запишете на малките листчета пред вас. Моля да запишете всяка идея на ново листче.“ Насърчете децата да търсят най-различни алтернативи и дори странни хрумки. Дайте време от 5 минути всяка група да ги прочете и ги залепете на голям постер. Накрая обединете тези, които си съвпадат и пребройте всички различни идеи. Това е резултатът на групата. От тези идеи може да отделите още 5 минути, за да ги разделите в две колони: първа колона „полezni и възможни“; втора колона „опасни и невъзможни“.

Бележки на водещия:

Пригответе предварително листчета и химикали за играта, както и голям постер, на който да се залепят всички листчета.

Дейност 5: Представяне от водещите на книгата „Аз и моето тяло“- дискусия

- **Цел:** Да формират убеждението, че техните тела принадлежат само и единствено на тях самите, да създадат у тях умения да отказват неприятни контакти и да оценяват постъпките си в конкретни ситуации.

- **Инструкция:**

Децата да бъдат подтикнати да говорят за своето тяло, за да затвърдят убежденията си, че то им принадлежи и е неприкосновено. Дискусията да се насочи в подкрепа на отказа да споделят тялото си, когато не желаят това, както и да намерят думите, с които да се противопоставят на неприятните контакти, защото често децата не владеят необходимите думи, за да говорят за неприятните контакти. Затова е важно да се създаде контакт и атмосфера на доверие в групата.

Бележки към водещия:

Ползвайте следните помощни материали: „Това си е моето тяло“, автор: Лори Фрийман.

Дейност 6: Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Какъв цвят съм?“

- **Цел:** Обратна връзка на сесията, да се провери какво е настроението на участниците, полезното за тях и съществуващите трудности. Затваряне на групата.

- **Инструкция:**

На децата се раздават същите листчета в основните 5 цвята, както в началото на сесията, като всяко от тях трябва да избере цвята, който най-добре отговаря неговото настроение. Водещият обобщава настроението в групата в края на сесията и прави връзка с това в началото ѝ.

Приложение № 5

Казуси за разпечатване

Казус 9. Историята на момичето Мими

Мими е на 12 години и обича да танцува. Заедно със своя приятелка те се записват на курс по танци. Всичко върви добре, напредват бързо и лесно. Учителят по танци е мил и внимателен с тях. Един ден той извиква Мими при себе си в неговия кабинет и започва да ѝ говори мили думи, започва да докосва различни интимни части на тялото ѝ. Мими е много изненадана и объркана от това поведение на учителя. Не знае как да постъпи.

Въпроси:

1. Според вас как се е почувствала Мими от тази случка? Мислите ли, че тя ще сподели това с някой друг? Дайте своите аргументи.
2. Вие, ако сте на мястото на Мими, какво мислите, че ще направите? Помогнете на Мими да вземе правилно решение.
3. Как според вас се нарича постъпката, която е на учителя по танци на Мими?
4. Какво мислите, че може да се направи, за да предпазите децата във вашето училище и да не им се случват подобни ситуации?

Казус 10. Историята на Мина

Мина е на 11 години, но вече изглежда като по-голяма. Момчетата от по-горните класове започва да я заглеждат и да ѝ говорят любовни думи относно нейното тяло. Веднъж момче от 8 клас пресреща Мина в дъното на коридора близо до стълбите, където няма никой, и започва да докосва интимните части на тялото ѝ. Мина е объркана от това поведение на големия ученик. Не знае как да постъпи.

Въпроси:

1. Според вас как се е почувствала Мина от тази случка? Мислите ли, че тя ще сподели това с някой друг? Дайте своите аргументи.
2. Вие, ако сте на мястото на Мина, какво мислите, че ще направите? Помогнете на Мина да вземе правилно решение.
3. Как според вас се нарича постъпката, която е на този ученик от 9 клас?
4. Какво мислите, че може да се направи, за да предпазите децата във вашето училище и да не им се случват подобни ситуации?

Сесия 6. Интимност и сексуалност – подходящо и неподходящо поведение

ЦЕЛ:

- Да се въведат в темата за сексуалната култура.
- Да се изградят умения за различаване на понятията любов, интимност, секс, сексуалност.
- Информирание на децата, с цел повишаване на тяхната култура и формиране на умения за разпознаване и превенция на сексуалното насилие.
- Сензитивиране на децата по отношение на престъпния характер на деянието.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Упражнение „Връщане на лентата“	5 мин.
2.	Игра „Смяна на местата по общ признак“	15 мин.
3.	Работа в две групи по казус – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия	30 мин.
4.	Игра „Помощ за Тошко“	30 мин.
5.	Приключване на сесията с играта „Импулс“	10 мин.
	<i>Общо</i>	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията

- **Цел:** Участниците да си припомнят важните изводи от предните сесии, обобщение изписване на постер **какви са видовете насилие**.

- **Инструкция:**

Всеки един от участниците споделя какво му е направило впечатление от предходните сесии, дали е имало ситуация, която е наподобявала някоя от разглежданите в казусите, имало ли е нещо, за което е продължил да мисли или е останало неизказано.

На постер се извеждат видовете насилие, по които е работено в предходните сесии. Може да се допълва до края на програмата.

Бележка към водещия:

Постерът да се пази, защото е предвидено да се ползва в последната заключителна сесия.

Дейност 2: Игра „Смяна на местата по общ признак“

- **Цел:** Игра за групова динамика.

- **Инструкция:**

Участниците в групата се събират в кръг. Един от тях застава в средата и за него няма стол. Той трябва да даде инструкция на останалите „Нека да си сменят местата, всички, които....“ (например – имат черни обувки, носят очила, имат черна коса и т.н.). Всички, отговарящи на този общ признак, трябва да си разменят местата, като този, който не успее да седне, задава следващия общ признак.

Дейност 3: Работа в две групи по казус – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия

- **Цел:**

Да се въведат в темата за сексуалната култура.

Да се изградят умения за различаване на понятията любов, интимност, секс, сексуалност.

Информиране на децата, с цел повишаване на тяхната култура и формиране на умения за разпознаване и превенция на сексуалното насилие.

- **Инструкция:** Децата се разделят в две или три групи, според броя им. Работят по следните казуси и въпросите под тях.

Казус 11. Историята на момчето Тошко

Тошко е на 11 години и е много контактен. Често обичал да се разхожда след училище сам из квартала близо до училищния двор. Един следобед по-големи момчета от неговото училище го поканили в един гараж, за да види специална камера. Тошко имал възможност да я подържи и дори да снима с нея. По-късно момчетата го накарвали да си сваля дрехите и го снимали с камерата, докато е гол. Тошко бил толкова объркан, че не знаел как да реагира. Чувствал се много засрамен и унижен. Момчетата го заплашили да не казва на никой, иначе цялото училище ще види голите му снимки.

Въпроси:

1. Според вас как се е почувствал Тошко от тази случка? Мислите ли, че той ще сподели това с някой друг? Дайте своите аргументи.
2. Според вас как се нарича постъпката на по-големите момчета от училището на Тошко?
3. Чувствате ли се в безопасност във вашето училище и около него? Дайте аргументи защо мислите така.

Казус 12. Историята на Мина

Мина е на 11 години, но вече изглежда като по-голяма. Момчетата от по-горните класове започва да я заглеждат и да ѝ говорят любовни думи относно нейното тяло. Веднъж момче от 8 клас пресреща Мина в дъното на коридора близо до стълбите, където няма никой, и започва да докосва интимните части на тялото ѝ. Мина е объркана от това поведение на големия ученик. Не знае как да постъпи.

Въпроси:

1. Според вас как се е почувствала Мина от тази случка? Мислите ли, че тя ще сподели това с някой друг? Дайте своите аргументи.
2. Вие, ако сте на мястото на Мина, какво мислите, че ще направите? Помогнете на Мина да вземе правилно решение.
3. Как според вас се нарича постъпката, която е на този ученик от 9 клас?
4. Какво мислите, че може да се направи, за да предпазите децата във вашето училище и да не им се случват подобни ситуации?

Всяка от групите определя ръководител, който представя казуса и работата по него. Следва дискусия по въпросите, поставени от казусите в общата група.

Обобщение от водещия (изводи от казуса):

- Постъпката на тези момчета се определя от закона като нарушение. Такъв тип фотография не е позволена от закона и се наказва.
- В такива ситуации много често изпитваме срам, смущение и се чувстваме объркани. Не очакваме от хората да постъпва така с нас. Понякога мислим, че ние сме виновни, за да постъпят така с нас и това ни кара да се чувстваме още по-зле. Възможно е дори да ни заплашат, за да ни накарат да запазим тайната за случилото се, както момчетата заплашиха Тошко. Това може да ви накара да изпитате още по-голям страх, да се чувствате още по-уплашени и объркани. Такива са и чувствата, които Тошко изпитва, затова е важно да спделите случилото се с възрастен, на който имаме пълно доверие.
- Знай, че постъпки като тази на големите момчета, които срещнали Тошко, се определят от закона като престъпление срещу деца и се наказват строго. Никой не може да ни кара да се събличаме и да снима частите на нашето тяло, особено когато сме деца.
- **Запомни:** Важно е да потърсим помощ, защото така ще предпазим себе си и дори още други деца от подобни постъпки!

Дейност 4: Ролева игра „Да помогнем на Тошко“

- **Цел:** Играта има за цел да помогне на децата да затвърдят своите познания и да развие техните умения за търсене на помощ и реакция в ситуации на насилие към тях в училище или около района на училището.

- **Инструкция:**

Помолете децата да предложат бързо отговор на въпроса: „Ако Тошко се обърне за помощ към вас, какво ще му препоръчате да направи?“ Запишете техните отговори, без да ги коментирате. Обобщете казаното. Предложете на децата да разиграете варианти на помощ за Тошко. Предварително пригответе 3 листчета със следните инструкции:

1. Разиграйте разговор между Тошко и неговия родител, на който Тошко ще сподели какво му се е случило.
2. Разиграйте разговор между Тошко и негов най-добър приятел, на който Тошко споделя какво му се е случило.
3. Разиграйте разговор между Тошко и служител на тел. линия 112, където Тошко се обажда, за да потърси съвет какво да направи.

Бележки към водещия:

Ако децата подадат и друга интересна ситуация, може да я добавите към изброените по-горе или да замените някоя от тях с посочените от децата. При разиграване на ролевите игри, дайте инструкции на децата, които ще пресъздават ситуацията.

Дейност 5: Приключване на сесията с играта „Импулс“

- **Цел:** Игра за снемане на напрежението и релаксация в края на сесията. Затваряне на групата

- **Инструкция:**

Всички участници са прави и хванати за ръце в кръг. Единия от водещите пуска „сигнал“ незабележано от групата. Стиска ръката на стоящия до него участник. Той предава на следващия и така, докато сигнала стигне го източника си. Като сигнали могат да служат пристисвания като от морзовата азбука – три бавни, две бързи и едно бавно и т.н. Прави се, докато трасето заработи добре, но не повече от 4- 5 пъти.

Сесия 7. Безопасност в интернет – възможно ли е това?

ЦЕЛ:

- Децата да научат основните опасности, с които могат да се сблъскат в мрежата.
- Превенция на физическо посегателство в резултат на контакт с непознати в Интернет.
- Децата да са наясно с тези рискове и да са подготвени, че в никакъв случай не трябва да дават лични данни – имена, телефон, адрес и училище.
- Да са запознати, че някои хора могат да се представят за съвсем други.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Колаж на тема „Интернет“	20 мин.
2.	Работа в две групи по казус – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия	25 мин.
3.	Презентация на водещия на тема „Безопасен интернет“	15 мин.
4.	Игра „Писмо до Лили“	20 мин.
5.	Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Слон, заек, палма?“	10 мин.
	<i>Общо</i>	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията

- **Цел:** Да се подготвят участниците и да се изследват нагласите им спрямо предстоящата тема за работа.
- **Инструкция:** На участниците в групите им се подава темата на колажа – „Интернет“. Те имат за задача от изрязани картинки и букви, фрази да представят интерпретация за това, **какво за тях е приятелството**. Снимките се залепват върху хартия за апликиране. Могат да използват флумастри, с които да дорисуват или допълват колажа, който са изработили. След изготвянето на колажа групите представят своята работа в голяма група. Следва дискусия на тема „Интернет“ с цел изразяване на чувства и нагласи по непр provокативен за участниците начин.

Дейност 2: Работа в две групи по казус – представяне на работата на групите, дискусия и обобщение от водещия

- **Цел:** Информиране на децата, с цел повишаване на тяхната култура и формиране на умения за разпознаване и превенция на злоупотреби, на които могат да станат жертва в интернет

- **Инструкция:**

Децата се разделят в две или три групи, според броя им. Работят по следния казус и въпросите под него.

Казус 12. Историята на момичето Лили

Лили е на 12 години, но се е регистрирало във фейсбук като момиче на 16 години. Тя много обича да търси запознанства в интернет. Един ден тя получила покана за чат от Пешо и така се запознали по интернет. Той казал, че е на нейната възраст и си търси гадже. По-късно се оказало, че той бил много по-възрастен и искал да се срещне с нея с интимни намерения.

Въпроси:

1. Според вас Лили ще отиде на тази среща – да, защо; не, защо? Дайте своите аргументи.
2. Познавате ли момче или момиче, на което да му се е случвало нещо такова? Дайте пример. Случвала ли ви се е подобна ситуация или друг неприятна ситуация през интернет, какво направихте и защо?
3. Според вас как се нарича постъпката на този мъж? А постъпката на Лили?
4. Какъв съвет ще дадете на Лили?

Всяка от групите определя ръководител, който представя казуса и работата по него. Следва дискусия по въпросите, поставени от казусите в общата група.

Бележки към водещия за провеждане на общата дискусия:

- Тази постъпка на мъжа от интернет се нарича „гроуминг“, т.е. въвличане през интернет в извършване на незаконни действия с деца. Забранено е възрастните хора да подмамват деца за сексуални действия и като цяло законът забранява деца да бъдат подмамвани срещу пари или други подаръци за любовни игри или други сексуални действия.
- Водете дискусията за етиката в интернет посланията: обидните думи и послания в интернет, които децата – обикновено от един клас и в едно училище, използват едно срещу друго.
- Водете дискусията към начина, по който детето възприема другите в интернет и как общува с тях.
- Насочете дискусията към доверието и споделянето между детето и родителя, ако се почувства застрашено от нещо.
- Поговорете за телефонния тормоз в училище – през изпращане на обидни думи; снимки и др.

Дейност 3: Презентация на водещия на тема „Безопасен интернет“

- **Цел:** Децата да бъдат запознати с основните опасности в интернет, да разпознават възможно насилие върху тях от съученици, както и да придобият познание за безопасно поведение в интернет.

• **Инструкция:**

виж материал за водещия в приложение № 7.

Допълнителни материали може да ползвате от „Наръчник за родители – 10 мита за страшния интернет“, издаден от Асоциация „Родители“.

Дейност 4: Игра „Писмо до Лили“

- **Цел:** Да подобри уменията на децата да си помагат едно на друго и да затвърждават полезни съвети за безопасен интернет.

• **Инструкция:**

Разделете децата в групи по двама на случаен принцип и ги помолете да напишат писмо до Лили, в което да ѝ обяснят как да постъпи и за какво да внимава, като ползва интернет. Нека след това да украсят писмото и да го представят пред групата. Насърчете ги писмото да бъде кратко с 2-3 съвета към нея. Време за работа: 10 минути за изработване и за представяне пред групата още 10 мин.

Дейност 5: Приключване на сесията и даване на обратна връзка с играта „Слон, заек, палма“

- **Цел:** Да подобри работата в екип и комуникацията между членовете му. Трениране на концентрацията и вниманието. Може да се включи за разтоварване и развеселяване на групата.

- **Инструкция:**

Играчите, които са включени в играта се нареждат в кръг, избира се един участник който да застане по средата на кръга. Задачата му е да посочи човек от участниците наредени в кръг и да му каже коя от следните фигури да изпълни.

- **ПАЛМА:** Посоченият играч сключва ръце над главата си под формата на „къщичка“, а играчите които седят от лявата и дясната му страна, правят вълнообразни движения с ръце като имитират листата на палма.
- **ЗАЕК:** Посоченият играч прави с пръстите на ръцете си мустаците на заека а играчите от двете му страни му правят уши с два пръста.
- **СЛОН:** Посоченият участник прави с ръката си хобота на слона, а играчите от лявата и дясната му страна правят ушите на слона от полукръг долепен до главата на участника по средата.

Да се обясни на играчите, че:

- трябва да се стремят да изпълняват фигурите максимално бързо;
- който първи сгрещи или последен реагира при изпълнението на фигура от тройката участници, той трябва да влезе средата на кръга. След като влезе в средата на кръга, той посочва следващия играч, който трябва да изпълнява фигура.
- Правилата към играта да се обясняват на участниците, така че всички да виждат водещия.

Приложение № 7

Материал за водещия

Основни опасности

Най-страшното, което може да сполети един малчуган в мрежата, е физическо посегателство. За щастие това се случва много рядко, но последиците са тежки. Детето трябва да знае за този риск и да е обучено, че в никакъв случай не трябва да дава лични данни – имена, телефони, адрес, училище. Трябва да знае, че някои хора могат да се представят за съвсем други.

По-вероятно е в някой чат или форум, да налети на агресивни хора, на обиди и хулигански прояви. Често впрочем произхождащи от други малолетни. Не трябва да се притеснява да споделя и да иска съвет от вас.

Непременно ще се сблъска с материали на сексуална тематика, порнография и насилие.

Това изисква деликатните разговори да бъдат проведени малко по-рано, отколкото това се е правело преди време. Необходимо е представите за любов и секс да бъдат устойчиво свързани в съзнанието, преди порнографията да ги е обвързала с агресивни, животински, вулгарни и други отблъскващи и объркващи детето модели на поведение.

Ако откриете реклами на алкохол или цигари, които преднамерено са насочени към деца, вие можете и трябва да се оплачете.

Правила за безопасност

Родители и учители трябва да говорят с детето за възможните проблеми онлайн. И докато в училищата по понятни причини контролът е засилен, у дома нещата стоят по-различно. Родителите трябва да прекарват повече време заедно с детето пред компютъра. Нека то им покаже любимите си места в мрежата.

Домашният компютър не трябва да се оставя в спалнята на детето. По-добре да е на място, където родителите имат пряк зрителен контрол.

Родителите трябва да бъдат запознати с възможните програмни решения за защита и от сайтовете, специално предназначени за ползване от деца, без да разчитат 100% на тях.

Родителите да създават заедно с децата си пощенските акаунти и абонаментите за различни сайтове и форуми, които малките посещават. Така ще знаят къде сърфират, ще могат да регулират личните им данни и да знаят паролите, за да проверяват от време на време кореспонденцията им.

Важно: на детето трябва да се показват полезни сайтове и програми. То трябва да разбере, че стаите за чат не са всичко. Така детето ще има по-голям респект и доверие в знанията на родители и учители.

Трябва да бъде ясно, че детето не е отговорно за нещата, които пристигат в пощата му, които намира в Интернет, както и за поведението на хората там. У него трябва да се възпита правилното отношение и реакция. Не на срам и ужас, а на спокойно и съзнателно отрицание и избягване.

Няколко прости правила, които детето трябва да спазва и да знае, че с тях ще бъде сигурно:

- Никога да не приема срещи с познати от интернет, без знание на родител. При първа среща – задължително трябва да отиде с родител или друг близък възрастен.
- Да не качва свои снимки, да не дава имената си, адреса, училището или телефона.
- Да не отваря файлове от непознати източници.
- Да не отговаря на писма или съобщения, които са сексуално насочени, агресивни, вулгарни, обидни.
- Да не забравя, че всичко, което чете в Интернет, може да бъде лъжа.
- Да се обръща към родителите всеки път, когато нещо или някой в мрежата го притесни.

Сесия 8. Време за инвестиции – обобщаваща сесия

ЦЕЛ:

Приключване на групата и обобщение на опита на всички участници. Сесията е насочена главно към изваждане на групата от работен режим, да се отдели време за раздяла с групата и водещите. Да се отдели време за почерпка, за бъдещи желания и нагласи на участниците.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Игра „Летище“	15 мин.
2.	Преглед и допълване на постера, касаещ видовете насилие. Работа в три групи по разиграване на казус, дискусия и обратни връзки от роли	10 мин.
3.	Игра „Инвеститор“	35 мин.
4.	Игра за затваряне на групата	15 мин.
5.	Приключване на сесията и почерпка	15 мин.
	Общо	90 мин.

Дейност 1: Откриване на сесията

- **Цел:** Доверие, между участниците в групата; чувство за ориентиране в пространството; координацията и съобразителност.

- **Инструкция :**

Водещият на играта предварително определя периметъра игралното поле. Участниците се разделят на 2 отбора и се нареждат в редица, лице срещу лице в двата срещуположни края на игралното поле.

Водещият обяснява правилата на играта, като въвежда участниците с кратка история:

„Сега ще се пренесем на летище „Хийтроу“ в Лондон, където постоянно кацат и излитат самолети. Вие, участници, ще влезете в ролята на диспечъри и самолети. Самолетите трябва да бъдат със затворени очи и да слушат, командите (гласа) на своя диспечър, който се обръща по име към своя самолет. Чрез команди и упътвания, всеки диспечер трябва да преведе своя самолет през препятствията на игралното поле безопасно и бързо. Първият пристигнал самолет е победител в играта. След финиширането и на последния участник, ролите на самолет и диспечър се разменят и се повтаря играта.“

Дейност 2: Преглед и допълване на постера, касаещ видовете насилие.

Цел:

Всеки един от участниците споделя какво му е направило впечатление от предходните сесии, дали е имало ситуация, която е наподобявала някоя от разглежданите в казусите, имало ли е нещо, за което е продължил да мисли или е останало неизказано.

Допълва се постера с изписаните видове насилие по време на груповата работа.

Инструкция :

Разделяне на участниците на три малки групи. На всяка група се дава инструкция да разгледа постера и да си избере един от **видовете насилие**, който да разиграят под формата на ролева игра. Ако децата не съумеят да измислят ситуация, в която да бъде представена някоя от разглежданите форми на

насилие, водещите може да им предоставят някои от казусите.

След представянето на всяка една от групите следва дискусия в голяма група и обратни връзки от ролите, като акцентът е върху преживяванията от роля.

Следва обобщение от водещите през чувствата, които участниците са изпитали като насилници и жертви.

Дейност 3: Игра „Инвеститор“

- **Цел:** Да се подкрепи мисленето на децата в посока на измисляне на идеи за проекти, както и умения за мислене и презентиране.

- **Инструкция:** Помолете децата да се разделят на две групи:

Първа група са инвеститори (хората, които имат парите и искат да ги инвестират в нещо добро и предприемчиво);

Втора група са бенефициенти (тези, които предлагат идеите, които искат да бъдат финансирани).

Помолете децата от втората група да разгледат всички натрупани идеи до тук за това какво може да се направи, за да бъде тяхното училище по-сигурно място за децата, и да си изберат пет идеи, които искат да бъдат финансирани. След това да се подготвят да ги защитят пред инвеститорите, т.е. да направят списък към всяка идея какви са нейните силни и слаби страни. Водещият ще трябва да помага на децата.

През това време другият водещ работи с първата група на инвеститорите, които трябва да изработят за тях самите критерии, по които ще вземат решение коя идея ще отхвърлят и коя ще финансират. Водещият трябва да им помогне с примерни критерии: полезна е за много деца; реалистична е, т.е. постигането ѝ зависи от хората, които са там или в училище; не е безумно скъпа; и т.н.

Времето за подготовка на двете групи не трябва да надхвърля 10 минути. Времето за дебати около 20 мин. и накрая взимане на крайно решение (кое ще е номинираното идейно предложение) и обратна връзка 5 мин.

Дейност 4: Игра за затваряне на групата

- **Цел:** Да се помогне на групата да излезе от работен режим.

- **Инструкция :**

Подготвя се голям постер като всеки от участниците е поканен да остави нещо от себе си върху него, например – отпечатък от ръка, от крак, или друг символ, който може да се свърже с него. Групата има за задача да измисли фон на постера, може да е дърво, къща, лодка и т.н. и да даде име на постера и на групата.

Бележка към водещия:

Да се предвиди почерпка за приключването на обучението.

3. Допълнителни рисувателни игри, предназначени за децата от малките групи

1. „Предаване на групова картина“

Материали: пастели, флумастери, водни бои, хартия за рисуване

Инструкция:

Пособията за рисуване се поставят в средата, за да могат всички участници да ги ползват. На всеки участник се раздава по един лист хартия. Може да се избере групова тема или да се рисува спонтанно. Всеки рисува върху собствения си лист хартия в продължение на две или три минути и след това водещият на групата казва „Предай“ и всеки участник подава на всеки в дясно своя лист. Всички рисуват на листа, който им е бил подаден, и процесът продължава по същия начин, докато всеки е имал възможността да рисува върху рисунката на всички останали. Предаването завършва, когато участниците в групата получат обратно рисунката, която те са започнали, съдържаща уникалните щрихи и символи на всички други участници. При по-голяма група, участниците може да ги разделите на две по-малки групи.

Дискусия/цел:

Участниците в групата ще дискутират какви чувства са изпитали към промяната и добавките към първоначалната им рисунка.

Децата да бъдат насърчени да споделят собствения си принос към всяка рисунка.

Може да бъде изследвана темата за общността, сплотяването и грижата.

2. „Нарисувай гняв“

Инструкция:

На децата в групата се казва думата „гняв“, а те трябва да нарисуват гнева (как изглежда, или как се чувстват), използвайки форми, линии и цветове. Допълнително могат да нарисуват ситуации, в които са се чувствали гневни.

Дискусия/цели:

Дискусията може да се фокусира върху това как различните хора изразяват гнева си и върху методите за контролирането му.

3. „Нарисувай подарък за друг участник от групата“

Инструкция: На всеки участник от групата се дава листче с името на друг участник. Помолете децата да нарисуват подарък за детето чието име им се е паднало. Подаръкът може да е предмет, като кола или може да е желание, или положителна мисъл, като добро здраве, повече енергия и т.н.

Дискусия/цели:

Децата обсъждат значимостта на подаръците. Може да бъде водена към дискусия за желанията, нуждите и копнежите на клиентите. Фокусът може да е върху методи за справяне с проблеми според темата на програмата.

4. „Измислете групова почивка“

Инструкция: нека децата да решат, къде биха искали да отидат на почивка. Трябва да решат в кой град, щат, държава и т.н. да посетят, как да стигнат до там (кола, влак, самолет и т.н.) колко ще струва

почивката, къде ще отседнат (хотел, мотел и т.н.) и колко дълго време ще прекарат там. Трябва да решат какво ще правят по време на почивката (разглеждане на забележителности и т.н.).

Дискусия/цели:

Дискусията включва разглеждане на рисунката и как тя представя груповата почивка. Целите включват подобряване на общуването, комуникацията и умения за решаване на проблеми. Фокусът е към привикване за работа в екип.

Източник: „Практическа атр терапия“ – Сюзън И. Бакълтър – Център за психосоциална подкрепа.

Акценти от практиката в училищата

„Как да подготвим наш проект“

**Програма за съвместно обучение на деца и възрастни
за подготовка на проектопредложение**

Гая Савчева, Николина Ангелова

1. Въведение в програмата

Програмата е проведена за първи път пилотно в четирите училища като част от по-голямата програма „Моят проект за училище“, представена в първата част на наръчника. Програмата стъпва върху разбирането, че *неналичието на насилие само по себе си не е достатъчно, за да бъдат образователните институции по-сигурно, приятно и развиващо интересите и личността на децата място*. Недоброто функциониране на училищната общност може да създаде предпоставки за „лоши отношения“ между деца и деца, деца и възрастни, възрастни и възрастни.

Ако учителите, родителите и децата *заедно* решават как да изглежда общността на училището и се договарят за правилата, отношенията в училище могат да бъдат „по-добри“. Затова под добро отношение се има предвид *създаването на среда, която стимулира развитието на детската личност и включването на децата* във вземането на важни за техния живот решения.

Програмата може да се използва, за да подкрепи съвместното взимане на решения и да даде на децата конкретни умения, чрез които могат да планират и реализират свои идеи.

За кого е предназначена програмата?

Тази програма е предназначена за ученици в начална степен (3 – 4 клас и 5-7 клас), с цел да бъдат насърчени да разработят проект, който да подобри взаимоотношенията в класовете, между ученици, учители и родители, и да даде на децата възможност да осъществят свои идеи как училището може да се превърне в сигурна и приятна среда.

Програмата е разделена на отделни занятия. Предназначена е за използване от специалисти, които имат опит във воденето на групи, работата с деца и подготовката на проектопредложения. Може да се проведе от един външен на училището специалист заедно с втори водещ от училище (учител, психолог, педагогически съветник, ресурсен учител). Освен да участва в провеждането на програмата, вторият водещ ще има задача да координира изпълнението на проекта, който групата създаде.

Каква е целта на обучението?

Основната цел на програмата

- Да стимулира и развие потенциала на децата за разрешаване на проблеми като им даде насоки и умения да подготвят собствени проекти и да работят в група. Да създаде пространство на доверие и споделяне, в което деца, учители и родители работят заедно и в което е гарантирано правото на децата да участват във вземането на важни за техния живот решения.

Специфични цели на програмата

- Чрез използването на интерактивни методи да се предадат на децата умения за разпознаване на проблеми, касаещи тяхното ежедневие и отношения с другите, както и да намират начини да

се справят с тях; да развият умения да изразяват идеите си и да планират начини за тяхното осъществяване.

- Насърчаване на общуването между ученици, родители и учители в неформална и нейерархична среда, в която са равнопоставени участници.
- Изграждане на умения за работа в група и в екип, изслушване на различни мнения и идеи.

Какви умения формира програмата?

- Умения за споделяне и анализиране на проблеми, определяне на цели и изготвяне на стратегии за постигането им;
- Базови умения за структуриране на идеи за проектопредложения;
- Умения за работа в малки групи;
- Комуникативни умения.

В обучението са използвани игри, работа в малки групи, дискусии, мозъчни атаки, творчески задачи.

Необходими материали:

Разпечатани копия на Приложения 1, 2А и 2Б; флипчарт; цветни маркери; химикалки; тиксо; кастрони; цветни моливи и флумастери; линии за чертане; ножици; лепило; бели листа; няколко вида различни картончета (различни по цвят, дебелина, големина); копчета или други кръгли предмети; стари списания, вестници, гланцови хартии и др. материали за колаж.

Организация на сесиите – варианти за провеждане:

Програмата може да се проведе по различни начини, в зависимост от избора и възможностите на участниците да отделят време за това.

Сесия	Времетраене
I Сесия	220 мин.
II Сесия	260 мин.
III Сесия	240 мин.
IV Сесия	240 мин.

Първи вариант:

2 цели дни, по 2 сесии на ден, с обедна почивка между тях (общо 8 астрономически часа всеки ден, включително паузите). При този вариант програмата може да се проведе изнесено.

Втори вариант:

4 сесии, проведени в 4 отделни дни.

Трети вариант:

Между 8 и 10 сесии, проведени в рамките на между 8 и 10 седмици.

Общи инструкции за провеждане на програмата:

Независимо от избраната структура на работа, хубаво е някои сесии да се проведат в рамките на един и същи ден, за да се запази логическата връзка между отделните дейности и да не се загуби динамиката на работа, например дейности 1, 2 и 3 от Сесия 2 („Построяване на мост“) или дейности 2 и 3 от Сесия 3 („Специфични цели – творческа задача и дискусия“). Дейност 4 от Сесия 2, би могла да се проведе

отделно и да продължи по-дълго от предвиденото, ако групата има нужда от по-дълга дискусия. Различните организации на работа имат своите предимства. От една страна интензивната работа, в рамките на два дни, позволява по-голямо фокусиране върху задачата, но провеждането на повече сесии (8-10) може да помогне на групата по-добре да обмисли своите идеи и начините за осъществяването им.

Ако сесиите се провеждат продължително във времето, всяка сесия започва с измерване на настроението или игра и приключва с обобщение и търсене на обратна връзка от групата.

Състав на групата:

Програмата е подходяща за работа с групи от 12 до максимум 15 участници: 8 (10) деца, 2 родители, 2 учители. Децата могат да бъдат от различни класове.

2. Метод на работа: материал за обучители, родители и учители

Представените в обучението стъпки за разработване на проект са изведени от т.н. метод GOPP – Goal Oriented Project Planning или Целево ориентирано проектно планиране.

От организационна гледна точка, този тип планиране предвижда участието на ограничен брой лица и може да продължи един или повече дни. Използват се различни техники, които да улеснят събирането и визуализирането на идеи, анализа на проблеми и намирането на решения за тях. Планирането следва конкретна схема, която изглежда по следния начин:

- 1) Поставяне на основна цел.**
- 2) Определяне на специфични цели.**
- 3) Определяне на конкретни дейности за осъществяването им.**
- 4) Определяне на необходимите ресурси.**
- 5) Изготвяне на график и предвиждане на трудности.**

Към програмата е разработено Приложение 2, което помага на водещите да следват тази схема по време на груповата работа. Водещите могат да подпомагат работата си и чрез препратки към играта „Построяване на мост“ (Сесия 2), която илюстрира прилагането на тези стъпки.

Определяне на основна цел на проекта

Процесът на създаване на проект започва с идентифицирането на една Основна цел, която трябва да бъде изведена от важна за децата тема, по която да споделят свободно своите мисли и идеи. Тъй като работата с някои основни понятия и дефиниции може да бъде объркваща (особено в най-малките класове), са предложени интерактивни методи за дефинирането на тези понятия и тяхната илюстрация. Водещите трябва да съумеят да провокират децата и възрастните в групата да споделят важни за тях проблеми и подкрепят създаването на детски проекти, които да отговорят на въпроса „Какво трябва да се промени, за да се подобрят отношенията в училище, между деца, родители и учители?“. Основната цел на проектите е намирането на конкретни отговори на този въпрос и разрешаване на някои от споделените проблеми.

Препоръчително е след първата среща водещите и възрастните от групата да се срещнат с ръководството на училището и да обсъдят първите реакции на децата. След тази сесия възрастните ще имат първоначална изградена представа за нуждите и желанията на децата и ще могат да помислят какви са материалните възможности за реализирането на един проект. Може да се обсъдят възможностите за обособяване на ново пространство в училище; възможности за набиране на допълнителни средства или осигуряване на материали/оборудване; възможности за допълнително търсене на средства, включително чрез фондонабиране с участието на децата. Важно е възрастните да имат яснота по тези въпроси, за да откликнат адекватно на идеите на децата.

Определяне на специфични цели на проекта

Следващата стъпка в програмата е определяне на специфичните цели, или по-малките цели, които е необходимо да се постигнат, за да се допринесе за постигането на основната цел. С други думи, специфичните цели са конкретното съдържание на проекта. За да могат да поведат групата към избора на идея, водещите трябва да имат умение внимателно да слушат проблемите и предложенията на групата, да разберат какви нужди се крият зад техните думи. Определянето на специфичните цели е процес на споделяне, изслушване и съгласуване. Често нуждите на децата могат да са свързани с липсата на лично пространство за децата, възможности за забавление и игри, спорт, лоши отношения между малки и големи. В програмата са посочени няколко такива примера от училища. Родителите често отчитат, че не участват достатъчно в живота на децата в училище, програмата може да бъде инструмент това да се случи. Учителите и ръководството на училището от своя страна често са включени в различни проекти, обвързани с отчитане пред донори и институции и съставяне на документация. Работата по собствен проект може да е стимулираща и за екипа на училището.

Проблем при създаването на идеята може да е недоверието, че тя ще се реализира. Реална опасност това да не се случи може да е бюджетът. Възрастните трябва да съумеят да сложат рамка на някои нереалистични или твърде скъпи очаквания и да насочат идеите към промяна на училищния живот.

Определяне на конкретните дейности на проекта

Определянето на дейностите е частта, в която започва да се изготвя план за действие. Участниците заедно трябва да помислят за конкретните стъпки, които могат да предприемат, за да постигнат общата цел. Дейностите трябва да са така измислени, че изпълнението им да допринесе за постигане на основната цел. В тази сесия трябва да провокирате участниците да нарисуват с думи своята идея в нейната цялост, да обрисуват отделните стъпки, които е необходимо да направят при реализирането на проекта. Това ще им помогне да си дадат сметка за ангажимента, който поемат, и за реалните задачи и предизвикателства, с които ще се сблъскат, и затова е подходящо да се задават насочващи въпроси – как точно ще се случи, трябва ли да се предвиди нещо допълнително (други дейности), реалистично ли е да се справим, кой може да го направи?

Определяне на необходимите ресурси

За да се определи кои са необходимите ресурси задаваме въпроса „Какво ми е необходимо и кой може да ми помогне?“. Това са всички материални и нематериални средства, които имаме на разположение или които е необходимо да се набавят за изпълнението на дейностите. Предизвикателството в тази част от работата е да се постави акцент върху нематериалните ресурси, които ще са необходими за осъществяването на дейностите. Едновременно с финансовото обезпечаване на проекта е необходимо е да се помисли за всички онези ресурси, които групата, училището и училищната общност могат да използват – знания, умения, контакти, работа в екип, работа в мрежа, както и самата организация на работата.

В зависимост от идеята може да се помисли за включване на външни хора и ресурси, които могат и искат да помогнат. Някои проекти може да са насочени към свързване на училището с местната общност и ресурсите около училището – инфраструктури (спортни зали, площадки, читалища, дневни центрове, библиотеки, др.), институции, неправителствени организации.

Изготвяне на график и предвиждане на трудности

Изготвянето на график има за цел поставянето на времеви граници за изпълнението на дейностите и целите на проекта. Това помага на участниците да си изградят реална представа за необходимото време и дава завършен вид на структурата на проекта. Предложена е примерна таблица, в която най-общо се подреждат дейностите по седмици. Вместо таблицата може да се използва времева линия, на която да се отбележат важните моменти от проекта. Важно е планирането на времето да се разпише по някакъв начин, за да стане част от официалната договорка на групата.

В програмата се използват различни игри и творчески задачи. Те могат да бъдат адаптирани и променени.

Играта „Развален телефон“ от Сесия 2 служи за „разчупване на леда“, а играта „Музикални форми“ от Сесия 4 е за работа в малки групи. Другите две творчески задачи, „Изработване на колаж“ от Сесия 4 и „Построяване на мост“ от Сесия 2, предлагат техники за визуализация в прилагането на метода GORP с цел развиване на въображението и изобретателността на децата. Целта на изработването на колажи е чрез приложното изкуство да бъдат изразени идеи, които децата не биха изразили или по време на дискусия. Упражнението „Построяване на мост“ комбинира и двете функции – от една страна стимулира груповата работа, от друга страна е илюстрация на процеса на планиране.

В програмата са използвани още дискусии и мозъчни атаки.

3. Структура на програмата

Сесия 1

ЦЕЛ: Представяне на програмата, запознаване на участниците и работа по първите стъпки за съставяне на проект.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Откриване на сесията: Подготовка за работа Измерване на настроението в групата Изработване на правила на групата	50 мин.
	Пауза	20 мин.
2.	Представяне на същността и структурата на един проект (1)	60 мин.
	Пауза	30 мин.
3.	Определяне на Основната цел на проекта (1) Какво трябва да се промени в училище, за да се чувстват всички по-добре?	60 мин.
	Общо	220 мин

Необходими материали:

- Приложение 1;
- Приложение 2А/Б във формат А0;
- Флипчарт;
- Малки разноцветни листчета;
- Цветни маркери;
- Химикалки;
- Тиксо.

Дейност 1: Откриване на сесията

- **Цел:** Представяне на участниците и подготовка на групата за работната фаза.

- **Инструкция:**

Водещият започва с представяне на участниците в групата, като за тази цел може да използва игра: участниците се разделят на двойки и всеки един описва себе си с 5 изречения. След това всеки участник представя партньора си в двойката пред останалите. Водещият може да зададе основните параметри: „Казвам се...“, „На ... години съм.“, „Обичам да ... и в свободното си време ...“. След като е дал думата на всеки, водещият представя себе си и обяснява целта на срещата.

Ако всички в групата се познават помежду си може да се използва друга откриваща игра – всеки трябва да измисли дума, която свързва със себе си, и която започва с първата буква на името му.

След като всички кажат коя дума са избрали и обяснят защо, водещият обяснява на групата, че предстои да проведат поредица от срещи, по време на които всеки ще има възможност да поговори с останалите по важни за него теми и да изслуша идеите на другите. Постепенно по време на тези срещи групата трябва да измисли свой проект на тема „Как да направим училището по-приятно и сигурно място?“, деца и възрастни ще трябва да помислят какво искат да се промени в училище и как може да го направят заедно, така че всички да се чувстват по-добре.

Измерване на настроението на групата: Помолете всеки от групата да се опита да определи своето настроение и очакванията към предстоящата работа (какво мислят за идеята за създаване на такъв проект, представят ли си какво точно ще се случи, имат ли желания или опасения), като избере едно от предварително подготвените цветни листчета. След като участниците изберат своето листче, всеки трябва да сподели с групата защо е избрал този цвят. Важно е още в началото да се създаде споделена нагласа за същността на работата, водещите могат да запишат някои идеи и емоции на флипчарт и да направят кратко обобщение.

Ако настроението на групата е много наситено с отрицателни емоции и чувства, добре е да се загрее групата като използвате раздвижващи упражнения. Може да се използва упражнението „Групов масаж“, при което участниците се нареждат в кръг, поставят ръце върху раменете на предходния и по сигнал от водещия разтриват човека пред тях. След това отново по сигнал на водещия се обръщат на 180 °С и разтриват участника, който досега е бил зад тях. Упражнението приключва с изтръскване на ръцете.

Подготовката за работа завършва с изработване на **Правила за групова работа**. Ако участниците са по-пасивни, водещите могат да се предложат примерни правила:

- 1) Изслушваме се без да се прекъсваме.
- 2) Всички мнения и идеи са еднакво важни.
- 3) Без обиди.
- 4)

Дейност 2: Представяне на същността и структурата на един проект (1)

- **Цел:** Запознаване на децата с целта на обучението и неговото съдържание. Даване на определение на проект и представяне на структурата на един проект.

- **Инструкция:**

Използвайки записаните очаквания и желания на участниците, водещият се връща към целта на обучението – по време на срещите всички ще могат да споделят, играят и да се забавляват, да научат нови неща, които ще им помогнат да изпълнят свои желания. Всички ще работят заедно, за да създадат и реализират свой проект.

Даване на дефиниция за проект:

Водещите питат групата какво си представят, когато чуят думата „проект“, участвали ли са в проекти и какво определение биха дали. Отговорите се записват на флипчарт и след като всички, които имат желание, са говорили, водещият дава няколко определения:

- Замисъл за осъществяването на нещо; план. Можем да имаме много идеи и мечти, но за да се изпълнят ни е нужен план.

- За да осъществим своя идея, трябва хубаво да си представим какво искаме да постигнем и да изготвим план за действие – какво трябва да направим, какво трябва да знаем, кой може да ни помогне и какви трудности можем да срещнем.
- Проектът може да бъде начин за осъществяването на наша мечта; създаване на нещо важно за нас или хората около нас; разрешаване на важен проблем.

Водещите обясняват две от основните характеристики на един проект: изпълнява се за определен период от време (има начало и край) и е уникален по своята същност, като хората, които са го създали.

Водещият дава няколко допълнителни примера за проект, които добавя към предложените от децата:

- Построяването на Айфеловата кула в Париж някога е било проект и поддръжката ѝ почти 120 години по-късно също изисква планиране. С помощта на Приложение 1 обяснява, че за построяването на конструкцията е било необходимо да се направил детайлен строителен и архитектурен проект, така че да се изчислят всички необходими материали, да се изчисли цената на проекта, времето, необходимо за построяването, да се направят екипи от хора, които ще го направят.
- Организирането на училищен празник за Коледа или края на учебната година или организирането на някакво събитие по принцип е друг пример за проект. В този случай е необходимо да се избере място за събитието, да се планира цялата програма – кой ще участва и каква роля ще има, кой ще бъде поканен и как новината за събитието ще стигне до повече хора.
- Още един пример е разработване на групов проект по някой предмет в училище. Когато трябва да се представи доклад или да се изнесе урок пред останалите от класа, групата получава тема/задача, по която да работи, но трябва заедно да реши каква точно информация да представи, по какъв начин ще я подготви (презентация, разказ, снимки), как да се разпределят задачите в групата, какви са сроковете за изпълнението им.
- Построяването на сградата на училището също някога е било проект, а съдържанието на учебните предмети, всичко свързано с обучението и прекарването на свободното време на децата в училище, е обект на постоянно планиране и промяна от страна на възрастните (Министерство на образованието, директори, учители).
- Създаването на Конституция е пример за много голям и важен проект, чрез който се договарят правилата в една цяла държава. Попитайте децата знаят ли какво означава Конституция и обяснете, че това е най-важният закон на една страна, всички хора и институции трябва да се съобразяват на първо място с него. Това са основните правила, по които се определят всички останали закони. Конституцията на България, например казва, че всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права; всеки има право на образование; Конституцията казва също, че Президентът е държавния глава на Република България и се избира от гражданите, навършили 18 години, за срок от пет години.

Сесията приключва с обратна връзка. Участниците споделят впечатленията си.

Дейност 3: Определяне на Основната цел на проекта (1)

Какво трябва да се промени в училище, за да се чувстват всички по-добре?

- **Цел:** Даване на определение на „цел“.

Да се се провокират децата да споделят важни за тях проблеми, свързани с живота в училище, неща, които биха искали да променят, свои желания.

- **Инструкция:**

Извеждане на определение на цел. Извеждане на основна идея за проекта.

Водещият обяснява на децата, че за да се научат как да направят свой проект, до края на срещите ще поговорят върху важни и интересни за всички теми, за неща, които биха искали да направят и променят.

Реализирането на един проект винаги води до някаква промяна, чрез един проект ние имаме възможност да променяме ситуацията около себе си. Това може да се случи чрез създаването на някакъв материален продукт (като случая на Айфеловата кула) или чрез предаването на послания и емоции (като организирането на концерт или друго събитие). И в единия, и в другия случай, за да се случи тази промяна, трябва да знаем каква е целта на нашите усилия, какво искаме да постигнем. Каква е целта на един концерт? Целта е изпълнителите да предадат на публиката своите послания и емоции чрез своите произведения.

Целта на групата ще е да измисли идеи, които да помогнат отношенията в училище да станат по-добри и всички да се чувстват по-добре.

Водещият задава въпроса „Кое най-много ми харесва в училище и кое най-малко?“ и провокира дискусия в групата. Целта е да се изведат важни за децата проблеми от живота в училище, неща, които биха искали да подобрят или променят.

Възможно е децата да срещнат трудност при споделянето на проблеми. Водещите могат да зададат въпроса по различни начини: „Ако имаше магическа пръчка и можеше да промениш всяко нещо само с един размах, какво би променил/а?“.

Отговорите на всички участници се записват на флипчарт. Водещите обобщават записаното и допълват, че изброените проблеми и идеи са общи и важни за всички – за деца, учители и родители, защото ги засягат пряко. Затова и задачата на групата при следващата среща ще бъде да отговорят на въпроса „Как може децата, учителите и родителите заедно да направим училището по-приятно за всички?“. Това ще бъде основната цел на проекта, който трябва да разработят заедно. С други думи, целта на техния проект е да им помогне да разрешат някои от проблемите, за които споделят.

За да помогне на групата да реши какво иска да промени със своя проект, водещият дава задача на всички участници, която трябва да подготвят за следващата среща. Всички трябва да помислят и да напишат свое предложение за Конституция на училището, 10 основни правила, неща които според тях са важни да се случват или да ги има, за да се чувстват всички добре в училище. Предложенията може да отговарят на въпросите:

- Как искам да се отнасят с мен в тази група?
- Какво ме кара да се чувствам сигурно?
- Как се отнасяме един с други, така че да се разбираме?
- Как искам да се отнасят с мен в училище?
- Как аз трябва да се отнасям с другите?

Предложенията ще бъдат представени при следващата сесия и ще им помогне за следващата работа.

Бележка за водещия: В следващите сесии, за записване на отговорите се използва преварително отпечатано платно с човешко тяло в размер A0 (Приложение 2). Отговорите се записват върху гърба на човешкото тяло, а рисунката се разрязва на 5 части, които отговарят на нивата по схемата: основна цел, специфични цели, конкретни дейности, необходими ресурси, график за изпълнение на дейностите. След попълване на всички нива, лентите се съединяват и водещите показват рисунката от другата страна. Целта е след като се съединят отделните части от паното, които се добавят една по една, да се предаде посланието, че отделните части на един проект се допълват като частите на човешкото тяло.

Сесия 2

ЦЕЛ: Представяне на същността и структурата на един проект. Формулиране на основна цел на проекта.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Представяне на същността и структурата на един проект (2) Построяване на мост: правила	60 мин.
	Пауза	20 мин.
2.	Построяване на мост	60 мин.
	Пауза	30 мин.
3.	Обсъждане на работата и изводи	30 мин.
	Пауза	30 мин.
4.	Определяне на основната цел на проекта Какво искаме да променим, за да се чувстват всички добре в училище?	30 мин.
	Общо	220 мин.

Необходими материали (разпределени по равно за работа в 2 малки групи)

- линии за чертане;
- ножици;
- тиксо;
- няколко листа хартия;
- няколко вида различни картончета (различни по цвят, дебелина, големина);
- стари вестници;
- цветни моливи или флумастери;
- копчета, кламери, други малки предмети;
- пластмасово фолио;
- химикалки;

Дейност 1: Представяне на същността и структурата на един проект (2)

- **Цел:** Целта на упражнението е децата, с помощта на родители и учители, да създадат свой малък проект чрез игра.

Водещите откриват сесията, като питат участниците дали след предишната среща/сесия имат въпроси или нови идеи, които искат да споделят. Отговорите на групата се записват на флипчарт. Водещият предлага на групата да изиграе една игра, която ще помогне на всички да си представим какво означава да направиш твой проект.

Правила:

Децата, учителите и родителите ще работят заедно по осъществяването на една задача, един проект, при който водещите определят правилата, преди групата да реши заедно какъв ще бъде нейния собствен проект. Участниците се разделят в две групи и всяка от тях трябва всяка да построи половината на един мост. Целта на задачата е да се построи мост, който, след съединяването на двете половини, да

издържи тежестта на една химикалка. Двете групи трябва да работят разделени, в отделни помещения, и за да изпълнят задачата имат право да общуват посредством избрани от тях представители, по един за всяка група. Времето за работа е един астрономически час, а през това време двамата представители могат да се срещнат общо три пъти, в договорен от тях момент. По време на тези срещи ще трябва да обменят информацията, която им е необходима. Групите могат да използват вестници, картони, тиксо, кламери, копчета, пластмасово фолио.

За да изпълнят задачата правилно, групите трябва да следват определени стъпки. Водещият дава инструкции за изпълнение на задачата и по този начин въвежда няколко основни понятия и извежда рамка за работа, която може да се използва при планирането и реализирането на всеки проект. Следните стъпки се записват на флипчарт.

1. Основна цел

Основната цел на проекта е големият резултат, който искаме да постигнем. В нашия случай, това е построяването на мост, който издържа тежестта на една химикалка.

2. Специфични цели

Специфичните цели са тези по-малки цели, които трябва да постигнем и без които не е възможно да постигнем основната си цел. В случая, специфичната цел на проекта е двете групи да построят две отделни половини на моста, които в последствие да се съединят.

3. Дейности

Дейностите на проекта са конкретните малки стъпки, които групата трябва да изпълни, за да изпълни задачите. Какви трябва да бъдат отделните етапи от построяването на моста? Всеки отбор трябва да измисли как ще изглежда моста (с какви материали, колко ще е висок, широк...); да сподели и обсъди своя план с другата група, така че двете половини да си приличат и да могат да се съединят; да построи половината мост с материалите, които има на разположение; да обсъди работата си с другата група и да направи промени, ако има нужда; последната стъпка е съединяване на двете половини.

4. Ресурси

Ресурсите са всички материали, които имаме на разположение, за да изпълним задачата. Ресурсите могат да бъдат както материални, така и неща, които не можем да пипнем, но също толкова важни. За изпълнението на конкретната задача е много важно как групите ще договорят изпълнението на задачата, така че двете половини да могат да се съединят. Отборите няма да виждат едни други своята работа и единствения начин да се договорят ще бъде по време на срещите на двамата представители. Важно е какво те ще си кажат по време на тези срещи, каква информация ще споделят и как ще се разберат. Доброто общуване е много важен ресурс за изпълнение на задачата.

5. Трудности

При изпълнението на всеки проект възникват трудности, някои от тях можем да предвидим, други се появяват по време на работа без да сме помислили за тях предварително. Например, може да се окаже, че материалите, които имаме, не са достатъчни за да изпълним проекта, който сме намислили. В такъв случай е необходимо да използваме въображението си, за да направим промени, и да договорим тези промени с останалите.

6. График

При изпълнението на всеки проект има начало и край. Трябва да преценим колко време имаме и да си разпределим задачите, за да постигнем целта. В случая групата има един час за работа, като представителите на всяка група се срещат веднъж 20 минути след началото на работата и още два пъти по тяхно договаряне. Групите трябва да планират времето си между тези срещи.

Групата излиза в почивка, преди да започне работа по моста.

Дейност 2: Построяване на мост

Групите се разделят в две отделни помещения и водещите засичат 60 мин. Водещите наблюдават работата и могат да дават насоки, така че да помогнат да се изпълни задачата.

Дейност 3: Обсъждане на работата и изводи

След изтичане на времето двете половини на моста се съединяват. Водещият помага при съединяването, така че да паснат и да издържат тежестта на химикалката. Всяка група трябва да избере един представител, който да разкаже как е протекла работата, да сподели стъпките, по които са работили и какви трудности са срещнали. Водещите правят препратки между предварително записаните стъпки и начина на работа на двата отбора.

Дейност 4: Определяне на основната цел на проекта

Какво искаме да променим, за да се чувстват всички добре в училище?

- **Цел:** Договаряне на основната цел на проекта: Как да се превърне училището в по-сигурно и приятно за всички място?

- **Инструкции**

След приключване на почивката водещите питат участниците дали задачата им е била приятна и казват, че сега предстои да започнат работа по техния проект. Водещият закача на стената първата лента от паното – Приложение 2, и записва върху нея основната цел.

На първо място участниците трябва да помислят какво разбират под това всички да се чувстват по-добре в училище. Водещият прави връзка с предишната сесия и кани тези, които имат желание, да представят своята идея за Конституция на училището. Някои предложения се записват на флипчарт „Как да стане училището да стане по-приятно и сигурно място?“.

Водещият се опитва да обедини и обобщи записаните принципи с конкретните предложения от сесия 1 (какво би променил в училище, ако имаше магическа пръчка?) и да доведе групата до споделено разбиране за общата цел на проекта.

При прилагането на програмата някои от общите проблеми, които извеждат водещите, може да са свързани с липсата на свободно време и възможности за разтоварване и забавление, възможностите за спорт, липса на разчупени пространства, които децата усещат като „свои“, агресията между по-малки и големи, заяждането между връстници. Необходимо е водещите да усетят какво обединява споделеното от участниците и да направят обобщение на общата цел на проекта.

Предстои групата заедно да помисли как тази обща цел може да се изпълни в техните класове или в тяхното училище.

Дейност 5: Приключване на сесията с игра „Стражари и апаша“

- **Инструкции**

Играта се играе от нечетен брой участници. Групата застава в кръг, като половината участници сядат на столове, а останалите застават прави зад гърбовете им. Седналите са апашите, а изправените – стражари. Столът пред един от стражарите е празен, неговата цел е да „открадне“ някой от апашите. Това се случва чрез намигване към апаша. Ако неговият стражар види намигването и го докосне навреме, апашът остава на мястото си. В противен случай трябва да стане и да се премести на празния стол, пред стражаря, който го е „откраднал“.

Сесия 3

ЦЕЛ: Определяне на специфичните цели и дейностите на проекта

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Игра: „Развален телефон“	10 мин.
2.	Определяне на специфичните цели (1) – творческа задача	60 мин.
	Пауза	20 мин.
3.	Определяне на специфичните цели (2) – дискусия	60 мин.
	Пауза	20 мин.
	Определяне на дейностите на проекта	60 мин.
	Игра: „Прегръдка“	10 мин.
	Общо	240 мин.

Необходими материали: (в допълнение към материалите от Сесия 2)

- По един катастрон за всяка малка група (3 или 4);
- Цветни моливи и флумастери;
- Флипчарт;
- Цветни маркери;
- Химикалки;
- Тиксо.

Дейност 1: Игра „Развален телефон“

- **Цел:** Загриване на групата

- **Инструкции**

Деца сядат в редица едно до друго. Може водещият да започне играта, като подаде дума на първото дете в редицата, прошепвайки я на ухото му. Детето предава думата на следващото в редицата и т.н. Целта е и до последното дете да стигне първоначално подадената дума. Играта може да се повтори докато не доскучае на децата или докато не познаят три или 5 поредни думи.

Дейност 2: Определяне на специфичните цели (1)

- **Цел:** Да се стимулират децата да помислят какво конкретно могат да направят те, за да се промени училището към по-добро.

- **Инструкция:**

В тази сесия, водещите трябва да помогнат на групата да вземе решение за конкретното съдържание на техния проект.

Помолете всички да помислят какво според тях групата може да направи, за да се изпълни общата цел на проекта и защо. Дайте 10 минути време за размисъл, след което разделете участниците в три групи и раздайте на всяка по един голям катастрон, цветни моливи, химикалки, флумастери, др. Всяка група трябва да нарисова една идея за промяна на живота в училище.

Групите имат 40 минути, за да направят рисунката, след което ще представят идеята си на останалите и трябва да я защитят пред тях.

Направете почивка след приключване на работа.

Дейност 3: Определяне на специфичните цели (2)

- **Цел:** Формулиране на специфични цели на проекта

- **Инструкция:**

След приключване на почивката поканете всеки екип да представи идеята си в голямата група. Помолете да обяснят какво са изобразили и защо са избрали тази идея. Дайте 5 минути за представяне на всяка група, след което предизвикайте дискусия около всички представени идеи: кои от тях се харесват на всички, мислят ли, че са важни и защо, кои от тях биха могли да използват като част от техния проект?

Водещият трябва да може да обедини различните идеи с посочените от групата проблеми.

Насърчавайте участниците с допълнителни въпроси, например „Какво ще се промени за теб, ако се осъществи вашата идея?“, „Какво ще се промени за всички в училище?“.

Докато групите разказват, записвайте на флипчарт техните идеи.

Можете да представите на групата няколко проекта, които вече се релизирани в няколко училища в страната по тази програма:

- Ученици, родители и учители в СОУ „Панайот Волов“ в Шумен създават Радио 6+, като тяхната цел е да бъде *„свободното време на учениците пълноценно осмислено, интересно и забавно чрез „правене“ на разнообразни предавания“*; да се стимулира *„свободния обмен на идеи и информация“*, да се развият талантите на децата в областите на науката, културата и изкуството.
- Група деца и възрастни от 3 ОУ „Иван Батаклиев“ в гр. Пазарджик прави проект за изграждането на кът за игри „Моят малък оазис“ в училищния двор. Целта е да се *„обособи ново пространство в училищния двор, в което децата се чувстват сигурно и комфортно и разтоварват натрупаното напрежение“*. В къта са разположени шатра с маси, пейки, шах-маси. Пространството около къта е озелелено с общите усилия на деца и възрастни, а за откриването са организирани състезания.
- В 17 СОУ „Дамян Груев“ във София ученици на възраст от 8 до 11 години изработват проект за създаване на „Стая на доброто“. Въпреки, че среща трудности, ръководството отделя една от класните стаи, която е обзаведена според идеите на децата и която могат да използват за прекарване на свободното време – за самостоятелна или групова работа.

Определянето на специфичните цели на проекта е една от най-трудните дейности за групата и най-предизвикателната за водещите. Вземането на общо решение може да се случи по-спонтанно в дискусията, но е възможно на децата да е по-трудно да дадат идеи или да ги съгласуват помежду си. Водещият може да обясни на децата, че някои идеи ще станат част от проекта, а други мога да се реализират при следващ проект. Ако има големи разногласия в групата, водещият предлага гласуване.

В края водещият записва на втората лента от общото пано (Специфични цели) решенията, около които се е обединила групата, и затваря сесията.

Дейност 4: Определяне на дейностите

- **Цел:** Планиране на дейностите за осъществяване на целите.

- **Инструкция:**

След като са договорени конкретните цели на проекта, предстои групата да помисли кои са нещата, които трябва да направи, за да ги реализира. Какво конкретно трябва да направим?

Дейностите са конкретните стъпки, които трябва да се изпълнят за реализиране на целите. В случая на моста това беше планирането на изработката на двете половини, построяването им, срещите за съгласуване, обединяването на двете половини. За да се организира концерт, трябва да се направи програма, да се осигури пространство и техника, да се организира участието на изпълнителите, да се покани публика, да се осигурят храна, напитки, да се проведе самото събитие.

Какво трябва да се направи, за да се осъществи нашият проект?

Запишете на флипчарт предложенията на групата и им помогнете да ги допълват. Задавайте допълнителни въпроси, така че участниците да построят цялостен разказ за това, което искат да направят, с възможно най-много детайли, това ще им позволи да визуализират идеите си и по-ясно да предвидят задачите, които ще изпълнят, ангажиментите, които трябва да се поемат. В тази сесия се прави заявка, за поемане на определен ангажимент към проекта, за реализиране на дейностите.

Ако групата има затруднения, можете да предложете игра. Всеки от участниците трябва да каже какво трябва да се направи, какви дейности трябва да се изпълнят, като не довършва мисълта си а оставя следващия в групата да го направи вместо него. Целта е участниците заедно да направят кратък разказ как ще осъществят своята идея. Записвайте на флипчарт.

След като направите обобщение, закачете на стената следващата част от паното и запишете на нея дейностите.

Ако е необходимо, сесията може да продължи повече от предвиденото.

Дейност 5: Приключване на сесията с игра „Прегръдка“

Помолете групата да застане в кръг. Прочетете едно по едно списък с твърдения. Ако твърдението е вярно, участниците стъпват крачка напред. Изберете такива твърдения, при които участниците да пристъпват напред и да стеснят кръга – хареса ми работата днес, научих нещо ново, имам идеи какво ще направя след това, гладен съм. Продължете докато участниците се приближат съвсем близо един до други и направете групова прегръдка, чрез която да покажете благодарност към останалите.

Сесия 4

ЦЕЛ: Обсъждане на необходимите ресурси за осъществяване на проекта. Изработване на първоначален график за изпълнение на дейностите.

СТРУКТУРА НА СЕСИЯТА

№	Дейност	Време (в минути)
1.	Игра Музикални форми	10 мин.
2.	Определение на ресурс и инструкции за изработване на колаж	40 мин.
	<i>Пауза</i>	20 мин.
3.	Изработване на колажи и дискусия	60 мин.
	<i>Пауза</i>	20 мин.
4.	Изготвяне на график	30 мин.
5.	Представяне на проектния формуляр	30 мин.
6.	Приключване на обучението	30 мин.
	Общо	240 мин. / 300 мин.

Необходими материали (като допълнение към материалите от предишната сесия):

- Стари списания, вестници, гланцови хартии и др. материали за колаж;
- Бели листа;
- Лепило, тиксо;
- Флипчарт;
- Цветни флумастери и моливи;
- Химикалки;
- Ножици.

Дейност 1: Игра

- **Цел:** Разчупване на леда в групата.
- **Инструкции:** Музикални форми

След като поздравите групата открийте сесията с игра. Пуснете музиката или създайте ритъм с ръце. Участниците трябва да се движат из стаята докато не прекъснете музиката или ритъма и не кажете две числа. Сборът на числата трябва да е равен на броя участници. При подаването на сигнала групата се разделя на 2 части (например за група от 12 участници комбинациите може да са 6+6, 5+7 и т.н.). След като двете групи са разделят, посочете различни категории – например животни, растения, сезони, филми, др. Всяка група избира една от категориите и, без да го казва на останалите, трябва да изиграе пред тях това, което е решила да изобрази. Водещите, заедно с другия отбор, трябва да разпознаете избраните категории и форма.

Музиката започва отново, както и целия процес.

Дейност 2: Определяне на необходимите ресурси

- **Цел:** Да помисли групата върху нещата, от които има нужда, за да постигне своите цели. Чрез приложно изкуство да се илюстрират идеите на децата.

- **Инструкция:**

Групата се запознава с дефиницията на ресурс и с различни материални и нематериални ресурси, които са необходими в нашето ежедневие.

Какво означава ресурс?

Това са всички средства, които можем да използваме, за да осъществим своя проект. Ресурсите могат да бъдат материални (пари, материали) и нематериални (знания, умения, контакти, работа в екип, помощ от родители и учители).

Нематериалните ресурси са също толкова важни, колкото материалните. Например, една болница може да намери средства и да закупи много модерна и скъпа апаратура, но ако няма служители, които са обучени да я използват, тогава апаратурата става безполезна. При построяването на моста групите можеха да разполагат и с два пъти повече материали, но ако не бяха общували помежду си нямаше да успеят да съединят двете половини. При организирането на концерт може да поканим най-известните изпълнители и да намерим най-хубавото място, но ако не успеем да поканим публика, не сме изпълнили целта си.

Какви ресурси са необходими за нашия проект?

Водещият закача следващата лента от паното – ресурси, която ще попълни в края на сесията и задава въпрос: какви ресурси са необходими, за да се реализира нашият проект? За да отговорят на този въпрос, участниците се разделят в три или четири групи и имат задача трябва да изработят колажи. Чрез използването на снимки, рисунки и думи в колажите си трябва да изобразят ресурсите, които мислят, че ще са им необходими за да осъществят проекта.

Групите имат на разположение 40 мин. за работа.

Всяка група представя изработения колаж – кои ресурси са избрали да изобразят и как мислят да ги използват. Водещият записва отговорите на флипчарт. След представянето на всяка група провежда дискусия, за да включи допълнителни предложения, и прави обобщение, като записва отговорите на паното.

Дейност 3: Организиране на фондонабиране

- **Цел:** Да се дадат идеи на децата как могат да съберат средства за реализиране на проекта.

Бележка за водещите, учителите и родителите в групата:

Тази сесия се провежда по желание на групата. В някои случаи е възможно училището или родители да могат да осигурят ресурсите, необходими за реализирането на проекта. В други случаи самите проекти могат да използват съществуващата материална база в училище и да на са необходими допълнителни средства. Понякога, обаче, е необходимо да се потърсят финансови средства за изпълнението на определени дейности. Възможно е групата заедно да измисли начин за намирането им, чрез организирането на фондонабиране. Предимството на този подход е, че това може да се превърне в допълнителен стимул за групата и да я сплоти, както и да популяризира идеята сред останалите. От друга страна фондонабирането изисква отделяне на допълнително време и може да се превърне в цял паралелен проект, затова е важно да се обмислят всички аспекти на една такава инициатива.

- **Инструкции:**

Водещият се връща към записаните на паното ресурси и пита участниците кои от средствата, които са необходими, имат на разположение и кои от тях трябва първа да си набавят. При положение, че няма бюджет затова, какви идеи могат да се измислят?

Оставете участниците свободно да споделят своите идеи и запишете предложенията на флипчарт. Предложете един допълнителен вариант, като преминете през всички стъпки на реализацията.

Организиране на „Ден на кулинарията“ в училище

Всеки, който има желание (не само участниците в групата), може да се включи в организирането на „Ден на кулинарията“, като донесе от къщи приготвено ястие или сладкиш. Може да измислите до-

пълнителна тема, например българска кухня, екзотична кухня, друго, или помолете всеки да пригответи любимата си храна. Определете място (някоя класна стая, салона по физическо, двора или някой коридор), на което да подредите всички донесени ястия. Подгответе се с пластмасови прибори и салфетки и подредете красиво храната. Определете символична цена, на която всеки може да закупи и опита ястията. Поканете родители и други гости и определете време (например 30 минути в обедната почивка), в което да разкажете каква е целта на събитието, представете своя проект пред всички. Помолете класните ръководители и ваши приятели от други класове да разпространят новината сред всички деца. Може да публикувате новина на сайта на училището или в училищен вестник, ако има такъв. Определете период, в който всеки може да подкрепи проекта като направи дарение в специална, анонимна кутия. Важно е даренията да се правят доброволно и анонимно и не забравяйте – всички могат да се включат в проекта и по друг начин, чрез своите знания и труд. Затова помислете хубаво как ще разкажете за своята идея в определения ден и час.

Разделете участниците на две групи и им дайте 10 минути, за да помислят как да организират събитие за фондонабиране. След това всяка група има 10 минути за представяне на работата си. Ако групата се съгласи, че иска да организира такова събитие или да направи свое фондонабиране по друг начин, добавете го на паното при планираните дейности и предвидете събитието и в заключителната дейност от сесията – изготвяна на график и планиране на трудности.

Дейност 4: Изготвяне на графики предвиждане на трудности

- **Цел:** Да се определи период за изпълнението на планираните дейности и да се помисли за възможни трудности. Построяване на логическа последователност между дейностите на проекта.

- **Инструкции:**

Водещият изчита записаните на паното дейности и пита участниците коя от тези стъпки трябва да се изпълни първа. В дискусия трябва да се подредят всички последователни стъпки и да се предвиди по какъв начин групата ще работи заедно, за да ги осъществи.

Групата трябва да се договори за периода на реализиране на проекта, кога ще започне и кога ще приключи. Водещият записва последователно всички дейности и посочва приблизително времето, в което трябва да се изпълнят.

Един от основните рискове при изпълнението на всеки проект е участниците да не се договорят добре и това да затрудни изпълнението на целите. Изпълнението на проекта е ангажимент да се създаде нещо ново и всеки участник трябва да има своята роля в този процес. За да не се забави или провали изпълнението на проекта ще е полезно, ако групата или отделни екипи правят периодични срещи, на които да обсъждат работата по проекта и да планират следващите си стъпки, да търсят решения на възникнали трудности. Тези срещи могат да се провеждат веднъж на две седмици или при определени поводи. През това време вторият водещ ще има отговорност да следи изпълнението на проекта и ще координира действията на членовете на групата.

Водещият се връща към графика на дейностите и с отделен цвят записва предвидените срещи на групата.

Дейност 5: Представяне на проектния формуляр

- **Цел:** Да се подготви групата за предстоящото реализиране на проекта. Да се създадат малки екипи за работа и да се разпределят задачи.

- **Инструкции:**

На децата се представя формуляр, който може да използват, за да запишат своя проект. Целта на формуляра е да им помогне да съберат на едно място всички идеи и конкретни стъпки и по този начин да улесни изпълнението на проекта. Участниците могат да си разпределят работата, като в няколко екипа попълнят отделните части на формуляра. Вторият водещ на програмата, който е от екипа на училището, ще има задача да проведе една среща, на която всички екипи да представят работата си и да го обединят.

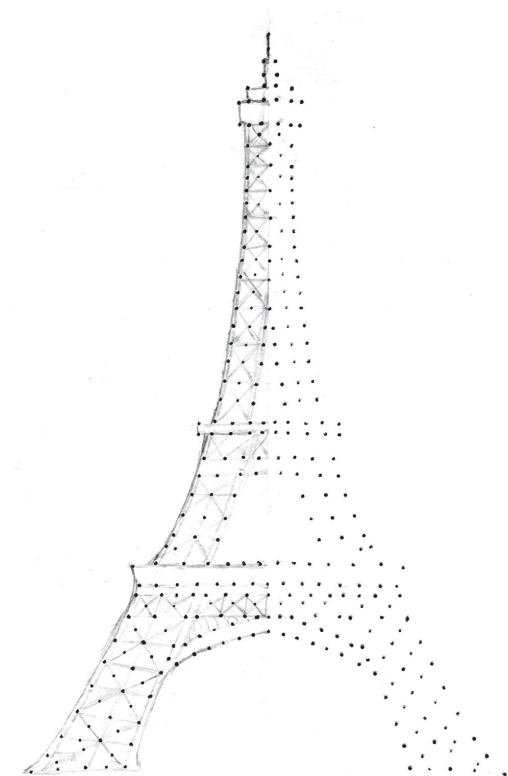
Оттук нататък това, което напишат, ще бъде техният съгласуван план за действие при реализирането на проекта.

Дейност 6: Приключване на обучението и обратна връзка

- **Цел:** Обобщение и приключване на работата.
- **Инструкция:**

Водещият пита участниците чувстват ли се готови да започнат работа по своя проект и с какво настроение си тръгват всички от срещата. За целта кара всички да изберат по едно от цветните листчета, които използва за измерване на настроението в откриващата сесия. Всички са насърчени да споделят своите емоции и очаквания.

След като всички са говорили водещият преминава към приключване на сесията. На децата се представя Приложение 4 от обратната му страна, на която е изобразена човешка фигура и която не са виждали до този момент. Водещият раздава на всички лепящи се листчета и флумастери. Всеки трябва да напише на отделни листчета три различни неща, които да залепи на рисунката на човешкото тяло: новите неща, които са научили по време на обучението трябва да залепят на мястото на главата на човека. На мястото на сърцето трябва да сложат чувствата и емоциите, които са изпитали. Третото листче трябва да залепят на мястото на ръцете и на него трябва да запишат неща, които ще вземат със себе си от обучението. След като всички са готови идеите се изчитат и обобщават. Водещият прави обобщение и предава посланието, че когато искаме да осъществим своите идеи, трябва да мислим за плана си като за отделните части на човешкото тяло, които се допълват.

Приложение 2

Страна А

Приложение 2

Страна Б

Основна цел
Специфични цели
Дейности
Ресурси
График за изпълнение на дейностите

Приложение 3

Формуляр за представяне на проектопредложение

Начало на проекта:

Край на проекта:

1. Име на проекта

2. Представяне на проекта в резюме (опишете в рамките на половин страница каква е основната ви идея, защо сте избрали точно нея и какво планирате да направите, за да я осъществите)

This image shows a single page of white paper with horizontal blue or grey ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, leaving small margins at the top and bottom. There are no vertical margin lines, text, or other markings on the page.

5. Разпределение на отговорностите (Опишете как ще са разпределени отговорностите между всички участници – как ще работите заедно и как ще си разделяте задачите)

6. Описание на необходимите ресурси (избройте материалните и нематериални ресурси, от които ще имате нужда, за да осъществите проекта)

7. График за изпълнение

Месец	Дата (от – до)	Дейност

Приложение 4

Допълнителни игри за загряване

Огледало

Правила на играта:

Участниците остават в кръг на столовете си и докато водещите изчакват извън стаята трябва да определят представител на групата. Задачата на всички ще бъде да имитират движенията и позите на представителя (мимики, жестове, движения). Водещите не знаят кой е човекът, когото всички имитират и имат задачата да го разпознаят, стоейки в средата на кръга.

Пулс

Правила на играта:

Участниците се нареждат в кръг и се хващат за ръце. Един от тях започва играта като предава „пулс“ на съседа си от дясно. Когато съседният играч усети стискането на ръката, тя или той трябва да предаде пулса на следващия съсед по същия начин. Играчите трябва да се държат за ръцете през цялото време, в противен случай играта започва от начало. Може да добавите допълнителни правила като: никой не трябва да говори; всички играят със затворени очи.

В куфара има

Правила на играта:

Участниците се нареждат в кръг. Водещият започва играта като каже „В куфара има“ и избира произволен предмет, който да „постави вътре“. Следващият играч трябва да повтори неговия предмет и да добави свой. Третият играч повтаря първите два предмета и добавя свой. Всеки следващ играч трябва да запомня все повече неща и да ги повтаря преди да добави своя предмет. При една грешка играта започва от начало, при втора грешка човекът изгаря и играта започва от начало.

Идеи за още игри за откриване и закриване на сесиите може да откриете на интернет страницата на организация Peace First, на английски език:

http://www.peacefirst.org/digitalactivitycenter/resources/search?field_type_value%5B%5D=Opening%2FClosing+Ritual

Библиография

1. Асоциация „Родители“, *Наръчник за родители – 10 мита за страшния интернет*
2. Бакълтър, С. И., *Практическа арт терапия*, Център за психосоциална подкрепа, 2010.
3. ИСДП, *Когато дете срещне насилието*, книжка за деца от 7 до 13 години, 2013
4. ИСДП, *Сексуално насилие над деца. Изследване на феномена и измеренията на насилието над деца, отглеждани в институции*, 2010
5. ИСДП, *Участие на детето в правни процедури. Наръчник в помощ на професионалистите от системата за закрила*, 2008
6. Петрова-Димитрова, Н., *Социална педагогика или педагогика на социалната работа*, Издателство „Карина – Мариана Тодорова“, 2014 г.
7. Петрова-Димитрова, Н., *Резилиансът – как да го открием*, ИСДП, 2010
8. Пуртоа, Ж. П. *Доброто отношение. //Доклад на Международна конференция за превенция на насилието над деца.-* София, 2012.
9. Фрийман, Л., *Това си е моето тяло*, ДАЗД
10. Ainsworth, M., *Patterns of Attachment. // A Psychological Study of the Strange Situation*. Hardcover, N 1, 1978.
11. Buissières – Dubourg, F. *De la maltraitance a la bientraitance*. Wolters Kluwer France, 2011
12. Cyrulnik, B. *Preface de Culture et bientraitance*. De Boeck Universite, 2005.
13. Cyrulink, B. *La resiliencerisques igbonogique*. Paris,1999.
14. David M. *L' aide psyhosocial*. Ed. PUF, Paris, 1962.
15. Desmet, H., Pourtois, J-P. *Culture et bientraitance*. De Boeck Université, 2005.
16. Escots, S. *La coéducation: un principe contemporain pour les pratiques d'accueil d'enfants et d'adolescents ?* Institut d'anthropologie clinique, Articles et documents, 2011. c. 2.
17. Elias, M. J., Parker, S., Rosenblatt, J. *Building educational opportunity. Handbook of resilience in children*. New York: Kluwer Academic/Plenium, 2005.
18. Gabel, M., Jesu,F., Mahciaux, M. *Bientraitances*. Groupe Fleurus – Mame, Paris 2000.
19. Journée de Prière et d'Action pour les enfants, *La bientraitance à l'école*, 1.10.2015, <http://www.prierpourlesenfants.com/wordpress/wp-content/uploads/2013/06/FP-15_Bientraitance_a_l_ecole2.pdf>, 2015
20. Manciaux, M. *De la vulnerabilite a la resilience: du concept a l'action*. Paper presented at the Symposio internacional // Stress e violencia. Lisboa, Portugal, 1995.
21. *Peace First Home page*, 1.10.2015, <http://www.peacefirst.org/digitalactivitycenter/resources/search?field_type_value%5B%5D=Opening%2FClosing+Ritual>
22. Pouhet, A., 2010, *Le concept de bientraitance au secours des DYS* , 1.10.2015, <http://ww2.ac-poitiers.fr/ecoles/IMG/pdf/Le_concept_de_Bientraitance-2.pdf>
23. Pourtois, J.- P., Desmet, H. *L'éducation postmoderne*. Presses Universitaires de France, l'édition 5, Paris, 2009.
24. Rogers C. *Liberte pour apprendre*. Paris, 1972.
25. Rouzel, J. *La bientraitance*. Institut européen psychanalyse et travail social, 2014.
26. Rouzel, J.,2014, *De quoi la bientraitance est-elle le nom?* , 1.10.2015, <<http://www.psychasoc.com/Textes/De-quoi-la-bientraitance-est-elle-le-nom-Nouvelle-version>>

Наръчникът „Добро отношение в образователните институции: мрежа на резилианс“ е създаден за професионалистите от помагащите професии и от сферата на образованието, както и за всички, които в ежедневието си се грижат за възпитанието, познанието, израстването и оформянето на детето като личност. В наръчника са осмислени и обобщени подходите и практиките, приложени от Институт по социални дейности и практики и партньори в рамките на проекта „Биентретанс – мрежа на резилианс“ в периода 2012 – 2015 г., насочени към превенция на насилието в различните му форми чрез създаването на алтернатива – доброто отношение в семейната и образователната среда на детето. Наръчникът съдържа програми за работа с деца и родители, които могат да се прилагат във всяко училище или детска градина, както и от специалисти в системата за социална грижа, които работят с приемни семейства или осиновители.

Доброто третиране в училища и детски градини стана възможно благодарение на финансовата подкрепа на фондация ОУК.

ISBN 978-954-2956-16-7

9 789542 956167

